

Kadın/Woman 2000
Kadın Araştırmaları Dergisi - Journal for Women's Studies

Haziran/June 2013
Cilt/Volume XIV Sayı/Issue 1

Özel Sayı/Special Issue
Kadın ve Mekan/Women in Space

Misafir Editör/Guest Editor:

Türkan Uluşu Uraz

Doğu Akdeniz Üniversitesi/Eastern Mediterranean University

© 2013 Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi
© 2013 Eastern Mediterranean University Press
Printed in North Cyprus by the Eastern Mediterranean University Printing House

ISSN 1302-9916

EASTERN MEDITERRANEAN UNIVERSITY
Center for Women's Studies

KADIN / WOMAN 2000
Journal for Women's Studies

Publisher

Prof. Dr. Abdullah Y. Öztoprak (Rector) (on behalf of)
Eastern Mediterranean University (EMU)
Turkish Republic of Northern Cyprus

Editorial Board

Editors

Assoc.Prof. Hanife Aliefendioğlu
Eastern Mediterranean University–North Cyprus
Assoc.Prof. Fatma Güven Lisaniler
Eastern Mediterranean University–North Cyprus

Members

Prof. Sevda Alankuş, İzmir University of Economics-Turkey
Assoc.Prof. Ayşe Işık Gürşimşek, Eastern Mediterranean University-North Cyprus
Assoc. Prof. Anne Ciecko, University of Massachusetts-USA
Dr. Cynthia Forson, University of Hertfordshire-England

Associate Editors (English Editors)

Mine Çeliker, Eastern Mediterranean University – North Cyprus
James Edwards, Famagusta- North Cyprus
Zehra Nalbantoğlu, Eastern Mediterranean University – North Cyprus

Journal Secretary: Özge Özcan and Winifred Doh

Cover Design: Roya Alagheband

Language: Turkish / English

Correspondence Address

Kadın/Woman 2000
Eastern Mediterranean University,
Center for Women's Studies,
BE280,
Gazimağusa - North Cyprus
(via Mersin 10 - Turkey)
e-mail: jws.cws@emu.edu.tr
<http://kwj2000journal.emu.edu.tr>

DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi

KADIN / WOMAN 2000
Kadın Araştırmaları Dergisi

Sahibi

Prof. Dr. Abdullah Y. Öztoprak (Rektör)
Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ) (adına)
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Editör Kurulu

Editörler

Doç. Dr. Hanife Aliefendioğlu, Doğu Akdeniz Üniversitesi - Kuzey Kıbrıs
Doç. Dr. Fatma Güven Lisaniler, Doğu Akdeniz Üniversitesi - Kuzey Kıbrıs

Üyeler

Prof. Dr. Sevdal Alankuş , İzmir Ekonomi Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Ayşe Işık Gürşimşek, Doğu Akdeniz Üniversitesi - Kuzey Kıbrıs
Doç. Dr. Anne Ciecko, Massachusetts Üniversitesi - ABD
Dr. Cynthia Forson, University of Hertfordshire-İngiltere

Yardımcı Editörler (İngilizce Editörleri)

Mine Çeliker, Doğu Akdeniz Üniversitesi - Kuzey Kıbrıs
James Edwards, Gazimağusa - Kuzey Kıbrıs
Zehra Nalbantoğlu, Doğu Akdeniz Üniversitesi - Kuzey Kıbrıs

Derginin Dili: Türkçe / İngilizce

Dergi Sekreterleri: Özge Özcan ve Winifred Doh

Kapak Tasarım: Roya Alagheband.

Yazışma Adresi

Kadın/Woman 2000
Doğu Akdeniz Üniversitesi,
Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi
BE280,
Gazimağusa - KKTC
e-posta: jws.cws@emu.edu.tr
<http://kwj2000journal.emu.edu.tr>

EASTERN MEDITERRANEAN UNIVERSITY
Center for Women's Studies

KADIN/WOMAN 2000
Journal for Women's Studies

Academic Advisory Board

- Prof. Aysel Aziz (Yeni Yüzyıl University-Turkey)
Prof. Berit Hagekull (Uppsala University-Sweden)
Prof. Beth Baron (City University of New York-USA)
Prof. Deniz Kandiyoti (School of Oriental and African Studies-UK)
Prof. Jacqueline Nadel (Riken BSI-France)
Prof. Louis Oppenheimer (University of Amsterdam, Netherlands)
Prof. Lucette Valensi (The School of Advanced Study in the Social Sciences - France)
Prof. Mustafa Fatih Özbilgin (University of East Anglia-UK)
Prof. Mutlu Binark (Başkent University-Turkey)
Prof. Sevdal Alankuş (University of Economics-Turkey)
Prof. Şeyma Güngör (University of İstanbul-Turkey)
Prof. Yıldız Ecevit (Middle East Technical University-Turkey)
Assoc.Prof. Biran Mertan (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assoc.Prof. Blaise Pierrehumbert (Lausanne University- Switzerland)
Assoc.Prof. Burçak Keskin Kozat (Stanford University -USA)
Assoc.Prof. Nefice Yıldız (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assoc.Prof. Nurten Kara (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assoc.Prof. Türkan Ulusu Uraz (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assoc.Prof. Yonca Al (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assist.Prof. Nazime Beysan (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assist.Prof. Pembe Behçetoğulları (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assist.Prof. Rana Tekcan (İstanbul Bilgi University-Turkey)
Assist.Prof. Seda Orbay (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assist.Prof. Süheyla Üçışık Erbilin (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)

About the Journal

Kadın/Woman 2000 -Journal for Women's Studies is a publication of Eastern Mediterranean University - Centre for Women's Studies. It is published biannually and is a multi-disciplinary, refereed and bilingual journal (both Turkish and English) dedicated to the scholarly study of all aspects of women's issues. The articles published are primarily on topics concerning women's rights, the socio-cultural aspects and position of women in society as well as particular legal issues. Articles are accepted from all disciplines such as literature, sociology, psychology, anthropology, law, political science, economics, medicine, cultural history as well as book reviews on recent publications and news and reports on important scientific events.

Indexing

Kadın/Woman 2000 is indexed in GenderWatch, Contemporary Women's Issues, General Academic ASAP International, IT One File, General Reference Center, General Reference Center Gold, IT Custom, MLA International Bibliography, Turkologischer Anzeiger, Index Islamicus, EBSCO Women's Studies International Database, Asos Index, and ULAKBİM National Databases.

DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi

KADIN / WOMAN 2000
Kadın Araştırmaları Dergisi

Akademik Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Aysel Aziz (Yeni Yüzyıl Üniversitesi - Türkiye)
Prof. Dr. Berit Hagekull (Uppsala Üniversitesi -İsveç)
Prof. Dr. Beth Baron (New York City Üniversitesi -ABD)
Prof. Dr. Deniz Kandiyoti (School of Oriental and African Studies-İngiltere)
Prof. Dr. Jacqueline Nadel (Riken BSI-Fransa)
Prof. Dr. Louis Oppenheimer (Amsterdam Üniversitesi, Hollanda)
Prof. Dr. Lucette Valensi (The School of Advanced Study in the Social Sciences - Fransa)
Prof. Dr. Mustafa Fatih Özbilgin (East Anglia Üniversitesi -İngiltere)
Prof. Dr. Mutlu Bınark (Başkent Üniversitesi - Türkiye)
Prof. Dr. Sevda Alankuş (İzmir Ekonomi Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Şeyma Güngör (İstanbul Üniversitesi - Türkiye)
Prof. Dr. Yıldız Ecevit (Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Türkiye)
Doç.Dr. Biran Mertan (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Doç.Dr. Blaise Pierrehumbert (Lausanne Üniversitesi - İsviçre)
Doç.Dr. Burçak Keskin Kozat (Stanford Üniversitesi -ABD)
Doç.Dr. Netice Yıldız (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Doç.Dr. Nurten Kara (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Doç.Dr. Türkan Ulusu Uraz (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Doç.Dr. Yonca Al (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Yrd.Doç.Dr. Nazime Beysan (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Yrd.Doç.Dr. Pembe Behçetoğulları (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Yrd.Doç.Dr. Rana Tekcan (İstanbul Bilgi Üniversitesi - Türkiye)
Yrd.Doç.Dr. Seda Orbay (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Yrd.Doç.Dr. Süheyla Üçışık Erbilen (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)

Dergi Hakkında

Kadın/Woman 2000-Kadın Araştırmaları Dergisi, Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi'nin bir yayın organı olup, Merkez'in amaçları doğrultusunda kadın konusu ile ilgili değişik disiplinlerde yapılan çalışmalara yer veren bilimsel düzeyde hakemli bir dergidir. Her yıl 2 cilt 2 sayı olarak Türkçe ve İngilizce yayımlanan dergi, toplumsal cinsiyet ve kadının konumu ve hakları konularında sosyoloji, psikoloji, sağlık, antropoloji, hukuk, siyaset bilimi, ekonomi, sanat tarihi, arkeoloji, edebiyat ve iletişim alanlarında disiplinler arası nitelikli bilimsel makaleler yayımlar. Ayrıca kadın konusunda yapılan çalışmalar ve yayımlarla ilgili bilimsel tanıtım yazılarını yer verir.

Veritabanları

GenderWatch, Contemporary Women's Issues, General Academic ASAP International, IT One File, General Reference Center, General Reference Center Gold, IT Custom, MLA International Bibliography, Turkologischer Anzeiger, Index Islamicus, EBSCO Women's Studies International Database, Asos İndeks ve ULAKBİM Ulusal Veri Tabanı.

İçerik/Contents

Cilt/Volume XIV

Sayı/Issue 1

June/Haziran 2013

Editörden/From the Editors!

Misafir Editörden/From the Guest Editor

Türkan Ulusu Uraz

Makaleler/ Articles

Woman, Home and the Question of Identity: A Critical Review of Feminist Literature (Kadın, Ev ve Kimliğin Sorgulanması: Feminist Yayına Eleştirel Bakış)

Didem Kılıçkırın..... 1

Kanaatlerden Yoruma Mimarlık ve Kent: 'Kısıtlanıyoruz Hayatta Eğer Cinsiyetin Bayansa' (Architecture and the City from Opinions to Comments: 'If you are a woman you are guarded a lifetime')

Levent Şentürk..... 29

Femaleness, Femininity and Feminotopia: The Female Hamam as a Homosocial Space (Kadınlık, Dişilik ve Feminotopya: Homososyal Bir Mekan Olarak 'Kadın Hamamı')

Burkay Pasin..... 55

Marginal Female Subjectivities and Built Environment through Household Types (Hanehalkı Türü Üzerinden Öteki Kadın Öznellikleri ve Yapılı Çevre)

Nilay Ünsal Gülmez..... 79

Mekânın DNA'sı: Toplumsal Cinsiyetin Mekânsal Kalıplarının Sorgulanması (The DNA Space: An Investigation of Spatial Templates of Gender)

Sevinç Alkan Korkmaz & Açalya Allmer..... 107

An Analysis on Workspaces of Turkish Cypriot Women Artists (Kıbrıslı Türk Kadın Sanatçıların Çalışma Mekanları Üzerine Bir Çalışma)

Devrim Yücel Besim & Hacer Başarır..... 135

Kitap Tanıtımı/Book Review

Serazer Pekerman (2012). Film Dilinde Mahrem: Ulusötesi Sinemada Kadın ve Mekân Temsili. İstanbul: Metis Yayınevi.

(Neslihan Tanju Ercan)..... 161

**Kadın Çalışmaları ile İlgili Etkinlikler, Notlar ve Raporlar/
Activities, Notes, and Reports on Women's Studies**

Mekân ve Kültür : 6. Uluslararası Kültür Araştırmaları

Sempozyumundan Notlar (Space and Culture: Notes on 6th
International Cultural Studies Symposium)

(İpek Halim)..... 173

Bu Sayıya Katkı Koyan Yazarlar/Authors of This Issue..... 177

Bu Sayıda Hakemlik Yapanlar/Referees of This Issue..... 178

Yayın İlkeleri/Notes for Contributors..... 179

From the Editors!

Dear Readers

We are happy to introduce to you our fourth special issue Women in Space as Volume 14, issue 1 of Kadın/Woman 2000. It is dedicated to the scholarly study of all aspects of woman's role and position in relation to built environment and allied subjects in public and private life. Also investigating, several aspects of women and space through 6 selected papers, a book and a symposium review.

We would like to express our acknowledgements to all those who did serious work for the reviewing of the papers, and publicity of the journal. Special thanks go to Assoc. Prof. Türkan Uluşu Uraz, the guest editor of this volume for her dedicated, serious work for the collection and editing of the papers. We are indebted to Prof. Necdet Osam the Chair of the Executive Board of Emupress, our colleague James Edwards for proofreading, and to Selda Adaöz, Ersev Sarper, and their team in the EMU printing office without whose generous contributions this work would have never been completed.

Editors

Fatma Güven Lisaniler

Hanife Aliefendioğlu

Editörden

Sevgili Kadın/Woman 2000 okurları

Dergimizin dördüncü özel sayısı olarak Cilt 14 sayı 1: Kadın ve Mekan sayısını sizinle paylaşmaktan mutluyuz. Bu sayıda seçilmiş altı değerli çalışma, bir kitap ve sempozyum tanıtımına yer verdik. Bu çalışmalar aracılığıyla fiziksel çevrenin oluşumuyla ilgili kamusal ve özel alanlardaki tüm etkinliklerde kadının konumunun ve rolünün çeşitli yönleriyle araştırılmasını hedefledik. Bu çalışmaların yarattığı dinamizmin aktivist, araştırmacı ve akademisyenlerin katkılarıyla artarak devam etmesini diliyoruz ve bekliyoruz.

Bu sayının misafir editörü olmayı kabul ederek, mimarlık ve toplumsal cinsiyet çalışmaları alanındaki bilgi birikimini, değerli zamanını sakınmadan bizimle paylaşarak bu cildin hayata geçmesine olanak sağlayan değerli bilim insanı Doç.Dr. Türkan Uslu Uraz'a en içten teşekkür ve şükranlarımızı sunuyoruz.

Ayrıca, her zaman yanımızda olan Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi yönetim kuruluna, yönetim kurulu başkanı Prof. Dr. Necdet Osam'ın şahsında, İngilizce metinlerin tashihi konusundaki katkıları için James Edwards'a, derginin basımı konusunda gösterdikleri cömert ve titiz çalışmalarından dolayı Selda Adaöz, Ersev Sarper ve DAÜ Basımevi ekibine teşekkürü borç biliriz. Onların değerli katkıları olmadan bu sayı tamamlanamazdı.

Editörden yazımızı bitirmeden önce Dergimizin daha geniş okuyucu kitlesine ulaşmasına ve 13 yıldır yayın hayatına devam etmesine, hiç bir karşılık beklemeden değerlendirme ve danışmanlık yaparak katkıda bulunan herkese teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Editörler

Fatma Güven Lisaniler

Hanife Aliefendioğlu

Misafir Editör Bilgi Notu/Notes on Guest Editor

Who is Türkan Ulusu Uraz?

Assoc.Prof.Dr. Türkan Ulusu Uraz currently working at Eastern Mediterranean University (EMU), Department of Architecture, teaching architectural design and theory courses since 2003. She received her B.Arch. degree from the Department of Architecture at Blacksea Technical University (KTU); completed her master thesis on 'Symbolic Meaning of Turkish House' at the Catholic University of Leuven (KUL). During her Ph.D study she focused on 'Design Activity and Designerly Behavior'. She previously worked at Gazi University and Istanbul Technical University (ITU) Department of Architecture. Beside her professional activities as an architect, she has been dealing with Theories of Architecture and Design, Traditional Settlements, Modernity, Housing and Gender Issues as research areas. Her book 'Designing, Thinking and Giving Form' is published by ITU Faculty of Architecture. She is an international member of the non-profit organization Docomomo; devoted to the Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement. She is also a founder member and a member of the Executive Board of Turkish Association for Architectural Education (Mim-ED); a founder member and Former Director of the Executive Board of Housing Education, Research and Advisory Centre (HERA-C) in EMU Faculty of Architecture.

Contact information:

Assoc. Prof. Ulusu Türkan Uraz
Faculty of Architecture
Eastern Mediterranean University
Famagusta
TRNC
via MERSİN-10, Turkey
E-mail: turkan.uz@emu.edu.tr

Türkan Ulusu Uraz Kimdir?

Doğu Akdeniz Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Türkan Ulusu Uraz, 1973 de Karadeniz Teknik Üniversitesi, İnşaat Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nden mezun oldu; 1982 de Leuven Katolik Üniversitesi'nden yüksek lisans ve 1987 de Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü'nden mimarlıkta doktora derecesi aldı. Akademik yaşama, Gazi Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak başlayan, ve 1984–2003 yılları arasında İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Uraz'ın 'Tasarlama, Düşünme ve Biçimlendirme' adlı kitabı fakülte yayınları arasında yer almıştır. Mesleki uygulamalarının yanısıra, Mimarlık/Tasarım Kuramları, Geleneksel Yerleşmeler, Cinsiyet/Konut/Modernite ve Tasarım Eğitimi konuları akademik ilgi alanları arasında olup bu konularda yüksek lisans ve doktora tezleri yürütmekte; lisans ve yüksek lisans düzeyinde tasarım ve kuram dersleri vermektedir. Docomomo uluslararası üyesi; DAÜ, Mimarlık Fakültesi- HERA/C (Konut, Eğitim, Araştırma ve Danışma Merkezi) nin kurucu üyesi ve Mim-ED (Mimarlık Eğitimi Derneği) nin kurucu ve yönetim kurulu üyesidir.

İletişim bilgileri:

Doç. Dr. Türkan Ulusu Uraz
Doğu Akdeniz Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi
Mimarlık Bölümü
Gazimağusa
KKTC
E-posta: turkan.uz@emu.edu.tr

From the Guest Editor

As the guest editor of this special issue of the Kadın/Woman 2000-Journal for Women's Studies, I am delighted to introduce to the reader six articles and a book review related to the selected title 'Woman and Space'. These articles deal with the subject from a theoretical and experimental standpoint; yet they differ from one another according to their interest in various spatial contexts, distinctive spatial appearances and divergent gender identities such as: Space as urban, architectural and social context; space in the neighborhood hamam; spatial representations in catalogues; women's identity in marginal household dwellings and identities of the woman artist and their work spaces.

The theory driven article of Didem Kılıçkiran deals with the criticism that has been raised within feminism against a totally negative depiction of home and discusses the possibility of envisaging a more positive idea of the home and feminism with regards to women's identity.

The article by Levent Şentürk is a detailed survey of architecture students' opinions which was carried mainly on two subjects: woman in the city and inappropriate treatment of female students in architecture education; intending to find new ways to problematize 'dominant masculinity' and the 'tradition of discrimination' in the urban and academic milieu.

An interesting study by 'Burkay Pasin' introduces one of the different sides of the women's section in the traditional neighborhood *hamam* as a 'homosocial space'; interprets the literary works by critical female scholars, ethnographers and travelers; analyses of various genderings that occur in the females' *hamam* and concludes that the homosociability of the hamam derived from heterogeneous forms of genderings in the Ottoman-Turkish society.

The article by Nilay Gülmez Ünsal invites readers' attention to the importance of raising awareness for the needs and expectations of the marginal households towards the formation of the domestic space through in-depth interviews with specific female identities such as women living alone, single mothers, home mates etc. It is expected to pave the way for the discussion of more suitable and sophisticated dwelling forms and practices which will enable a multi-purpose and flexible spatial use.

Sevinç Alkan Korkmaz and Açalıya Allmer focus on the advertising industry which appears to be one of the key areas showing the borders between the roles of femininity and masculinity. In the study, through the analysis of selected representations of domestic spaces in the IKEA Catalogues, the relationship between gendered stereotypes and these commercialized spaces is revealed.

In the last article of Devrim Yücel Besim and Hacer Başarır, they give an

overview of the selected Turkish Cypriot female artists and their workspaces; based on collected data, the paper aims to shed some light on the relationship between the identity of female artists, their artwork and their workspaces and tries to understand the tangible and intangible qualities of the space for artistic production formed by female users.

Neslihan Tanju Ercan's comprehensive book review evaluates the representations of woman and of space in cinematography from a DeLuzian point of view. Undoubtedly her critique goes far beyond the attempt of a detailed introduction of the book entitled 'Film Dilinde Mahrem: Ulusötesi Sinemada Kadın ve Mekân Temsili' (The Secret in Cinematography: Representation of Woman and Space beyond National Cinema) (2012).

The last contribution is Ipek Halim's notes on 'Culture and Space: 6th International Cultural Studies Symposium' (Kadir Has University, 2011) organized by Association for Cultural Studies; she briefly underlines four interesting presentations including hers.

As my last words, I would like to express my acknowledgements to the authors for their endless efforts, ambition and enthusiasm for the papers and the referees who kindly devoted their time, patience and energy for reviewing and editing them. Needless to mention the faithful collaboration of the Editors of the Journal, Assoc. Prof. Hanife Aliefendioğlu and Assoc. Prof. Fatma Güven Lisaniler; without their contribution this issue would have not been completed.

Guest Editor

Assoc. Prof. Dr. Türkan Ulusu Uraz

Misafir Editörden

Kadın/Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi'nin bu özel sayısının konuk editörü olarak 'Kadın ve Mekan' başlığı altında hazırlanan altı makale ve bir kitap tanıtımını sizlere sunmaktan büyük mutluluk duyuyorum. Bu makalelerde, 'Kadın ve Mekan' konuları kuramsal ve ampirik olarak farklı bakış açılarından ele alınmakta; mekanın, kentsel, mimari ve sosyal bağlam olarak farklı ölçeklerine odaklanılmakta; mahalle hamamlarında ve kataloglardaki mekan temsiliyetleri ve kimliği, alternatif aile kavramıyla ortaya çıkan kadın kullanıcı kimliği ve mekanı biçimlendiren kadın sanatçı kimliği ile ilgili araştırmalar okuyucuyla paylaşılmaktadır. Gelecekte yapılacaklara ışık tutması dileğiyle bu sayıda yer alan çalışmaları birkaç satırla tanıtmak gerekecektir.

Didem Kılıçkiran'ın feminizmin içinden doğan ev hakkındaki olumsuz tasvire karşı duran yine feminist bir eleştiri üzerine odaklandığı kuramsal temelli ilginç araştırması, kadın kimliği ile ilgili olarak 'ev'e karşı geliştirilen bu olumsuz tutumu, feminizmin kadının kimliğini yeniden kurma çabası üzerinden çözümlemektedir. Kadın ve konut mekanı üzerinden gelişen bu temel eleştirel bakışın aynı ekseninde yapılacak araştırmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Levent Şentürk tarafından gerçekleştirilen, öğrencilerin iki ana tema: 'Kadın ve Kent' ilişkisi ve mimarlık okullarındaki cinsiyet ayrımcılığı hakkındaki düşünceleri üzerine yoğunlaşan kapsamlı araştırması yine iki önemli cinsiyet esaslı başlığa açıklık getirmeye çalışırken; bu doğrultuda kentsel ve akademik bağlamdaki 'dominant erillik' ve bağlı olarak ortaya çıkan 'ayrımcılık geleneği'ni sorunsallaştırılmayı amaçlamaktadır.

Burkay Pasin'in bu ilginç çalışması sıradışı bir mekana dikkat çeker; geleneksel mahalle hamamının kadınlar kısmının bir başka yönünü, 'homososyal mekan' olarak yorumlar; kadın araştırmacıların, etnograf ve gezginlerin yazılarına başvurmuştur. Kadınlar hamamında ortaya çıkan çeşitli cinsiyetlenme biçimlerini analiz ederek kadınlar hamamındaki homososyalleşmenin, Osmanlı-Türk toplumundaki heterojen cinsiyetlenme biçimlerinden türeyen özgün yapısının altını çizmektedir.

Nilay Ünsal Gülmez'in konut mekanına, ama farklı bir kadın kullanıcı kimliği üzerinden bakan bu çalışmasında yalnız yaşayan kadınlar, yalnız anneler ve aynı evi paylaşan kadın kullanıcılar gibi özgün dişil kimliklerle yaptığı kapsamlı görüşmeler aracılığıyla; genellikle kadın merkezli sıradışı hane halklarının konut gereksinimi ve beklentilerine karşı giderek artan bir farkındalığa dikkat çekmekte; çok amaçlı ve esnek mekansal kullanımlara izin verebilen daha nitelikli konut tasarımlarının gerekliliğinin altını çizmektedir.

Sevinç Alkan Korkmaz and Açalıya Allmer tarafından gerçekleştirilen bu ilginç çalışmada çoğu kez kadın(sı)lık ve erkek(sı)lık rolleri arasındaki sınırlarda ortaya çıkan anahtar ilişkileri kullanan reklam endüstrisinin renkli temsiliyetlerine odaklanılmaktadır. Kataloglardan seçilen reklam imajlarının analizi yoluyla, cinsiyet rolleri ve onların davranışsal kalıpları ile ticarileşmiş mekan imajı arasındaki ilişkiler ortaya konulmaktadır.

Devrim Yücel Besim and Hacer Başarır tarafından gerçekleştirilen ilginç bir kadın kullanıcı profilini ve onların mekanını ele alan çalışma, Kıbrıslı Türk Kadın Sanatçılar ve onların çalışma mekanları üzerine odaklanan, veri toplama ağırlıklı bir değerlendirmedir. Kadın sanatçıların kimliği, sanat çalışmaları ve çalışma mekanlarının karakterleri arasındaki ilişkilere ışık tutmayı ve kadın kullanıcı tarafından oluşturulmuş, sanat üretiminin yapıldığı mekanı somut ve soyut özellikleriyle anlamayı amaçlamaktadır.

Makalelerin sonunda Neslihan Tanju Ercan'ın, sinemada kadın ve mekan temsili Delüzcü bir bakış açısından değerlendiren kapsamlı bir kitap tanıtımı ve aslında kritiği yer almaktadır. Hiç şüphesiz bu çalışma, 'Film Dilinde Mahrem: Ulusötesi Sinemada Kadın ve Mekân Temsili' (2012) adlı kitabın herhangi bir detaylı tanıtımının çok ötesinde bir nitelik örneği sergilemektedir. Son katkı, İpek Halim'in Kültür Araştırmaları Derneği tarafından düzenlenen 'Mekan ve Kültür: 6. Uluslararası Kültür Araştırmaları Sempozyumu' (Kadir Has Üniversitesi, 2011) notları; Halim, burada kendi sunuşunun da yer aldığı 'Kadın ve Mekan' konusundaki dört ilginç çalışmanın altını çizmektedir.

Bitirmeden önce, yazarlara, bu birbirinden değerli çalışmaların ortaya çıkmasında gösterdikleri sonsuz çaba, özveri ve azim; değerli hakemlere bu çalışmaları değerlendirip daha iyi olmalarını sağladıkları; ve bu yolda esirgemedikleri zaman, sabır ve paylaştıkları bilgiler için çok teşekkür ederim. Son olarak şunu belirtmek isterim ki bu sayı Kadın/Woman 2000'in editörleri Doç. Dr. Hanife Aliefendioğlu and Doç. Dr. Fatma Güven Lisaniler'in samimi ve üretken işbirliği olmadan gerçekleşmezdi. Kendilerine teşekkür etmeyi borç bilirim.

Misafir Editör

Doç. Dr.Türkan Ulusu Uraz

Woman, Home, and the Question of Identity: A Critical Review of Feminist Literature¹

Kadın, Ev ve Kimliğin Sorgulanması: Feminist Yayına Eleştirel Bakış

Didem Kılıçkiran*
Kadir Has University

Abstract

Much ink has been spilled over the association of women with the material and imaginary geographies of the home. In this paper, I will discuss this association with reference to the feminist literature on the home, which, in the second half of the last century, produced a fascinating critique of the home as part of a larger debate on the connection between space and place and the construction of gender relations and ideologies. I will focus particularly on how the problem of the home in feminism has been defined as one of identity, referring to some key works in feminist literature that have put forward notions of the home as a place that women have to leave behind if they are to find their identities beyond those imposed upon them by society at large. In doing this, I will also give voice to criticisms that have been raised from within feminism itself against a totally negative depiction of the home, and discuss whether it is possible to envisage a more positive image of the home in feminism in relation to women's identities.

Keywords: *Feminism, home, the feminist critique of home, woman, place, identity.*

Introduction

Much ink has been spilled over the link between women and geographies of the home. Women have been the focus of much research on the gendered structure underlying the use of home spaces and the ways in which the spatial configuration

*Assist. Prof. Dr. Didem Kılıçkiran, Department of Architecture, Faculty of Art and Design, Kadir Has University, İstanbul –Turkey. E-mail: dkilickiran@khas.edu.tr.

of houses and housing layouts reflect normative gender relationships particular to given socio-cultural and historical contexts (Hayden, 1982; Heynen & Baydar, 2005; MATRIX, 1984). Scholars seeking to clarify the significance of the family as regards the meaning of the home have focused on women due to their central role in the maintenance of the family as a functional social unit (Allan & Crow, 1989; Hunt, 1989). Furthermore, reflections on the link between women and the home have invariably become a significant part of recent discussions on the meaning of home in the contexts of transnational migration and diasporic resettlement. This has been the case not only because the lived experiences of migrants and diasporic subjects revolve around their experiences of past and present homes, the creation of which is most generally the responsibility of women, but also because women are generally seen as the symbols and maintainers of the culture of the imaginary geographies of home like the homeland and the nation (Domosh & Seager, 1998, 2001; Spitzer et.al., 2003; Walter, 2001; Yeoh & Huang, 2000; Yuval-Davis, 1997). It has become apparent that the link between women and the home is a specific one – that women are almost universally associated with the home both as a material place and a normative imaginary one (Blunt, 2005; Blunt & Dowling, 2006; Mallett, 2004).

In this paper I will discuss this association with reference to feminist literature, which, in the second half of the last century, has developed a fascinating critique of the home as part of a larger debate on the connection between space and place and the construction of gender relations and ideologies. I will focus particularly on how the problem of the home in feminism has been defined as a problem of identity, and discuss this with reference to some key works that set up notions of the home as a place that women have to leave behind if they are to find their identities beyond those imposed upon them by society at large. In doing this, I will also give voice to the criticisms that have been raised from within feminism itself against a totally negative depiction of the home, and discuss whether it is possible to envisage a more positive idea of the home in feminism in relation to women's identities.

Against a Divided World

The feminist critique of the home is part of a larger debate in feminist scholarship on the connection between space and place and the construction of gender relations and ideologies. As Massey (1994a) argues, this connection works on two levels: first, through the actual construction of material geographies (MATRIX, 1984; Madigan & Munro, 1990) and the constitution of culturally specific definitions of gender; and second, in the very construction of space,

place and gender as culturally specific notions, that is, 'in terms of both of the conceptual nature of that construction and of its substantive content – and in the overlapping and the interplaying of the sets of characteristics and connotations with which each is associated' (Massey, 1994a: 2). In other words, particular ways of thinking about space and place are linked, both directly and indirectly, with particular ways of constructing gender relations and ideologies. This implies that challenging the ways in which space and place are conceptualised means also challenging dominant forms of gender relations and ideologies (Massey, 1994; Rose 1993). The critique of the home should be understood in this framework, as a central theme in the ongoing feminist challenge to the patriarchal social order.

As stated elsewhere (McDowell, 1999; Rose, 1993), one of the earliest discussions on the ways in which patriarchal gender roles and ideologies were translated into the social structuration of space and spatial behaviour can be found in *Women and Space: Ground Rules and Social Maps* – a collection of essays brought together by Shirley Ardener in 1981 (1993). Ardener, drawing on the earlier studies of Mary Douglas (1966) and Erving Goffman (1979), argued that societies generated their own 'culturally determined' rules for defining 'boundaries on the ground', and thereby divided the social world into distinct territories. Drawing attention to how divisions of space were intimately associated with what she called 'social maps' (such as social ranking patterns and kinship), Ardener focused on the difference between the genders and argued that the social map of patriarchy created its own 'ground rules' for men and women, defining some spaces as 'feminine' and others as 'masculine', and thus designating certain kinds of gendered activities to certain spaces. The essays in the book, together with Ardener's introduction, outlined the most basic premise of the feminist debate: that gender difference was marked in spatial difference (Blunt and Rose, 1994; Massey, 1994a; Rose, 1993).

Feminist discussions on the power relations inscribed in this gendered spatial difference have focused mainly on the distinction between public and private spheres. Michelle Rosaldo (1974), for instance, argued that this distinction was fundamental to the universal oppression of women. In her introductory essay to *Woman, Culture and Society* (1974) Rosaldo began her argument by stating that despite the great deal of cross-cultural variability in women's and men's roles, there was a 'universal asymmetry' between the sexes that arose out of the fact that 'male, as opposed to female, activities are always recognised as predominantly important, and cultural systems give authority and value to the roles and activities of men' (1974: 19). Rosaldo discussed this asymmetry in terms of a dichotomy, and argued that women were associated with a 'domestic

orientation', i.e. with 'those minimal institutions and modes of activity that are organised immediately around one or more mothers and their children' while men were primarily associated with extra domestic, political, and military spheres of activity. The 'public orientation' of men meant that 'men have no single commitment as enduring, time-consuming, and emotionally compelling – as close to seeming necessary and natural – as the relation of a woman to her infant child; and so men are free to form those broader associations that we call 'society', universalistic systems of order, meaning, and commitment that link particular mother-child groups' (1974: 24). Concurring with Ortner (1974) and Chodorow (1974) whose essays are also included in the book, Rosaldo emphasised that the association of women with the domestic sphere and the activities therein was not simply related with their role in reproduction, but was rather structurally and culturally constructed. She argued that these two spheres were defined by two different modes of sociality: while women's domestic sociality was interpersonal/relational and particularistic due to their roles as mothers and daughters and as nurturers of the family and the domestic home, men's public social orientation was rather concerned with the continuation and preservation of the larger economic, cultural, and political systems. This meant that women's domestic sociality was inevitably subsumed by the larger, public sociality of men, and this was why, according to Rosaldo, men's control of the public realm made them 'the locus of cultural value' relegating women into a lower cultural and social position. Hence, Rosaldo concluded that 'insofar as woman is universally defined in terms of a largely maternal and domestic role, we can account for her universal subordination' (1974: 7)².

As Rose (1993) also suggests, Rosaldo's argument was based on the idea that would be later put forward by Harvey as follows: 'the assignment of place within a socio-spatial structure indicates distinctive roles, capacities for action, and access to power within the social order' (1990: 419). Even though recent anthropological work on the relationship between gender and space has suggested that the gendering of spaces should be understood less as an imposition of patriarchal power structures, and more in terms of a social and cultural process of 'symbolic decoding and encoding' that produces 'a series of homologies between the spatial, symbolic and social orders' (Moore in Blunt & Rose, 1994: 3)³, many of the struggles of feminist scholarship in the latter half of the twentieth century have been shaped by this idea. Since the 1960s, feminist scholars have tried to unearth the ways in which the patriarchal social order produces, and, in turn, is reproduced through the gendered division of space, and argued that the division of space into public and private spheres and the association of women with the sphere of domesticity and the home serves to

structure the limits of women's everyday activities, thereby forcing them to shape their lives according to cultural norms and social expectations (Rose, 1993: 17). As such, challenging the gendered division of space has been central to the feminist agenda, which Pateman has emphasised by defining feminism as a kind of 'spatial politics' (Rose, 1993: 18).

Feminist scholars have traced the emergence of this division in the Western world in the form of an ideology of 'separate spheres' (Davidoff & Hall, 1987) from the mid-eighteenth century onwards. For instance, in their well-known study on domesticity in mid-eighteenth- to mid-nineteenth century England, Davidoff and Hall (1987) discussed how the middle classes excluded women from many public roles and places while defining the domestic sphere with reference to feminine virtues, and assigning women as the guardians of the home. According to them, assumptions about womanhood such as innocence, purity, and emotionality, in other words, qualities that were assumed to make them unfit for work, were transposed into the construction of the private sphere as the only place where authentic feelings could be displayed, the place of honesty and love, and the place where virtue was to be cultivated (Davidoff & Hall, 1987). In the words of Mrs. Ellis, a nineteenth century ideologue referred to by the authors, women did not need the public world of business and politics, since the 'moral world' was already theirs: 'Women could find the true meaning of their lives in the family which was a woman's profession, the love that she would find there would answer her needs' (Davidoff & Hall, 1987: 183). Readings of John Ruskin's *Sesame and Lilies* by feminist scholars such as Hall (1992), Millet (1977), and Wolff (1990) have also shown how Victorian sexual politics mapped out separate worlds for men and women on the basis of the supposed naturalness of their roles and selfhood. Wolff, for instance, discusses how Ruskin depicted the home as the place in which women belong, as opposed to the public world the challenges of which could be faced only by men. Man was 'the doer, the creator, the discoverer, the defender', while woman was 'passive, virtuous, and in need to be protected' (Wolff, 1990: 16). Hall, in a similar vein, claims that, for Ruskin, it was the existence of a woman in the home that made it a space endowed with special qualities, a place of virtues and emotions, a place of love away from the dangers of the outside world, and 'the place of peace' (Ruskin, 1992: 61).

It goes without saying that although gender roles have changed considerably since the nineteenth century and women today have a much more established and socially recognised place in the public world, the 'ideology which requires of home life the presence of a wife (and, ideally, mother)' still today remains a powerful one (Allan & Crow, 1989: 2). And it would be hard to argue that changes in

gender ideologies have put an end to the 'split between the lives of women as the centre (pivot) of home life and as the periphery (margin) of social (outside) life' (Greenbaum, 1989: 62). Similarly, Ruskin's idea of the home as the ultimate place of peace and a secure retreat from the public world seems to have become an established imaginary which we encounter in much contemporary theorising about this place. For instance, Dovey defines the home as 'a place of security within an insecure world, a place of certainty within doubt, a familiar place in a strange world, a sacred place in a profane world' (1985: 46). Similarly, for Heller, home is 'a fixed point in space, a firm position from which we "proceed" [...] and to which we return in due course' (1984: 239). According to her, the meaning of home as familiarity, as protection and warmth, is central to feelings of security: "Going home" should mean: returning to that firm position which we know, to which we are accustomed, where we feel safe, and where our emotional relationships are at their most intense' (1984: 239).

Unveiling the assumptions underlying such well-established ideas of home was the aim of some of the early work in feminist literature in which the focus was on what women had to sacrifice in order to create and maintain the homeplace. Davidoff, L'Esperance and Newby (1976: 173), for example, criticised the common imagery of the 'home as haven', and called for recognition that the cosy domesticity associated with the home was built upon long and unrewarding hours of women's labour. In a similar vein, McDowell drew attention to how the idea of home as separate from the sphere of work was essentially a male perspective: 'Women clean, prepare food, mend clothes and generally put things in order for their husbands and children for whom the home is more normally regarded as a place of rest and respite from work' (1983: 142). Other scholars wrote about the confining and isolating nature of the home and domestic labour, and questioned the established meaning of the home as a place of safety and care, discussing themes like domestic violence and sexual abuse (Boys *et al.*, 1984; Hayden, 1982; MacKenzie & Rose, 1983; Goldsack, 1999; Wardhaugh, 1999). The common denominator in all these arguments was the idea that the comfort and peace associated with the domestic home was only achieved at the expense of women, and that home, for women, was essentially a place of confinement and oppression.

Identity is Elsewhere

This critique of the home as a site of women's oppression was a dominant theme in the early years of Second-wave Feminism, which seem to have paved the way for much contemporary theorising about the link between woman and the home.

The focus of this critique was the figure of the housewife, that is, women whose lives and work were confined to the domestic home and labour⁴. Simone de Beauvoir, for instance, in her well-known *The Second Sex* (1952 [1949]) – a landmark book that inspired much of what was written about the home in feminist scholarship particularly during the 1960s and 1970s – used the figure of the housewife to explain everything that she saw that was wrong in the lives of women (Johnson & Lloyd, 2004), defining her as ‘the manic housekeeper’ who, wearing herself out through the endless repetition of domestic chores and the fight against the dirt and mess of life, ‘is doomed to the continuation of the species and the care of the home’ (1952: 449, 471). De Beauvoir believed that women’s activities in the home prevented them from pursuing self-actualisation, change, and progress, and doomed them to ‘immanence’, while men’s existence in both the public and private spheres enabled a synthesis of immanence and ‘transcendence’:

The fact is that every human existence involves transcendence and immanence at the same time; to go forward, each existence must be maintained, for it to expand toward to future it must integrate the past, and while intercommunicating with others it would find self-confirmation. [...] In his occupation and in his political life [man] encounters change and progress, he senses his extension through time and the universe; and when he is tired of such roaming; he gets himself a home, where his wife takes care of his furnishings and children and guards the things of the past that she keeps in store. But she has no other job than to maintain and provide for life in pure unvarying generality; she perpetuates the species without change, she ensures the even rhythm of the days and the continuity of the home, seeing to it that the doors are locked (1952: 430).

As Young (2001) discusses, in de Beauvoir's scheme ‘transcendence’ manifested the expression of individuality, which could only be realised by taking on future oriented projects that would contribute both to the development of the individual and to society at large. ‘Immanence’, on the other hand, expressed the activities of sustaining life, which helped only to ‘perpetuate the present’ without a future orientation or the need for self expression, or fulfilment. Therefore, ‘if a person’s existence consists entirely or largely of activities of sustaining life, then she or he cannot be an individual subject’ (Young, 2001: 268). From de Beauvoir’s perspective, the duty of women to maintain the home life, upon which men and children build their lives and individualities, limited their role in society and prevented them from becoming individuals themselves.

This hostile attitude towards the home and the housewife was carried into the early 1970s by Germaine Greer and Ann Oakley, who both saw the life of the full-time housewife as one of absolute servitude and oppression. They asserted, in a vein similar to de Beauvoir's argument, that housework was a duty which was 'directly opposed to the possibility of human self-actualisation' (Oakley, 1974: 222). Yet it was Betty Friedan's *The Feminine Mystique* (1963) which seems to have had the most profound impact on establishing the critique of the home and housewife as a central theme for Second-wave Feminism. Friedan argued that the home was a place in which women were identified only as wives and mothers, rather than as individuals. 'The material details of life, the daily burden of cooking and cleaning, of taking care of the physical needs of the husband and children', she claimed, were impediments for a woman to become 'a person in her own right, an individual free to develop her own potential' (1963: 67-68). Referring to a change in the popular consciousness in the United States between the 1930s and 1950s, she argued that the educated and working 'women heroines' of the 1930s had been replaced by 'the happy housewife heroines' in the 1950s. By the 1950s, she claimed, 'career woman' had become a 'dirty word', and that women had begun to accept the traditional role of the housewife as a happy alternative, confining themselves to this single role and accepting the identities that were defined for them by others. Friedan wanted to know the reason why women chose to 'go home again' – why she accepted the image of the housewife 'which insists she is not a person but a "woman", by definition barred from the freedom of human existence and a voice in human destiny' (1963: 68). She suggested that the core of the problem was not sexual, but rather a crisis of identity perpetuated by the 'feminine mystique': 'It is my thesis that as the Victorian culture did not permit women to accept or gratify their basic sexual needs, our culture does not permit women to accept or gratify their basic need to grow and fulfil their potentialities as human beings, a need which is not solely defined by their sexual role' (1963: 77). As a solution to this crisis, Friedan advised women to refuse to be trapped by the role of the housewife, and to develop life plans for themselves – plans which would reach 'beyond biology, beyond the narrow walls of home, to help shape the future'. Only through such personal commitment to their own plans, she claimed, could women truly find fulfilment as 'separate human beings' (1963: 337).

What we see in Friedan's account on the home and the housewife, as well as those of Greer, Oakley and de Beauvoir, is a problematisation of women's identity in relation to their association with the home, and an argument for the necessity for women to leave the home in order to be able to define their own identities beyond the identities imposed upon them. Second-wave Feminists

regarded the home as a place where women were responsible for hard labour, for caring for and nurturing others, which, in effect, isolated them, stripped them of their own selfhood, and confined their roles in society to wifehood and motherhood. The solution, therefore, was to leave the home. Women needed to break the links that tied them to the home, escape the secure and familiar sphere that entrapped them, and embrace risk and insecurity elsewhere in order to take control of the meaning of their lives and become full individuals. They needed to set themselves free from the relationships of dependence that anchored them to the home if they were to be able to define who *they* wanted to be. Hence women who chose to stay at home were devoid of an identity of their own.

Identity, in this feminist framework, was understood in terms of individual freedom and autonomy, in terms of a notion of a separate selfhood and an independent and self-determining individuality that could only be attained by leaving home. Not all feminist scholars, however, were happy with this conception of identity, and the most powerful critique against it was developed from within feminism itself in the 1980s. The most prominent work in this sense is Carol Gilligan's *In a Different Voice* (1982). Gilligan argued that the notion of separate selfhood had become a normative model in theories of human development in the twentieth century, which posited the idea that the process of identity formation required an individual's separation from relationships of dependence – like those of childhood, parental authority, and the family – to define an identity for oneself. She claimed that this model emerged largely from studies of men, and thus was not able to illuminate women's lives that were spent in 'intimate and generative relationships' (Gilligan, 1982: 151). For women, Gilligan stressed, the concepts of self and identity expanded to include 'the experience of interconnection' and a sense of morality that was intensified with the addition of 'responsibility and care in relationships'. According to her, an image of self in relationships, a self that is immersed in the connections built with others, and an ethic of nurturance, care, and responsibility was central to how women defined themselves and their orientation to the world (1982: 173). Therefore, the notions of self and identity that could only be attained by breaking the links that tied them to others and by giving up the ethic of care and responsibility were just not suitable for women.

Although Gilligan's work was later criticised for making normative claims about authentic womanhood (Johnson, 1996), it was important in drawing attention to the ideological basis of the emancipatory narratives of identity put forward by Second-wave Feminism. A significant discussion that builds on a reassessment of such narratives in relation to the feminist critique of the home is put forward by Lesley Johnson. In her article '*As housewives we are worms*'

(1996), Johnson argues that the rendering of the notion of home in feminism reflects the pervasiveness of dichotomies such as 'home/voyage, stasis/movement, private/public, tradition/modernity, connectedness/autonomy' characteristic of the definition of the modern subject and its incommensurability with other forms of subjectivity. Referring to Marshall Berman's *All That is Solid Melts in the Air* (1982), Johnson points out that the uniqueness of the modern subject entails leaving the past behind – a past that is imagined as a world of habit and tradition, of order and security, associated with the sphere of the childhood where the identities of individuals are defined for them by others (1996: 451). For the individual to become the independent and self-defining subject of modernity, she states, it is necessary to embrace and celebrate the lack of security and order peculiar to contemporary social existence. Johnson argues that it was this kind of subjecthood and identity that was advocated by Second-wave Feminists in their call to women to leave the home, not only because the home, standing for stability, tradition, habit, and connectedness, symbolised all that modernism was against, but also because the association of woman with the home rendered her 'modernity's other' (1996: 449)⁵. Hence, according to Johnson, when Friedan and others called on women to reject the traditional roles of the housewife and mother that tied them to the domestic world of the home, they were trying to place feminism firmly within a modernist framework, as a project which, in Friedan's terms, aimed to 'awaken women to the freedom and responsibilities of being modern individuals' (1996: 451).

Johnson suggests that it is possible to envision another form of female subjectivity and identity, one that does not negate women's ties with the domestic home. Drawing on Benhabib's (1992) work which re-examines the notions of the individual and personhood, she argues that 'the individual, unrestrained by private or domestic responsibilities, possessing a rational mind liberated from the distorting effects of the emotions and the needs of the body' represents the characteristics historically associated with the modern male subject (1996: 452). This subject is imagined to become what he chooses to be by 'breaking all ties, freeing "himself" from the social relationships and influences of childhood, putting aside all emotional ties and the bodily restraints of domestic existence and entering the public world of men as a fully formed individual' (Johnson, 1996: 453). According to Benhabib, this 'disembedded, disembodied subject is an illusion', in that it does not take into account the multiplicity of social determinations that makes us 'who we are' (1992: 5). Instead, Benhabib argues for the recognition of a 'situated self' – a self that can only develop within the social relationships into which it is born. 'The self becomes an individual in that it becomes a "social" being capable of language, interaction and cognition. The

identity of the self is constituted by a narrative unity, which integrates what "I" can do, have done and will accomplish with what you expect of "me", interpret my acts and intentions to mean, wish for me in the future, etc.' (1992: 5). As such, the self, as defined by Benhabib, lives in 'a world of which she is not only the author but the actor as well' (1992: 5); hence it is inseparable from social and cultural associations, from the expectations of others, and from the social relationships that shape it, including the everyday relationships of domesticity and the home. As Johnson argues 'this self does not have to imagine itself as "leaving home" to become a self' (1996: 453).

It is clear then that the narrative of the independent subjecthood achieved by leaving home was productive in the formation of the 'feminist subject' of the 1960s and 1970s, a subject that was to resolve the tension between domestic responsibilities and public achievement by leaving the former behind, and defining the ordinary woman – the housewife – as the other of itself (Johnson & Lloyd, 2004: 17). Yet the critique of home as a place that entraps women within a domestic, and hence a conventional and regressive identity, reaches beyond the emancipatory narratives of Second-wave Feminism. The idea that women need to leave home to pursue a fully developed subjecthood and a progressive identity is also a theme that has surfaced in more recent feminist accounts. In *The Sphinx in the City*, for instance, Wilson, while attempting to resolve the distinction between the private and public spheres in modernity by focusing on women's participation in urban life, argues that the sense of displacement at the heart of the urban life, however full of difficulties and dangers, is supportive of the potential emancipation of women in contrast with the dull, ordinary world of domestic existence (1991: 10). More recently, feminist scholars have claimed that woman's subjecthood and identity is constrained not only by the material realities of the home and the relationships of dependence built in and around the circle of the family, but also by the very notion of the home itself – that home is not only a spatial, but also a conceptual cage. Feminist geographers, for instance, have criticised established phenomenological conceptions of the home that rely on an emphasis on the definition of boundaries, on notions of stasis, rootedness, and an unconscious sense of belonging to a particular place as conceptions that support the association of women with the home (Massey, 1994a, 1994b; Rose, 1993).⁶ Rose (1993) questions such conceptions of the home on the basis of their implicit reliance on feminine characteristics such as the emotional and the bodily while asserting that the home is the absolute place of belonging. For her, the insistence on the pre-consciousness of the experience of place, i.e. the idea that such an experience is based on 'sensuality, physicality, and habits, but not thought', manifests a 'masculine nostalgia' for the

'first and ultimate dwelling place', that is, 'the (lost) Mother' (1993:60). What is at stake in such conceptualisations, according to her, is the construction of the home as that ideal 'Woman' which in turn entraps womanhood within the ascribed role of motherhood, and leaves no room for another, independent subjecthood. In a similar vein, Massey (1992) claims that in much contemporary writing on the home the identities of the woman and of the home have become entangled: 'home is where the heart is (if you happen to have the spatial mobility to have left) and where the woman (mother, lover-to-whom-you-will-one-day-return) is also'. It is a place built upon the image of 'Mum'; yet 'not as herself a living person [...] but [as] a stable symbolic centre - functioning as an anchor for others' (Massey, 1992: 11).

I have so far discussed the feminist critique of the home together with the voices that have emerged from within feminism itself, reacting to a totally negative conception of the home. It is important to note here that the feminist critique of the home has led to a paradigm shift in conceptualising the very notions of home and place, particularly with the contributions of feminist geographers. Doreen Massey, for instance, argues that home and place could be conceptualised in terms of 'the particular set of social relations which interact at a particular location', meaning that places called home may be understood as open and changing rather than bounded and stable, and that their identities derive precisely from this openness and change (1991; 1992; 1993). If, in Massey's terms, the identity of the home is in essence constructed out of movement, communication, and social relations which always stretch beyond its boundaries (Massey, 1992: 13), the feminist critique of the home as a bounded and stable place that imposes limits on what women can become loses its foundational premise. Nevertheless, the argument that women need to leave home in search for more progressive identities has continued to be voiced in the last two decades. In the next section, I will discuss this more recent critique of the home and the conception of identity on which it is built.

Against the Home and Essentialist Identities: The Critique of the Home as a Celebration of Difference

Parallel to the discussions in feminist geography that I summarised above, the feminist critique of the home is seen to have taken a rather different direction, merging with a critique of feminism itself as a movement that conceals differences and inequalities among women. Just as the earlier critique portrayed the home as a peaceful refuge for men, in this second line of the critique of home, women from

different sections of society (women of colour, working-class women and lesbian women, among others) have criticised 'the home of feminism' – the idea that it is a unified movement of women – seeing it more as a 'fantasy of white, middle-class, heterosexual feminists, one that veiled power relations among women' (Pratt 1999: 157). What is common between these two critiques is the idea that it is necessary to leave home to facilitate the emergence of the feminist subject. However, the notion of leaving home, in the latter critique, is conceptualised more as a form of 'self-displacement' in order for the feminist subject to be able to understand and be critical of herself and her location in relation to others and thereby reach a sense of self-awareness and personal responsibility (de Lauretis, 1990). Displacement from the home is thus used in the sense of giving up a desire for the home as a safe place, and rejecting home as a concept that expresses a bounded, stable, and apolitical identity. Only through such a displacement, it is argued, will feminists be able to see a multi-layered reality and be open to understanding themselves along with different experiences of being a woman, particularly the experiences of women who do not belong to the Western, white, and heterosexual sections of society (Pratt, 1999).

One well-known essay that contributed to this critique is Minnie Bruce Pratt's *'Identity: Skin Blood Heart'* (1984). In this autobiographical narrative of self-discovery, Pratt examines the desire to be and feel at home in light of the conditions within which the comfort and safety of home is achieved. Remembering her childhood and the communities in which she lived as a white young American woman, she deconstructs the conditions in which she felt at home, with a particular focus on the exclusion of people of different colour. She claims that home is a matter of privilege and power, the attainment of which is based on 'omission, exclusion, or violence' and on one's 'submitting to the limits of that place' (Pratt, 1984: 25-26). This awakening is realised through her transgression of the heterosexual culture into which she was born, and her present position as a lesbian who finds herself constantly threatened by sexism and homophobia away from her original home-place. The location from where she writes her narrative is her present residential location – an African American neighbourhood in Washington DC, where exclusion and suppression are a part of everyday life. This residential choice – the choice of displacement, of moving away from the boundaries of the safe home – is central to her description of a change in consciousness, 'a way of looking at the world': 'One gain for me as I change: I learn a way of looking at the world that is more accurate, complex, multi-layered, multi-dimensioned, more truthful [...] I am compelled by my own life to strive for a different place than the one we have lived in' (1984: 17, 48-49). For Pratt, this moving away from the home is necessary if one is to be able to dismantle the conditions of social privilege and power. And the move she

argues for is not a temporary condition, since it is not the destination but rather the process of moving away from the known and the familiar that is critical.

Pratt's choice of movement and displacement, rather than a search for a secure and comfortable place to belong, has been taken up as a feminist model in a series of essays all of which suggest that feminists should reject any positive valuation of the home. Martin and Mohanty (1986), in their reading of Pratt's essay, claim that home is a familiar and safe place where one lives within protected boundaries, and that only when one leaves the home can one realise that the safety and coherence that is provided by this place is 'an illusion [...] based on the exclusion of specific histories of oppression and resistance, the repression of differences, even within oneself' (1986: 196). Honig (1994), in a similar vein, sees the home as an apolitical space built on a fantasy of unity and coherence. For her, the dream of home is dangerous in that it is a dream of a retreat into a unitary and solidified identity at the expense of the exclusion of differences, of those defined as 'others'. She argues that 'to take difference seriously' it is necessary to give up on the dream of a place called home, 'a place free of power, conflict, and struggle, a place – an identity, a private realm, a form of life, a group vision – unmarked or unruined by difference' (1994: 567). Similarly, de Lauretis (1990), in an attempt to define 'the eccentric subject' of feminism in her essay, which follows up on Martin and Mohanty's insights, continues with the theme of the home as a place of stable, bounded and apolitical identities, and asserts that feminism as a consciousness-raising project, and the formation of the feminist subject, depends on the displacement from the home. If feminism is to make a 'shift in historical consciousness', she states, home has to be left behind 'physically, emotionally, linguistically, epistemologically - for another place that is unknown and risky' (1990:138).

There are clear parallels to be drawn between this line of feminist critique of the home and the recent theorisations of identity which privilege movement and displacement over attachment to a particular place, standing in radical opposition to the conventional conception of the home and its attendant connotations of stability, continuity, and a desire for a fixed and permanent existence⁷. As McDowell suggests, the move to understand identities in relation to movement and its connotations of instability, fluidity, and transformation has been welcome by feminism which is 'used to challenging fixity and essentialist, unchanging notions of what it means to be a woman' (1999: 206). Yet in their attempts to de-essentialise identities and in calling for an openness to understanding different experiences of being a woman, the advocates of this line of critique of home end up excluding one particular experience of womanhood – the experience of staying at home, which was condemned by de Beauvoir,

Friedan and others. As Johnson (1996) argues, de Lauretis's definition of the 'eccentric subject' of feminism who has to leave home constitutes an 'other' – the woman 'bound down by tradition, embedded in the mundanities of everyday life, trapped in the private domain, [...] the figure of (the ordinary) woman' – and sets up 'a normative definition of womanhood in which desires for home as comfort, intimacy and everydayness appear to be what "we" [...] ought to be leaving behind' (1996: 453-454). Drawing parallels between this more recent critique of the home in feminism and earlier critiques, Johnson maintains that in attempting to 'destabilise normative definitions' of womanhood, feminists need to avoid setting up their own normative definitions in which a desire for the home is considered as 'inappropriate, even perhaps shameful, something that we hope to move "beyond"' (1996: 454).

In terms of the conceptualisation of home, what we have in this line of critique is an overvaluation of mobility and the constitution of home as an antithesis of mobility and displacement. The fluidity of identity and the virtues of movement and displacement are emphasised against a homely existence in order to situate and then displace identity and difference. Yet, a major problem is that although constructed on the basis of an actual, material experience of movement and displacement, this line of critique falls short of an understanding of a grounded experience of place and home. Pratt (1984) talks about how her movement through particular places has increased her awareness of difference in terms of gender, race, and class, and describes how her current residential location has played a crucial role in her awakening. In a similar vein, de Lauretis (1990) mentions that migrating from Italy to the United States was critical for her understanding of ethnic difference. Yet this overvaluation of mobility and displacement leads both Pratt and de Lauretis away from a careful consideration of the processes in which identities are constructed through the grounded experience of places called home. In other words, the notion of home that they construe throughout their essays remains mostly in the realm of the abstract. This is a point that has been raised again in feminist academic circles, particularly by feminist geographers. Pratt and Hanson, for instance, remind that 'places are more than vantage points that veil or disclose one's social location; they partially constitute social location', and point out that geographies of home are more than mere backgrounds that reflect who we are, in that they play a critical role in shaping our identities, making us become who we are (1994: 8). Hence, even though movement and displacement may lead to a transformation of identities and a certain sense of self-awareness with regard to our previous locations, there can never be an absolute displacement in the sense that leaving our familiar milieus of home also means leaving our former selves behind.

A Positive Revaluation of Home

Along with reactions to the ways in which the home and identity have been conceptualised in feminism, it has been feminist scholarship again from which a positive revaluation of the link between women and the home has flourished in the last two decades. In this section, I will discuss two major texts that provide a counter-argument to the feminist critique of home. The first is Iris Marion Young's (2001) essay 'House and Home: Feminist variations on a theme'; and the second is bell hooks' 'Homeplace: A site of resistance' (1990). I will argue that both texts, along with positing a more positive idea of home in feminism, also construct a framework within which the relationship between home, women, and identity may be discussed without recourse to binary oppositions like movement vs. stability, or essentialist vs. progressive identities, but rather with reference to the grounded practices of home and home-making and the voices of women who identify themselves with certain places.

Young begins her essay with a discussion of Heidegger's conceptualisation of 'being' in relation to 'dwelling', which, as Heidegger asserts in his well-known essay 'Building, Dwelling, Thinking' (1971), is based on two aspects of 'building': preservation and construction. Preservation entails 'cherishing, protecting, preserving and caring for', in Heidegger's terms; it is 'to be set at peace', 'to remain at peace within the free, the preserve, the free sphere that safeguards each thing in its nature' (Heidegger in Young, 2001: 255). Young argues that despite his claim that both aspects are important, Heidegger leaves preservation behind and focuses on construction, 'the heroic moment of place through creative activity that gathers the environment into a meaningful presence' (Heidegger in Young, 2001: 255). For Young, this privileging of construction is male-biased, since the building of houses and other structures still remain largely a male activity. She states, 'If building [...] is basic to the emergence of subjectivity, to dwelling in the world with identity and history, then it would appear that only men are subjects. On the whole, women do not build' (2001: 255).

Yet Young maintains that building is not the only way to dwell in the world as a subject. She draws attention to the other aspect of being and dwelling, to 'preservation', the activity of protecting, cherishing, and caring for things, which Heidegger abandons when pursuing his ontological claims. She argues that preservation is a historical and a quintessentially feminine activity which is central to 'home-making', and that it bears as much critical human value as building. Yet preservation, she states, is not only traditionally ignored in Western conceptions of identity and history, but is also devalued by the feminist understanding of the home, which, according to her, due to its constant reliance

on the dichotomy of transcendence and immanence in conceptualisations of women's oppression, misses the silenced meanings women give to their work in the private domestic sphere. This work, Young explains with particular reference to de Beauvoir, is not only about 'the bare acts of cleaning bathrooms, sweeping floors, and changing diapers, [which] are merely instrumental', and, although necessary, 'cannot be invested with creativity or individuality', but also involves the arrangement and preservation of things in a space so that that space becomes marked with individual and familial meaning. She maintains that this intrinsically valuable and unique aspect of home-making entails creating 'a specific mode of subjectivity and historicity that is distinct both from the creative-destructive idea of transcendence and from the ahistorical repetition of immanence' (2001: 269).

In elaborating her discussion on preservation, Young accentuates the personal and local, domestic experiences of home and home-making. She argues that a home is personal in a 'visible, spatial sense' since, no matter how small it is, it 'displays the things among which a person lives, that support his or her life activities and reflect in matter the events and values of his or her life' (2001: 270). Identity, she suggests, is materialised in the home through a process which works on two levels. Firstly, a person's belongings are arranged in space as an extension of, and as support for, bodily habits and routines; and secondly, many of the things displayed in the home, as well as the space itself, carry personal meaning and transmit and sustain a personal narrative. For Young, home-making imbues things with meaning. Material things and spaces acquire personal value as the inscribers of events and relationships that construct the narrative of a person or group: 'The things among which I live acquired their meaning through events and travels of my life, layered through stories, and the wordless memories of smells, rhythms, and interactions. Their value is priceless [...]' (2001: 271).

Young argues that home-making consists of these activities of bestowing things with meaning, of placing them in space to provide a milieu for the facilitation of the everyday activities of those to whom they belong, and preserving them together with their meanings. Most importantly, she points out that it is woman who does most of this work. It is woman who furnishes and decorates the houses; and most of the time, a home reflects a woman's taste and emotions, and the style, image, and identity she chooses to project of herself and her family (2001: 272). It is she who protects the meaningful things that embody the spirit of a person or a people from disorganisation, from neglect, and oblivion: she cleans, dusts, repairs, and restores, and she also tells and retells their meanings, interprets and reinterprets them so that those meanings are

transmitted to the future. Young explains that woman's work of preservation also involves teaching children the meanings of things among which they dwell, and the practices that keep those particular meanings alive. Preservation as such 'gives people a context for their lives, individuates their histories, gives them items to use in making new projects, and makes them comfortable' (2001: 274).

Although home-making can be understood as an activity the main goal of which is to stabilise identities in order to create a safe niche to dwell in the world, Young warns that this is not the case, arguing that it would be a mistake to consider the identity sustained through the preservation of things and their meanings as fixed. She states that there are no such fixed identities, since events, interactions, and changes in the materials and the environment make lives fluid and shifting. The significance of activities of preservation lies in the sense of continuity they provide the individual in the midst of change: '[they] give some sense of enclosing fabric to [the] ever-changing subject by knitting together today and yesterday, integrating the new events and relationships into the narrative of a life, the biography of a person, a family, a people' (2001: 274). Young continues by positing that preservation should also be distinguished from nostalgia and a desire for a lost home in that it entails remembrance, which is essentially different from nostalgia. While, 'nostalgic longing is always for an elsewhere', remembrance, through 'knitting a steady confidence' in who we are from 'the pains and joys of the past retained in the things among which [we dwell]' helps us to affirm 'what brought us here' (2001: 275). She also cautions that preservation should not be romanticised, since it can be either conservative or reinterpretive. For her, in interpreting the activities of preservation, it is important to understand that 'the narratives of the history of what brought us here are not fixed, and part of the creative and moral task of preservation is to reconstruct the connection of the past to the present in light of new events, relationships, and political understandings' (2001: 275). As such, home-making through preservation supports the identities of individuals by making it possible for them to place themselves in a continuous narrative rather than fixing and stabilising their identities: 'Home as the materialisation of identity does not fix identity, but anchors it in physical being that makes a continuity between past and present. Without such anchoring of ourselves in things, we are, literally, lost' (Young, 2001: 271-72).

Young's essay is important in that it conceptualises an alternative and more positive idea of the home in feminism. As I have stated above, she agrees with feminists that part of women's work in the home falls into de Beauvoir's category of 'immanence', yet she tries to show that home-making is not all about that. She argues that the value of the home is ambiguous, and that feminists should

disengage a positive meaning of the home from the oppressive aspects of women's engagement with it. While pointing out that 'if women are expected to confine themselves to the house and serve as selfless nurturers, then house and home remain oppressive patriarchal values' (2001: 277), she claims that the values of home-making that underlie the affirmation and sustenance of personal and cultural identity cannot be dismissed from a feminist perspective, and that recognising these values entails also recognising the value of the often unnoticed work that many women do. As such, Young shows that the negative aspects of the home in women's lives do not justify a wholesale rejection of the idea of the home in feminism.

Young's understanding of the home is based on her personal experience of the difficulties and potentials of home-making for women, which she narrates with reference to her childhood which was shaped by repeated separations from her home at the behest of the state as the result of her mother's failure to satisfy the normative ideals of home-making as a single woman living in an American suburb. Her attempt to balance the exploitative aspects of the home with the positive values of home-making should be situated within this experience of separations from her home and her mother. It is no coincidence that another essay dwelling on the significance of those positive values is also grounded on personal experience. bell hooks' (1990) essay on the importance of the domestic milieu of the home for African Americans shows how those values constitute a ground for the conscious construction of a political identity. hooks maintains that for African Americans, for whom a safe and decent existence in the public sphere is not possible, the home, as a space beyond the reach of the oppressive social structures of a racist society, becomes a place where more humane social relations, and a resistance to domination and exploitation, can be built. Most important of all, it is African American mothers and grandmothers who build this resistance by preserving their history and culture in their homes. For hooks, African Americans should respect and honour these women who, through stories, songs, and artefacts, recreated a home-place – a place where they could 'recover' themselves against the destructive forces of society (1990: 43). Hence for hooks, like for Martin and Mohanty, de Lauretis, and others, home is a place of security and identity; yet, unlike them, she ascribes a positive meaning to these aspects of the home. For her, the possession of a home place – the 'privilege' of having one – is what makes the conditions for politics and resistance possible.

Hooks' (1990) essay is important not only as another positive approach to home from within feminism, but also as a strong example showing that home is a question of context – 'what home is, and what home means, depends to a

large extent on who you are and where you are' (Blunt & Dowling: 253). Home cannot be discussed independently from the identities and geographies in question. As Geraldine Pratt (1999) argues, 'assessments about identities and places cannot be made in the abstract, and [...] suspicion about essentialised identities does not flow unproblematically into assessments of place. [...] [I]t is unhelpful to designate homes in general as "good" or "bad"' (1999: 159-160). Drawing on the experiences of a Filipina domestic worker in Canada, Pratt shows the importance of a place of one's own for those who have 'a fragile claim to home' – even if that means a single room in some strangers' house. The meaning and value of the home, then, depends on circumstances and the position of people within the larger society. 'It is easier', as Pratt asserts with reference to the negative valuation of home in feminism, 'to criticise home from the position of having a secure one' (1999: 157)⁸.

Young's and hooks' essays are also important in that they demonstrate that there is a need to think about the link between women and home beyond binary oppositions like stasis/movement, tradition/modernity, stability/change, and private/public. As Morris states, home can be thought of as a way of drawing a boundary around an 'unfixed identity' and as 'a place from which to venture' (Morris, 1996). Johnson's study on the meanings women attached to their homes during the modernisation process in Australia after the Second World War is significant in that it shows that such a revaluation of the home is possible. Johnson writes that for many Australian women 'home was not a place separate from the contingencies of the modern world to withdraw into [...] a bounded space where [...] processes of modernisation could be excluded', but a place 'to be created' as part of their active participation 'in the life of the nation and in building modern life in Australia' (1996: 460-461). She suggests that the responsibility of creating a comfortable domestic existence in new suburban houses with modern appliances and planned gardens was what modernity meant for these women:

The modern, for them, did not mean undertaking heroic voyages or making great scientific discoveries in a world from which the traveller could then return to existing security, to home as tradition. No such place existed for them. Home was not a bounded space, a fortress into which the individual could withdraw and from which all others could be excluded. Their modernity was about actively creating a place called home, securing a future for their children and an everyday life in which personal and intimate bodily relations could be properly looked after (1996: 461).

As in the case of these Australian women, home-making may entail plans and visions for the future. In other words, women do not need to leave the home to

be able to take their part in shaping the future, as Friedan advised. Johnson's study shows also that home may be a locus of transformation in a context of change – its identity, like those who inhabit it, cannot be shaped independently from the processes beyond its boundaries. It can never be fixed, because, as Massey (1992) reminds, the identity of the place called home stems from the very fact that it is always open, constructed out of movement, communication, and the social relations that stretch beyond it.

Conclusion

There is no doubt that feminist literature on the link between women and the home deserves a much broader discussion than the limits of this paper permit. A thorough understanding of the discourses that I discussed above requires a detailed and critical investigation of the theories and ideas about the relationship between space, place, and identity, and the role of space and place in the social production and reproduction of power relations that have been developed in the disciplines of social science in the second half of the last century.

Still, it is possible to conclude this paper by reiterating Pratt's argument that 'assessments about identities and places cannot be made in the abstract' and that 'it is unhelpful to designate homes in general as "good" or "bad"' (1999: 159-160). Although feminist scholars are right to argue that patriarchal values are mostly displayed in the domestic milieu and thus restrict women's engagement with the larger society by limiting their movement outside this sphere, the home cannot be reduced to a site of oppression and domination, or to a place that women need to leave behind. The positioning of women within places called home and the meanings of this positioning can only be understood by a thorough understanding of the practices through which women draw the boundaries of home and what those boundaries mean to them in specific social and cultural conditions. These practices, which Young refers to as 'preservation,' are mundane practices of home-making, an analysis of which may provide us with a rich variety of meanings that are inseparable from the formation and negotiation of identities. Such practices may show that while the home may be a site of oppression and domination, it may also be a place where identities are reconstructed against the dominating forces of the society outside, as bell hooks tells us. The future of feminist thought on the connections between women, home, and identity will certainly be drawn by grounded research that aims to listen to the voices of women from different sections of society, from which an understanding of how they actively invest meaning into their home-places may be garnered.

Notes

¹This paper is based on my PhD thesis, which was completed at the University College London (University of London) and titled 'Migrant Homes: Identities and Cultures of Domestic Space among Kurdish and Turkish Women in North London' (2010). I am very grateful to the members of my defence jury, Linda McDowell and Peter Kellett, and my thesis supervisors, Bill Hillier and Julienne Hanson, for their many helpful discussions. For a short version of this paper in Turkish, see Kılıçkiran (2010).

² See Lamphere (1993) for a review and a broader discussion.

³ See Moore (1988) for a broad discussion on the ways in which different cultures constitute gender (and the idea of 'woman') and how such constitutions relate to the gendering of spaces.

⁴ For a recent critical review of this literature, see Johnson and Lloyd (2004).

⁵ For a broader discussion on gender and modernity in relation to architecture and domesticity, see Heynen and Baydar (2005).

⁶ Examples of such phenomenological accounts can be found in Relph (1976) and Casey (1993).

⁷ See Chambers (1994) and Rapport and Dawson (1998) for recent theorisations of identity in relation to movement and displacement. See Kaplan (1987) for an early discussion on the appropriation of notions of 'deterritorialisation' as a feminist strategy to understand differences among women.

⁸ For a discussion on the meanings of home-making for refugee women, see Kılıçkiran (2003).

References

- Allan G. & Crow G. (1989). 'Introduction', *Home and Family: Creating the Domestic Sphere*. Houndmills: Palgrave.
- Ardener S. 1993 (1981). Ground Rules and Social Maps for Women: An Introduction. In Ardener S. (Ed), *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Oxford: Berg : 1-30.
- bell hooks. (1990). *Yearning: Race, Gender and Cultural Politics*. Boston: South End Press.
- Benhabib S. (1992). *Situating the Self: Gender, Community, and Postmodernism in Contemporary Ethics*. New York: Routledge.
- Bermann M. (1982). *All That is Solid Melts in the Air: The Experience of Modernity*. London: Penguin.
- Blunt A. (2005). Cultural geography: Cultural Geographies of Home. *Progress in Human Geography* 29(4): 505-515.
- Blunt A. & Rose G. (1994). Introduction: Women's Colonial and Postcolonial Geographies. In Blunt A. & Rose G. (Dds), *Writing Women and Space: Colonial and Postcolonial Geographies*. New York: Guilford Press: 1-28.

- Blunt A. & Dowling R. (2006). *Home*. London: Routledge.
- Boys *et al.* (1984). House Design and Women's Roles. In Matrix (Eds.), *Making Space: Women and the Man-Made Environment*. London, Pluto.
- Casey E. (1993). *Getting Back into Place: Toward a Renewed Understanding of the Place- World*. Indianapolis: Indiana University Press.
- Chambers I. (1994). *Migrancy, Culture and Identity*. London: Routledge.
- Chodorow N. (1974). Family Structure and Feminine Personality. In Rosaldo M. & Lamphere L. (Eds), *Woman, Culture, and Society*. Stanford: Stanford University Press: 43-66.
- Davidoff L., L'Esperance J. & Newby H. (1976). Landscape with Figures: Home and Community in English Society. In Mitchell J. & Oakley A. (Eds.), *The Rights and Wrongs of Women*. Harmondsworth: Penguin: 139-175.
- Davidoff L. & Hall C. (1987). *Family Fortunes*. London: Hutchinson.
- de Beauvoir S. (1952). *The Second Sex*. New York: Random House.
- de Lauretis T. (1990). Eccentric Subjects: Feminist Theory and Historical Consciousness. *Feminist Studies* 16(1): 115-150.
- Domosh M. (1998). Geography and Gender: Home, Again? *Progress in Human Geography* 22: 276-82.
- Domosh M. & Seager J. (2001). *Putting Women in Place: Feminist Geographers Make Sense of the World*. London: The Guilford Press.
- Dovey K. (1985). Home and Homelessness. In Altman I. & Werner C. M. (Eds), *Home Environments*. New York and London: Plenum Press: 33-64.
- Douglas M. (1966, 1984). *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
- Friedan B. (1963, 1983). *The Feminine Mystique*. Harmondsworth: Penguin.
- Gilligan C. (1982). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Goffman E. (1979). *Gender Advertisements*. London: Macmillan.

- Goldsack L. (1999). A Haven in a Heartless Home? Women and Domestic Violence. In Chapman T. and Hockey J. (Eds), *Ideal homes? : Social change and domestic life*. London: Routledge: 121-132.
- Hall C. 1992. *White, Male and Middle Class: Explorations in Feminism and History*. Cambridge: Polity Press.
- Harvey, D. (1990) Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination. *Annals of the Association of American Geographers*, 80: 418-34.
- Hayden D. (1982). *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighbourhoods, and Cities*. Cambridge: MIT Press.
- Heller A. (1995). Where Are We at Home? *Thesis Eleven* 41: 1-18.
- Heynen H. & Baydar G. (Eds.) (2005). *Negotiating Domesticity: Spatial Productions of Gender in Modern Architecture*. Routledge: New York.
- Honig B. (1994). Difference, Dilemmas and the Politics of Home. *Social Research* 61(3): 563-97.
- Hunt P. (1989). Gender and the Construction of Home Life. In Allan G. & Crow G. (Eds.), *Home and Family: Creating the Domestic Sphere*. Houndmills: Palgrave: 66-81.
- Johnson L. (1996). 'As housewives we are worms': Women, Modernity and the Home question. *Cultural Studies* 10(3): 449-463.
- Johnson L. & Lloyd J. (2004). *Sentenced to Everyday Life: Feminism and the Housewife*. Oxford: Berg.
- Kaplan C. (1996). *Questions of Travel: Postmodern Discourses of Displacement*. Durham: Duke University Press.
- Kılıçkiran D. (2003). Féminisme et Sens de L'espace Domestique dans le Cas de Femmes Déplacées. In Collignon B. B. & Stazsak J. (Eds.), *Espaces Domestiques - Construire, Aménager, Représenter*, Paris: Bréal: 354-369.
- Kılıçkiran D. (2010). Gitmeli mi, Kalmalı mı? Feminizmde Ev Üzerine Çeşitlemeler. In Turan B. (Der.), *Cinsiyet ve Mimarlık, Dosya no.19*. Ankara: Mimarlar Odası Ankara Şubesi: 43-5.

- Lamphere L. (1993). The Domestic Sphere of Women and the Public World of Men: The Strengths and Limitations of an Anthropological Dichotomy. In Brettell C. B. and C. Sargent (eds), *Gender in Cross-cultural Perspective*. New Jersey: Prentice Hall: 67-77.
- Madigan R. & Munro M. (1991). Gender, House and 'Home': Social Meanings and Domestic Architecture in Britain. *Journal of Architecture and Planning Research* 8: 116-131.
- Martin B. & Mohanty C. T. (1986). Feminist Politics: What's Home Got to Do with It? In de Lauretis T. (Ed), *Feminist Studies/Cultural Studies*. Bloomington: Indiana University Press: 191-212.
- Massey D. (1991). 'A global Sense of Place'. *Marxism Today*, June: 24-29.
- Massey D. (1992). A Place Called Home?, *New Formations* 17: 3-15.
- Massey D. (1993). Politics and Space/Time. In Keith M. & Pile S. (Eds), *Place and the Politics of Identity*. London: Routledge: 139-159.
- Massey D. (1994a). *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Massey D. (1994b). Double Articulation: A Place in the World. In Bammer A. (Ed), *Displacements. Cultural Identities in Question*. Bloomington: Indiana University Press: 110-122.
- MacKenzie S. & Rose D. (1983). Industrial Change, the Domestic Economy and Home Life. In Anderson J., Duncan S. & Hudson R. (Eds), *Redundant Spaces in Cities and Regions*. London: Academic Press: 155-201.
- Mallett S. (2004). Understanding Home: A Critical Review of the Literature. *The Sociological Review* 52(1): 62-89.
- Matrix (1984). *Making Space: Women and the Man-Made Environment*. London: Pluto Press.
- McDowell L. (1983). City and Home: Urban Housing and the Sexual Division of Space. In Evans M. & Ungerson C. (Eds.), *Sexual Divisions: Patterns and Processes*. London: Tavistock: 142-163.

- McDowell L. (1999). *Gender, Identity and Place: Understanding Feminist Geographies*. Cambridge: Polity Press.
- Millett K. (1977). *Sexual Politics*. London: Virago.
- Moore H. (1988). *Feminism and Anthropology*. Cambridge: Polity Press.
- Oakley A. (1974). *Housewife*. London: Allen Lane.
- Ortner S. (1974). Is Female to Male as Nature is to Culture? In Rosaldo M. & Lamphere L. (eds), *Woman, Culture, and Society*. Stanford: Stanford University Press: 67-88.
- Pratt G. (1999). Geographies of identity and difference: Marking boundaries. In Massey D., Allen J. & P. Sarre (eds), *Human Geography Today*. Cambridge: Polity Press: 151-167.
- Pratt M. B. (1984). Identity: Skin Blood Heart. In Bulkin E., Bruce Pratt M., Smiths B. (Eds), *Yours in Struggle: Three Feminist Perspectives on Anti-Semitism and Racism*. New York: Long Haul Press: 11-63.
- Rapport N. & Dawson A. (1998). The Topic and the Book. In Rapport N. & Dawson A. (Eds), *Migrants of Identity: Perceptions of Home in a World of Movement*. Oxford: Berg: 3-17.
- Relph E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Rosaldo M. (1974). Woman, Culture and Society: A Theoretical Overview. In Rosaldo M. & Lamphere L. (Eds), *Woman, Culture, and Society*. Stanford: Stanford University Press: 17-42.
- Rose G. (1993). *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Spitzer D. et al. (2003). Caregiving in Transnational Context: "My Wings have been Cut; Where Can I Fly?" *Gender & Society*, 17(2): 267-286.
- Walter B. (2001). *Outsiders Inside: Whiteness, Place and Irish Women*. London: Routledge.

- Wardhaugh J. (1999). The Unaccommodated Woman: Home, Homelessness and Identity. *Sociological Review* 47(1): 91-109.
- Wilson E. (1991). *The Sphinx in the City*. London: Virago.
- Wolff J. (1990). *Feminine Sentences: Essays on Women and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Yeoh B. S. A. & Huang S. (2000). "Home" and "Away": Foreign Domestic Workers and Negotiations of Diasporic Identity in Singapore. *Women's Studies International Forum* 23(4): 413-429.
- Young I. M. (2001). House and home: Feminist Variations on a Theme. In Holland N. J. & Huntington P. (Eds.), *Feminist Interpretations of Martin Heidegger*. Pennsylvania: Pennsylvania University Press: 252-288.
- Yuval-Davis N. (1997). *Gender & Nation*. London: Sage.

Kadın, Ev ve Kimliğin Sorgulanması: Feminist Yayına Eleştirel Bakış

Didem Kılıçkiran

Kadir Has Üniversitesi

Öz

Kadının 'ev' ile ilişkisi yirminci yüzyılın ikinci yarısında feminizmin toplumsal cinsiyet rolleri ve ideolojileri ile mekân arasındaki bağları çözümlenmek üzere ürettiği tartışmalarda önemli bir alt başlık olagelmıştır. Batılı feminist yazarlar ev mekânını kadının ezildiği, kimliğinin toplum tarafından onun için tanımlanan kimliklerle sınırlandırıldığı bir yer olarak görmüş, kadının kendi kimliğini bulabilmesi için evi ve ev ile ilişkili rollerini terk etmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bu yazıda, feminist yazında 'ev'e karşı geliştirilen bu olumsuz tutum feminizmin kadının kimliğini yeniden kurma çabası üzerinden çözümlenmektedir. Yazı, yine feminizmin içinden yükselen karşı seslere referansla, feminizmde kadın ve ev arasındaki ilişki üzerine kadının kimliği açısından daha olumlu bir kavramsallaştırmanın mümkün olup olmadığını tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Feminizm, ev, feminizmde 'ev'e yönelik eleştiriler, kadın, yer, kimlik.*

Kanaatlerden Yoruma Mimarlık ve Kent: 'Kısıtlanıyoruz Hayatta Eğer Cinsiyetin Bayansa'

Architecture and the City from Opinions to Comments: 'If you are a woman you are guarded a lifetime'

Levent Şentürk*

Osmangazi Üniversitesi

Öz

Bu makale mimarlık öğrencilerinin cinsiyet ve kent üzerine görüşlerine dayanıyor. Yüzden fazla öğrenciye 'kadın ve kent' hakkındaki düşüncelerini sorarak, aldığım cevapların bir bölümünü alıntılıyıp yorumlamaya çalıştım. Bu doğrultuda toplumsal cinsiyet rollerine dair klişeler, terminolojik yanlışlar, içselleştirilmiş kadınlık rolleri, kadın olmanın zorlukları üzerine temellenen öğrenci görüşlerini, kentle ilişkili birtakım başlıklar altında sınıflandırdım. Bu süreçte öğrencilerin trans (genel anlamda lgbt) bireyler, erkek arkadaşlar, sevgililik, aşk, taciz, şiddet ve benzeri konulardaki düşüncelerini dışlanmamaya özen gösterdim. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (Esogü) Mimarlık Bölümü ortamıyla ilişkilendirilen mizojenik (kadın düşmanı) söylemleri dile getirme biçimleri üzerinden, 'ayrımcılık geleneği'ni de sorunlaştırmayı denedim.

Mimarlık mesleği, öteden beri eril bir iktidar alanı olarak tanımlanagelmıştır. Mimarlık okullarındaki öğrencilerin cinsiyet açısından dağılımı, yapısal bir değişimin ilk belirtisi gibi görülebilir. Kadınların sayıca üstün olması, mimarlık eğitiminin erilliğe dayalı yanlarını olduğu kadar, yönetsel hiyerarşinin eril niteliğini de tehdit ediyor. Mimarlığın tasarımcının kimliği bakımından tek bir cinsiyetin tekelinde olduğu dönem geride bırakılırken, cinsiyet ayrımcılığını temel alan söylemler problemlile hale gelmekte. Mimarlık eğitimine içkin yaratıcı potansiyellerin açığa çıkarılabilmesinin tek koşulu, erilliğin sorunlaştırılmasını sağlayacak yeni yollar keşfetmektir. Çalışmanın bu yolları keşfetmeye bir katkısının olacağı umut ediyorum.

Anahtar Kelimeler: mimarlık, erillik, Eskişehir, kadın, mimarlık eğitimi.

* Yrd.Doç.Dr. Levent Şentürk, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye. E-posta: leventsenturk@gmail.com.

“Nil desperandum.”
(*“Umudunu kaybetme.”*) Latin sözü.

Giriş

Toplumda gitgide kadın mesleği gibi algılanan mimarlık mesleği, mimarlık öğrencilerinin gözünde toplumsal cinsiyet rolleri bakımından nasıl değerlendiriliyor? Bu çalışmada bu soruya yanıt aradım.

Toplumsal cinsiyet rollerinden cinsel yönelimlere, cinsiyetçi politikaların yarattığı eşitsizlikten baskıya ve queer kuramdan erkeklik çalışmalarına, alanla ilgili kuramsal arka plan çok zengin. Tüm bu kuramsal zenginliği kuşatacak bir giriş, bu çalışmanın amacını çok aşıyor. Değinilmesi gereken nokta, Türkçe'deki çalışmaların son yıllarda gittikçe artış göstermesiyle beraber, literatürün genişlediği ve çeşitlendiğidir.

Kuramsal kaynakça kimi kere toplumsal cinsiyetle iktidarın ayrılma mekanizmalarını göstermekte. Kimi kere erkeklik çalışmalarının geniş bir sorgulama alanı açan yaratıcı ve yeni bulguları yol gösterici olmakta; sanatçı öznelliğini ve cinsiyetini soru konusu eden çalışmalar, yaratıcı alanlara dair paralel okumalar yapmayı mümkün kılmakta. Tarihsel olarak erkek aklın egemenliğini felsefi açıdan sorunlaştıran çalışmalar kadar, cinsiyetçi baskı meselesinin yapısal çözümlemesini yapan birçok çeviri, alana dair kuramsal sınırları genişletmiştir.

Konut organizasyonu tarihselleştirilirken cinsiyetli yapısı da gösterilen, erkekliğin iktidar düşlemine sorunlaştıran çalışmalar, erkeklik deneyimlerinin sosyo-kültürel boyutlarına dair irdelemeler, kentsel için biyopolitika boyutunda sorunlaştırılması, heteronormativizme dair sorgulamalar, Türkiye'deki kamusal mekânın cinsiyetine ve idealizasyonuna dair okumalar; son olarak cinsiyet ve mimarlık eksenindeki derlemeler, bu alandaki güncel kuramsal çalışmalardan sadece birkaçı.

Bu kuramsal kaynakların verdiği ilhamla, bir üniversitede, ana kampüsten uzak ama kent merkezindeki bir mimarlık bölümünde, lisans öğrencilerinin kendi cinsellikleri, üzerlerine yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ya da erkek olmanın kentte ne anlama geldiği; bu konudaki kişisel yaşantıları, deneyimleri ve sorunları hakkında ne düşündüklerini öğrenmek isteğimin sonucunda bu çalışma ortaya çıktı ve bu doğrultuda Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mimarlık Bölümü lisans programındaki birinci, ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinin görüşlerine başvurdum. Ekim 2011'de öğrencilerden düşüncelerini serbest bir biçimde kaleme almalarını istedim.

Tarafımca yürütülen güz derslerinin (Tasarım Kuramları I, Mimarlık Tarihi I, Mimari Proje III, Temel Tasarım, Bina Bilgisi III) bir saatini kullanarak, bir hafta

içerisinde yüzden fazla öğrenciden veri topladım, bunların değerlendirilme sürecinde, öğrencinin hangi sınıfta olduğuna bakmaksızın, ayırt ettiğim başlıca sorun alanlarına göre verileri bir araya getirmeye ve bunlar arasından seçtiğim metin parçaları üzerinden yorum yapmaya çalıştım. Yazılardan alıntı yaparken, yazım ve ifade düzeltmelerini köşeli parantezle [] ifade etmeye özen gösterdim. Alt başlıklar aynı zamanda bu verilerle ilgili başlıca sorun alanları olarak kabul edilmiştir.

Klişeler: “Kısıtlanıyoruz bu hayatta eğer cinsiyetin bayansa”

...gece bir saatten sonra eğer kızsın ve teksen gerçekten güven[de] hissetmiyorsun kendini. ...Lafı bir güzel sindirip, paşa paşa yoluna devam ediyorsun. ...O yüzden önüne dönüp yoluna devam etmenin en iyisi olduğunu bilirsin. ...kısıtlanıyoruz bu hayatta eğer cinsiyetin bayansa... (001K).

Yukarıdaki örnekte ve başka birçoğunda, cinsiyetle bağlantılı korku ve tedirginlik, kent sahnesinde veya kamusal mekânda cinsiyet grubu bakımından sindirilmişlik, yaygın ifadeler. Bunların tepkisel bir yanı olmakla beraber, pasifist bir normalleştirme içerdiği düşünülebilir. Klişeler, kadınlara gece geç saatte dışarı çıkmayı yasaklayan heteronormatif veya eril düzenin olumlanmasına dönüşme tehlikesini içeriyor, bireysel deneyimlerle desteklenerek meşruiyetini pekiştiriyor. Sokağa gece yalnız çıkamamak ve bu eylemden korkuyla söz etmek, hemen bütün yakınma cümlelerinde mevcut. Yüzden fazla öğrenciyle gerçekleşen çalışmada, kâğıtların tamamı, bu cümlelerin sıralanmasıyla açılıyor. Bu yakınmaların ortak ve aynı cümlelerle dile getirilişi, sorunun yaygınlığına işaret etmekten öteye uzanıyor: Ne olursa olsun benzer biçimde yakınılan bir kültür ortamının klişelerini temsil etmeye başlıyor.

Kentlerdeki kadınların çoğunluğunun geç saatlerde dışarıda bulunmak konusunda engellenmek bir yana; sokağın dışına gün içinde bile çıkamadığı bir ülkede, klişenin doğruluk payı ortada. Tacizin tek hedefi kadınlar değil; *lgbt*lerin şiddetle yaşadıkları açık (Bora, 2011a: 20). Eskişehir’de yaşayan –kadın veya erkek– üniversite öğrencilerinin, bu konuda daha geniş bir hareket alanına sahip oldukları düşünülebilir. Dışarı çıkamama yakınması, erilliğin eleştirisine dönüşmekten çok, içselleştirilmiş korunma ve korku davranışına yol açtığı için klişeleşir. Yalnızca bir cinsiyete mensubiyetten ötürü korku duyduğunu söylemek, güvenlik klişelerinin yaygınlaşmasına ve milli güvenlik toplumunun eril psiko-topoğrafyasına cevaz veriyor: Muhafazakâr kapanma talepleri kadınların güvensizlik beyanlarıyla berkitilir (Başkaya, 2007: 367).

Öğrencilerin görüşlerinde, tedbirli bir mesafeliliğe bürünme görülüyor. Hemen hepsinin yazılarına bu tavrın hakim olması semptomatiktir. Sanki söz konusu olan, yirmili yaşlarının başındaki genç insanların cinsel yaşamları değildir. Cinselliklerinden özgürce söz etmek şöyle dursun; kadınlığın ne kadar kısıtlayıcı ve –deyim yerindeyse– kurtulunması gereken bir şey olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Bu, erkek öğrencilerin mizojenisiyle yan yana okunduğunda, süreklilik oluşturmaktadır ve kadın ya da erkek olmayı sahiplenen çok az sayıda karakter ayırt edilebilmektedir. Kadın olmaktan gurur duyduklarını söylememektedirler; cinsiyetlerinin kişiselliği, benzersizliği ve özneliğiyle barışık olduklarını hemen hiç dile getirmemektedirler. Öğrencilerin okuldan sonraki özel yaşamlarına dair herhangi bir ayrıntıya yer vermemesi ise anlaşılır görünmektedir.

Görüş bildiren öğrenciler, sanki genç insanlar olarak, tutkulara sahip bireyler değillerdir de, artık hormon salgılamak derdinden kurtulmuş, formaldehit havuzlarındaki çürümelere sırasında tefekküre dalmış kadavralardır. Bu durumu nasıl okumalı? Türkiye’de herhangi bir yerde kanaat bildiren öznenin ortalama tavrına dair bir özelliktir bu. Kısacası bir konu hakkında konuşan özne, ülkemizde nötr ve uzak görünmeyi tercih etmekte. Bu, kamusal mekânda var olmak konusundaki oto-sansürü ortaya koymakta. Ama nötr, genellikle mevcut eril bağlamın bir ikrarına işaret eder.

Aslında son derece muhafazakâr bir izleğe işaret eden ve yine *leitmotiv* kertesinde karşıma çıkan ifadelerden biri: “Kadının cinsel obje haline getirilmesinden rahatsızım” biçimindeki cümle. Okuldaki kadın öğrencilerden bir bölümü bu ifadeye yer veriyor. Cinsel varlığının en genç aşamasındaki bireylerin topluca yakınması ilgi çekici görünüyor. Cinsel pratiklerin yanı sıra herhangi bir aktivitenin bile kısıtlanmasından yoğun şekilde şikâyet edebilen genç bireylerin, cinsellikteki ketlenmelerinin bir ifadesi olabilir:

Kadının sürekli fetiş bir unsur olarak algılanması, cinsellik öncüllü bakışlar çok rahatsızlık verici. ...Sosyal alanların bazılarını kullanmak kadınlara yasak sanki (008K).

Bu yorumunun sonunda, şikâyet ettiği şeyi meşrulaştırıyor. Kadınların metalaştırıldığı yolundaki sitayiş, cinselliğin önünü tıkayan ideolojik bariyere açılan bir hat görevi görüyor (Bora, 2011b). Bu yakınma tarzının bir başka niteliği de kadınları, kendi cinselliğine direnç göstermesi –daha da iyisi– kendi cinselliğini inkâr etmesi makbul görülen birer pasif eleman gibi görmektir. Aynı namus bekçisi ataerkil kod, güncellenerek başka bir kılıkla karşımıza çıkıyor. Bunun bir başka boyutu –en azından söylem düzeyinde– kendi cinselliğiyle övünmeyi veya gurur duymayı, kadın bireylerin kendilerine neredeyse yasaklamış olmaları. Benzer durumlarda erkeklerin çekincesizce erkekliklerinden gurur

duydıklarını söylediklerine şahit oluruz. Ama kadınların mimar olamayacağını iddia eden hocalarının beyanlarını sarkastik (alaycı) bir biçimde yinelerken, "hayatımda bundan daha zırva laflar duymadım" dercesine yazdıkları açık. Kısacası, kadın olmakla ilgili itiraf edilemeyen utanma ve ayıplanma klişelerinin içinden konuşuluyor.

Bu konuda farkındalık geliştirmiş kadınların varlığı önemli görünmektedir. Akademik ve entelektüel bir kimlikle kadın olmaya dair klişeleri eleştiren öğrencilerden biri, şu sözlerle toplumsal cinsiyeti sorunlaştırıyor:

Bir erkeğin duygusal olması yadırganırken, bir kadının güçlü olması beklenmiyor toplum tarafından. ...Bu yüzden 'kadınlar' diye bir kavramda [ısrar ederek meseleyi] incelemek ya da genel konuşmak doğru değildir. ...'Bir erkeğin dürtüleri had safhada, kadınınkiler çekiniktir' yargısı örneğin. ...Bir kadından hep çekinik davranması beklendiği için diğer sorunlar doğuyor (002K).

Terminoloji: 'Bayan' ve 'Feminist'

Kadın olmanın güçlüklerinden söz etmeye çalışırken kendi cinsiyetinden sürekli *bayan* diye bahseden kadınlar için 'kadın' sözcüğü, aslında eril bir gerekçelendirmeyle *kaba* addediliyor. Belli ki, aynı ayrımın ergin olan ve olmayan erkekler için neden başka bir sözcükle karşılanmadığı hiç düşünülüyor; ki bu, başlı başına derin bir kabullenışı içeriyor. O yüzden öğrenciler kendini 'ergin bir cinsel bedene sahip kişi olarak kadın veya erkek' ya da 'yaşı itibarıyla reşit kadın veya erkek' gibi görmekten imtina ediyor ve kadınları aşağılayan *bayan* sözcüğü kullanılıyor. Kadınlar, erilliğin kendilerinden aşağılayıcı bir biçimde 'temellük edilmiş beden', 'zihnen ve aklen geri', 'denetlenmesi gereken', 'aldatmaya teşne ve şehvet düşkün', 'fiziksel güç bakımından geri', 'bakılmaya muhtaç edilgin', 'cinsel açıdan istismar edilmesi mubah' gibi ve benzeri anlamlarda *bayan* diye aşağılamasını normalleştirerek sözcüğü kullanmayı tercih ediyor:

Toplumsal mekânlara başörtüsü olduğu için katılmayan bayanlarımız var. Trafikte bile bayan sürücüleri rahatsız edebiliyorlar sırf bayan olduğu için. Okuma hakkı tanınmayan, söz hakkı verilmeyen, şiddete maruz bırakılan bayanlarımız da var. ...Ne kadar kadın-erkek eşitliği var desek de bayanlar bir adım geride. Çeşitli sebeplerden dolayı bayanlar her alana giremiyor." (003K)

Cinselliğin örtülmesi için de *bayan* sözcüğünün araçsallığını kanıtlayan ifadelere başvurulduğu görülüyor. *Bayan* demek, iffetli demektir bu zihniyet dünyasında; ama *kadın* her zaman cinsel bakımdan hafif, ayartıcı ve 'yollu'dur:

...eğer bayansan bazı davranışlarına, hareketlerine, hatta sözlerine bile dikkat etmelisin. Bir erkekle aynı davranışı sergilediğinde erkekte göze batmazken, bir bayanda çok eğreti durabilir (001K).

Sonuçta kıyafetiniz, saçınız, duruşunuz ya da herhangi bir konuşmanız erkeklerin size 'kadın' olarak bakmasını sağlayabiliyor (005K).

Bu ayrımın cinsiyetçi olduğunu ve aşağılamayı fark edip tepki gösteren de var:

Hangi şehirde olursak olalım basit gibi görünen hitap şekliyle bile kadına bay ve bay'dan türeyen bayan olarak her yerde hitap edilmesi naziklik değil aşağılanma olsa gerek (004K).

Benzer bir ikircikli hal, *feminizm* veya *feminist* gibi kelimelerde de kendini gösterir. Sözelimi bir öğrenci şöyle diyor:

Kendilerini feminist diye adlandıranlar, kadın erkek arasında tam bir eşitlik isterken bazı durumlarda ise erkeğin üstünlüğünü kabul etmiş oluyor. Sonuçta iki ayrı cinsiyet olarak yaratılmışız. İki cinsin [de] kendi[ne] özgü davranış ve yaşayış biçimleri vardır (006K).

Feminizm kelimesinin nadir kullanımlarında, genellikle olumsuz tını ve arkasından apoloji (özür - mazeret bulma) gelmesi düşündürücü. Sözlerinin *feministlik* gibi algılanmasını istemeyerek söze başlayanlar var. Bununla beraber, feminizmi evrenselliği içinde kavrayan ve politik bir biçimde konuya yaklaşanların mimarlık bölümündeki varlığını göz ardı etmiyorum. Aşağıdaki ifadeler, feminizmi sadece kadınlara özgü bir hareket olarak değil, *lgbt* (lezbiyen, eşcinsel, biseksüel, trans) bireylere, nefret suçlarına ve ayrımcılığa karşı bir hareket olarak değerlendiriyor:

...tabuları yıkmak çok zor ma[a]lesef. [F]eminizm denen ideolojinin h[â]l[â] kadınları erkeklerden öncelikli kılmaya çalışan bir düşünce olduğunu düşünüyorlar[.] Oysa [ki] feministler aynı zamanda sosyalisttirler ve asıl amaçları kadın, erkek, homofobik, heterofobik, kürt, türk, yaşlı[,] genç demeden herkesi[n] eşit olduğunu savunurlar. ...Aslında Gökkuşluğu faaliyetlerinin [*lgbt* bireylerin özgürleşmesini savunan hareketin faaliyetleri gökkuşuğunun renkleriyle bayraklaşmıştır -Y.N.] en büyük destekçisi [de] feminist kadınlardır (007K).

İçselleştirilmiş Kadınlık Roller

Mimarlık bölümü öğrencileri arasında kadınlığı ikincillik, güçsüzlük, sadakat, narinlik, savunmasızlık, kutsallık, annelik, kırılabilirlik, zayıflık, aldatılabilirlik, eşitsizlik, zulme uğrayabilirlik, sınırlanmışlık, bastırılmışlık, utangaçlık, sessizlik, edeplilik, kabullenmişlik, teslimiyet gibi kavramlarla yan yana düşünme alışkanlığının yaygınlığı, bu kavramlarla bağlantılı her tür düşünceyi ve yorumu da beraberinde getiriyor:

Aslında köyde ya[] da kentte kadın olmak değil[,] nasıl bir erkeğin yanında kadın olduğun önemlidir. Kadınların doğuştan gelen narinliğine, kutsallığına önem mi veriyor. Onu el üstünde mi tutuyor. Yoksa kendine verilen gücü onu ezmek için mi kullanıyor. ...Kadın narin[,] kırılabilir ve doğuştan gelen bir şekilde erkeğe göre bilek, kas gücü kısıtlı varlıklar[.] [F]akat bir o kadar[] da yine Allah'tan gelen[,] annesel olan[,] kadınsal olan ilahi bir güce[] de sahip aslında (010K).

Bu yorumu yapan kişi, kadınlıkla ilgili klişeleri sıralarken, aşağılama için üretilmiş biyolojik mazeretleri, önsel/verili ataerkil kalıpları, kutsiyet sembolizmi üzerinden yürüyen eril dinsel ve anneliğin nihai bir amaç gibi gösterildiği muhafazakâr ideolojiyi içselleştiriyor. Hiçbiriyle kendi kadınlığı arasında mesafe kurmadığı gibi, kadınlık diye ayrılaştırılmış homojen kategoriyi de kabul ediyor. Bir başkası, kadını erkeğine sadık olmakla mükellef monogamik bir nesne gibi ele alırken, erkeğin bunun tersi olmasını doğuştan gelen niteliklere bağlayarak mutlak bir kategori icat ediyor:

Mesela evlendiğinde bi[r] kadın ve erkek[,] kadının ne yapıp ne yapmadığı ortada ama erkeği asla bilemeyiz. Yaratılıştan başlıyor bu ayrım (009K).

Ataerkil üstünlük mitine pasifist biçimde tepki veren bir başkası, erkeğin üstünlüğüne bir diyeceliğinin olmadığını, bu üstünlüğünü kullanmadığı sürece erkek egemenliğinin kabul edilebilir olduğunu öne sürüyor:

Kadın ve erkek arasındaki eşitliğe inanan olmasını[] da istemiyorum zaten. Doğuştan gelen farklılık bu[,] ne kadar uğraşılırsa uğraşılırsın bu farklılık eşitlenemez. Görünüşte erkeklere hem doğuştan[,] hem de sonradan insanların yüklediği birçok hak var (011K).

Eleştirel değerlendirmesine eşlik eden pasifizmi ve kötümserliğiyle son yorum, kadınlıkla ilgili olumsuz kavramları içselleştirmenin örneklerinden biridir:

Erkeklerin egemen olduğu bir toplumda kadınlar sadece çizilen sınırlar içinde dağıtılan rolleri oynuyor. ...Bu ülkede gençlerin ilişkilerini rahatça, içlerinden geldiği şekilde, özgürce yaşamaları yasak. Otobüste öpüşükleri için dövülen ve otobüsten atılan, bu tarz tabular içinde yaşayan ve bunun ahlak olduğunu ileri süren insanlar oluşturuyor toplumu (012K).

Kadın Olmanın Zorlukları

Toplum içinde kadın kimliğiyle yaşamamanın birçok güçlük içerdiği biliniyor. Öğrenciler tanık oldukları olaylardan hareketle bu zorluklardan söz ediyor. Biri, kadın olmanın yeri geldiğinde erkekler karşısında gündelik hayattaki bir haksızlığa itiraz etmek konusunda başlı başına bir dezavantaja dönüştüğü iddiasını şu şekilde dile getiriyor:

En basi[t]inden çarşıda pazarda, herhangi bir anlaşmazlıkta, sesini çıkarabilen kadına 'sus be kadın!' denir. Kadınsın sen, sus (013K).

Türk toplumundaki muhafazakârlaşmanın erkekler kadar kadınlara, erkeklerden daha çok kadınlara şiddetle fatura edildiğini göz önüne bulundurmak gerek (Selek, 2008). Kadınlık rollerinin hep erkekler karşısında ve erkeklere göre tanımlandığı her tür mekân, bu zihinsel kapatılma çabasının sorgulandığı yere de dönüşür:

Toplumumuzda kadın olmak zor. En ufak bir şeyde bir kadının adının insanların ağzında gezdiğini görerek büyüdüm. Erkekler her istediğini yapabilirken, kadınlar için aynı şey kesinlikle söz konusu bile olamaz. Bir erkek ahlaka uygun olmayan bir davranışta bulunduğu, o erkektir yapar; bütün erkekler yapıyor laflarını duyarken, bir kadın aynı şeyi yapsa toplum tarafından dışlanıp, örselenir o kadın (020K).

Kadınlar, mücadeleci kimliklerini özgürce ifade edebilecek olanaklardan, ailelerinin aşırı korumacılığı nedeniyle mahrum kalmakta ve uğradıkları ayrımcılığın acısını çekebilmektedir:

...babam şehir dışında üniversiteye gitme [kararım] konusunda tepkiliydi, ben buna karşı çıktım ve bir sene şehir dışında bulundum. O zaman da evde kalıyordum ve ailemden biri yanımdaydı[,] o yüzden gittiğim şehirde pek zorluk çekmedim. ...Kadın olduğum için; abim[] de şehir dışında okudu fakat onu bu şekilde korumaya almadılar, erkek çocuğuna bir[] şey olmaz mantığı ile kimse abimin yanında kalmadı (016K).

Anne babanın üniversite öğrencisi üzerindeki katı denetimini, üniversite yurtlarının sıkı giriş çıkış saatleri devralır (Şentürk: 2009). Bu, bireyin özgüvenini sarsan bir etki bırakmakla kalmaz, kentin erkeklere serbest, kadınlara yasak oluşunun bir başka boyutunu gözler önüne serer:

Benim bu kentte yaşadığım en büyük sorun, yurda geç saatte girmek ya da [yurttan geç saatte] çıkmak (017K).

Cinsiyet üzerindeki kurumsal denetim, üniversiteden önce özel dersanelerin muhafazakâr kimliklerini mekânsal olarak maddileştirdikleri bir alana dönüşebilmektedir (Şentürk: 2009). Bu, islamî sermayenin aileleri kendi dinsel değerleriyle uzlaştırma arayışındaki kamusal mekân tıkanmalarının en çarpıcı örneklerinden birinin ortaya çıkmasına neden olur. Genç birey, kendi cinsiyetiyle dini değer sistemi arasında sıkışıp kalır. Sonuç, gerçek bir güven bunalımının homososyal çevresidir:

Benim bir arkadaşımın dershanesinde kızların ve erkeklerin sınıfları ayırdı. Hatta saatleri bile ayırdı ki kızlarla erkekler görüşüp konuşmasınlar. Bir kız ile bir erkek yan yana bir sınıfta ders çalışamazdı hiç (019K).

Bir başka öğrenci bu durumu son derece rasyonel ve mücadelecı bir tonla şu şekilde yorumlamakta:

Kadın artık arka planda durmayı bırakıp toplumsal yaşamda ön plana çıktığı zaman; kendisine biçilen rolün yanında diğer alanlara da girmeye başladığı zaman bu cinsiyet ayrımı fikri daha ön plana gelmeye başlamıştır. Kadın üstlendiği bütün bu sorumlulukların altından kalkmayı başarabilir ancak toplum ve kentin tarihsel oluşumu ve değer yargıları bunu henüz kaldıracabilecek aşamaya gelmediği için de kadın pek çok zorlukla karşılaşır (015K).

Eskişehir ve Diğer Kentler: Karşılaştırmalı Kadınlık

Eskişehir iki üniversitesi olan bir kent. Bu nedenle birçok kentten eğitim için gelen heterojen bir nüfusa ev sahipliği yapıyor; Kuzeybatı Anadolu'daki avantajlı coğrafi konumu, Ankara ve İstanbul'u birbirine bağlayan tren hattı üzerinde bulunması ve İzmir'e olan yakınlığı nedeniyle tercih edilmekte. Yerel yönetim yapısı bakımından, çevre kentler tamamen AKP iktidarındayken Eskişehir değil. Eskişehir'in yaşanabilirliğini yükselten kamusal mekânların gelişimi, büyük ölçüde

muhafazakâr saiklerle (nedenlerle, güdülerle) ilerleyen bir süreç olmakla beraber, bunlar islamî motiflere sahip değildir yalnızca.

Mimarlık bölümü öğrencilerinin nadiren Eskişehir'den; çoğunlukla Uşak, Kütahya, Sakarya, Bursa, Balıkesir, Ankara gibi yakın kentler kadar Erzurum, Bitlis, Nevşehir, Kahramanmaraş, İzmir, Mersin gibi illerden gelmesi elbette olağan. Öğrenciler, doğup büyüdüğü kentle üniversite öğrenciliklerini yaşadıkları Eskişehir'i karşılaştırmayı denemekte; bu nedenle üzerinde uzlaşılabilir ortak noktalar ortaya çıkmaya bile çeşitli görüşleri bir araya getirip değerlendirmek mümkün.

Öğrencilerin geldikleri kentlerin cinsiyete göre demografik dağılımının bir diyagramını çıkarmak öğretici olabilir. Buradan, ailelerin erkek ve kız çocukları üzerinde egemenlik kurarken kız çocuklarına uyguladıkları pratiği görmek mümkün olabilir. Bu durumu bir öğrenci şu biçimde gözlemliyor:

En çok gördüğüm şeylerden biri[,] eğer erkekse okumak için uzak şehirlere gitmesi önemli değil ama kızsız yakın olsun isteniy[o] (022K).

Kentin zihinlerdeki cinsiyetli imgesi kuşkusuz değişken ve tutarsızdır. Bu algılamalardan kente ilişkin toplam bir imge üretmeye çalışmak boşunadır. Daha çok, bireysel deneyimin niteliği önemli kabul edilebilir. Sözelimi Erzurum'a göre daha özgür (025K); Maraş'a göre daha serbest ve açık fikirli (026K); Elazığ, Konya ve Çorum'a göre büyük oranda farklı (027K); Türkiye'deki birçok ile göre çok daha güvenli, düzenli, öğrenciyeye göre planlanmış (028K); Balıkesir'e göre geceleri daha rahat (016K); Nevşehir'e göre daha rahat yaşanabilen (030K); Sakarya'nın Aziziye mahallesine göre çok daha az muhafazakâr ve daha az tutucu (031K); Ankara'ya göre yüzünü daha fazla Batıya dönmüş ve bu nedenle bakışların daha az kontrol edici olduğu (012K); Kütahya'ya göre daha rahat giyinilebilen ve giyimi nedeniyle insanların daha az dikkat çektiği (033K); Mersin'e göre geceleri geç saatlerde rahatça dışarıda dolaşılabilen (034K) bir kent Eskişehir. Bu varsayımların tamamı, Eskişehir'de en fazla iki yıldır yaşayan öğrencilerin kent merkezindeki yaşantılarına dayanmakla beraber, doğup büyüdüğü kenti daha iyi tanıdıklarını ve karşılaştırmayı bu zeminde yaptıklarını varsayabiliriz:

..gece[leri] Balıkesir[,] Eskişehir kadar kalabalık olmaz[.] [B]ir gece proje yaptık ve eve gitmemiz gerekiyor[du.] 4 kızdık, başladık yürümeye[,] tam eve geldik[,] bir araba durdu[.] [B]izi gördükten sonra normalde girişin yasak olduğu yöne daldı (016K).

Çarşıda dersane çıkışı kızlarla yürürken kakhahanızın dozunu fazla kaçırsanız insanlar (özellikle erkekler) ters ters bakar. ...Küçükken

mahallede barbi bebeklerle oynamak yerine sokakta futbol oynamak eğlenceliydi[,] güzeldi. Lisede ise boş derslerde kızlar oturup muhabbet ederken senin erkeklerle futbol oynaman tuhaf karşılanır. Hele ki ananelere gittiğimde pantolon giyip, saçın açık gittiğinde ya da bisikletle oralarda tur attığında herkes tuhaf bakar[,] hatta “kimin kızısın?” diye sorarlardı. Bizim oralar (Sakarya) muhafazakâr, tutucudur. Hele Aziziye mahallesinin sonu, yani ananelerin mahallesi[nde] (Laz mahallesi) tabular çoktur (031K).

Kentte bağımsız yaşamaya başlamış öğrencilerin, özgürleşmenin ve rahatlamamanın yanında, tedirginlik ve güvensizlik duydukları görülebiliyor. Bir yandan Eskişehir’de giyim-kuşamı daha özgür başka öğrencileri ve gençleri fark ederken, bir yandan da kendini buna rağmen güvende hissetmediğini (035K) ya da üniversite gençliğinin müdavimi olduğu barlar sokağından geçerken tedirgin olduğunu söyleyen (036K) öğrenciler var. Uşak’tan gelen öğrenci, bu kentin Eskişehir’e göre daha küçük olduğunu ama buna rağmen öğrenci olarak kısıtlamalar hissettiğini dile getiriyor (035K). Bir başkası, ister Bursa’da ister Eskişehir’de olsun, akşamları dışarı çıkmak ve yalnız yaşamak konusunda üzerindeki baskının değişmediğini dile getiriyor (037K). İzmir’den gelen bir öğrenci, baskıcı tavırların özgürlüğünü kısıtladığını ve kendine daha fazla dikkat etmek zorunda kaldığını belirtiyor. İçinde bulunduğu sosyal çevreye karşı temkinli bir tavır geliştirmek zorunda kalışını şöyle anlatıyor:

Yurda yerleştim. Yurtta oda arkadaşlarımın hepsi farklı şehirlerden gelmiş[.] [B]i[r]kaçı Malatya, Mersin, vs. Çok da açık görüşlü değiller. Misal alkol konusunda İzmir’de su gibi gider, gençler, aile, vs. Buraya geldiğimden beri oda arkadaşlarım veya buradaki erkek arkadaşlarım beni yadırgamasın diye alkol aldığımı, barlar sokağına arada gittiğimi söylemedim (038K).

Sınır-ötesi Karşılaştırmalar

Afganistan, Suriye ve İran’dan gelen öğrenciler için Eskişehir’deki yaşamları, cinsiyet açısından çok daha keskin farkları temsil ediyor. Afganistan’da kapalı [tesettürlü] olarak dışarı çıkabilen bir kadın öğrenciye göre yalnız başına başka bir şehre gitmek yasaklanmıştır (039K). Suriyeli bir erkek öğrenci, kendi ülkesinde kadınların çocuklarla ilgilenmek zorunda oldukları için kenti tanıyamadıklarını ve özel yaşamın kısıtlanmasını örneklerken, kadınların akşamları arkadaşlarıyla buluşup bir şeyler yapamadıklarını belirtiyor (040E). Bir başka erkek öğrenci, İran’da kadın olmakla Türkiye’de kadın olmak arasındaki farka değinirken bir

yandan özgürlükleri fark ediyor, bir yandan da bu özgürlüğün tekinsiz bir yan taşıdığını hissederek kapalı toplumun değerlerine yeniden tutunabiliyor:

Eskişehir’de kıza laf atılıyor. Kent[te] erkeklerin kültürsüz olduğunu gösteriyor bu. Diğer tarafta kızlar bu durumda[n] rahatsız oluyorlar ama kızlar da dikkat çektikleri için memnun görünüyorlar. Bu konuyu kızların kapanması değiştirebilir! İran’da kadınlar dışarı çıktıkları zaman kapanmak zorundalar. Kapandıkları şekl[e] ve tarza göre erkeklerin onlara karşı davranışı değişiyor. Yarı kapananlara laf atılabilir ama tam kapananlar[ın] bunun gibi durumlarla karşılaşma ihtimali çok az (041E).

LGBT Bireyler

Kimi kere şahsi gözlemler önyargıları pekiştirmekten ve klişeleri yinelemekten öteye gitmez. Görüş bildiren kadınlar, cinsel kimliklerin mekânlarında merak içinde dolaşırken *lgbt* bireyleri topluma için değil seyirlik ve yere özgü istisnai bir şey gibi tahayyül etmeyi sürdürür, bir yandan da *lgbt* bireylere temas etme korkusu ve çocuksu bir ürküntü içinde polisin varlığını bir güvence saymaya devam eder. Kadınlar da gözlemin nesnesidir ve zaten mevcut gıpta etme potansiyeli için canlı bir kanıt oluşturur; kadın cinsinin örnek bahçesinde sergilenircesine bakışın nesnesidirler:

Geçen haftalarda proje için İzmir’e gittik. ...Gezi sırasında özellikle geceleri gezme fırsatı bulduk. Sokaklarda dolaşırken transseküellerin bulunduğu sokaktan geçtik. Hayat kadınlarının çalıştığı gece kulüpleri vardı. Geçerken korktuk, başımıza bir olay gelir mi diye ama olmadı bir [sey] (042K).

Trans kadınların kendilerini kasten farklı temsil ettiklerinin bilincinde olan bir öğrenci, toplumdaki dışlama mekanizmalarının onları seks işçiliğine doğru ittiğini ifade ederken (007K), iki öğrenci çok benzer biçimde trans bireylere ilişkin apolojiler üretiyor:

Bursa’nın merkezinde, Altıparmak caddesinde travestileri görenlerin, ben de dahil suratlarının değişmesi, içinden söylenmeleri, o insanlar için çok açığlayıcı. Halbuki öyle olmayı onlar istemedi. Bu tarz olaylar içimizden gelen ve engel olamadığımız duygular (043K).

Cinsel tercihlere de saygı yoktur. Ya da transseksüel olmaya tahammül en alt sınırdadır. Bunlar insan fitratına [yaradılışına] aykırı olmakla beraber

dışlanmış insan tipleridir. ...Oysa[] ki bu durumlar psikolojik ya da hormon kaynaklıdır, vs... (044K).

Üçüncü cinsiyetten olmanın biyolojik mazereti, doğuştan ya da engel olunamayan; kısacası bireyin iradesi dışında gerçekleştiği iddiasıdır (Carrigan et. Al, 2004 ve Cengiz et. Al, 2004 sayfa no). Bu 'hafifletici' neden, bireyselliği ve kendi cinsel tercihlerini belirleme hakkını kibarca iptal eder.

Erkek Arkadaş, Aşk, Sevgili: "Aşk Bile Kuytuda, Toplumun Olmadığı Yerde Yaşar."

Erkek arkadaşlar, flört ve cinsel yaşantılar üzerine kişisel değerlerin azlığı dikkat çekiyor. Daha çok mahremiyet ve komşuların tepkilerine dair yakınmalar belirgin. Kadınların tepkilerine mahalle baskısı, laf atılma tehlikesi, el ele dolaşırken görülme (024K) hatta sokaklarda erkek arkadaşıyla yürürken görülüp ayıplanma (029K) egemenken; erkekler daha çok homososyal (aynı cinsiyetten oluşan) çevreleriyle kurdukları erkeklik gururu temelli tepkiler veriyor.

Kızların apartlara giriş çıkış saatleri... Ayrıca evime kız arkadaşlarım[] davet ederken de sapık ya[] da abaza gibi görünmek de erkek olmanın dezavantajlarından birisi. Eskişehir[]de gece hayatı 2-3[]e kadar devam etse bile yakın arkadaşlarımı tek başına yollamaya içim elvermiyor. Eskişehir[]den önce Amasya, Adana, Lefkoşa, Mersin ve İstanbul'da yaşadım ama en rahat olabildiğim ve bence kızların[] da en rahat olabildiği şehirler Amasya ve Eskişehir (023E).

Mahalle baskısını anlatan ifadeler arasında, eve kimlerin gelip gittiğinin komşularca gözlenmesi, eve gelenlerin cinsiyetine dair merak ve giderek kadın öğrencilerin potansiyel zina unsuru gibi görülmesi, başlıca kaygılar (013K):

Özellikle iki kız arkadaş evde tek başınaysa; yemeğe ya da kahve içip sohbet etmeye bir erkek arkadaşlarını çağırıyorsa... Ooo yemediğiniz damga, düşmediğiniz durum kalmaz (032K).

Yukarıdaki ifadede öğrenci mahremiyet hakkını savunması bakımından haklı görünürken, misafir ettiği kişinin *a priori* "sıradan"/flört edilmeyen bir arkadaş olma zorunluğunu zımnen kabul etmiş durumda. Oysa –otosansür yerine– cinsel yaşantısını savunabilmesi de beklenirdi. Son olarak, genç olmanın umutsuz bir kamuffaj ustalığıyla birleşen görünmezliğe denk geldiğini ifade eden öğrenci, Türkiye'de kamusal mekânın niteliğine dair önemli bir tespitte bulunuyor:

Bizim toplumda eş[.]cinseller, cinsel yaşam, aşk bile kuytuda[,] toplumun olmadığı yerde yaşar (045K).

Taciz, Şiddet

Çoğunlukla birinci derecede erkek akrabalar tarafından gerçekleştirilen kadına yönelik şiddet, "baskıcı bir baba, otoriter kimlikli bir anne, fazla korumacı takılan bir erkek kardeş, soyun devamı takıntısı olan bir dede[,] birçok ayarsız[,] kontrol kurmaya çalışan karakter" (045K) tarafından da kurulabilmektedir. Bu edimleri veya cinayetleri tespit eden bir başka öğrenci:

Yine haberlerde dayaktan ölen kadınlar. 'Kendi rızasıyla' tecavüzü kabul eden kız çocukları... Ben bunların değişebileceğini sanmıyorum açıkçası. ...Ne kadar gelişmiş olursak olalım h[â][â] gücü, mevkii, parası, kısacası karşı koyabilecek durumu varken susan, sessiz kalan kadınlar var (005K).

diyerek konuya pasifizizmle yoğrulmuş bir karamsarlıkla bakıyor. Bu görüşe destek veren bir öğrenci, uygar denebilecek erkeklerin de şiddet uygulayabileceğini ifade ediyor (049E). Kimileri için şiddet öylesine yaygın ki, ne doğup büyüdüğü yer, ne de üniversitede okumak için geldiği kentte peşini bırakıyor. Bu ifadelerde, el etek çektirmeyi meşrulaştıran teslimiyetçi, muhafazâkar ve hurafelerle manipüle edilmeye açık eril ton da mevcut gibi:

Artık basit bir yürüyüşten bile çekinir olduk çünkü hamile kadınlara bile tecavüz edildiğini duyduk yürümek için çıktığı bir zamanda. Aynı yolda yine Doğu][lu bir erkeğin 12 yaşlarında bakire bir kıza tecavüz edip[,] [sonrasında kızın] mahalleye bile giremediğini[,] üzerindeki kandan hem korktuğu, hem çekindiği için günlerce bir ağaç altında saklandığını duyduk. Bunlar hep Manavgat'ta yaşayan kadınların korktuğu şeyler. Gelelim Eskişehir'e[...] [B]izim apartımızın sokağında erkekle konuşmak yasak. Uyarı alırsınız yoksa." (045K)

Mizojeni (Kadın Düşmanlığı) Belirtileri

Mizojenik ifadelerin hem sayıca hem de nitelik açısından 'zenginliği', Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mimarlık Bölümünün bu çalışma açısından bir bakıma en renkli ama sosyal açıdan da iç karartıcı yönünü ortaya koyuyor. Kadın nefreti içeren ifadelerle en çok erkek öğrencilerde rastlandığı miladî takvimde, aynı okulun öğrencilerinin yaklaşık %75'i kadınlardan oluşuyor. Buna rağmen bölümde mizojenik açıklamalarıyla öne çıkıp, erkek öğrencileri cinsiyetçi argümanlar

kullanmaya yöreklendiren öğretim üyeleri olmasa, kuşkusuz kadın düşmanlığının önu kesilebilir.

Kadın düşmanlığına yönelik farkındalık geliştiren öğrenciler az sayıda olmakla beraber, tamamının kadın olması dikkati çekmekte. Bir öğrenci, Alanya'da yaşayan yabancı uyruklu kişilerin komşuları tarafından hoş karşılanmadığını söylerken (051K); bir diğeri, yurttaki kadın oda arkadaşının diğeri kızları sinsî, bencil ve kindar bulup erkekleri kendine daha yakın bulduğundan söz edişindeki kabullenimi eleştiriyor (052K). Erkeklerin mizojenik etkinlikleri konusunda ilginç bir örnek getiren bir başkası ise, bir sohbetini aktarıyor:

Trende yaşlı bir adamla tanıştım. ...Adamın marketi varmış. Erkekleri hemen işe alıp sigortalarını [da] ertesi gün başlatmış. Kadınları ise önce ailelerini çağırıp onların onayını alıp, sonra[] da evli[] mı, nişanlı[] mı, sevgilisi var[] mı diye araştırır ve sigortasını[] da 2 ay sonra başlatmış. Nedeni ise, erkekler kimseyi takmaz[,] ne iş olsa yapar vs vs., kadının kocası gelir kontrol eder, babası gelir bakar, sevgilisi çalışmasını istemez[,] işten çıkarır gibi şeyler söyledi (050K).

Bölümün demokrat karakterli erkek öğrencilerinde bile içselleştirilmiş kadınlık veya erkeklığın tezahürleri okunabiliyor. Kadınlığın veya erkeklığın kader olduğuna dair kökleşmiş kanaatin bir ifadesi olarak halinden memnuniyetini dile getiren bir kişi, dünyaya 'ikinci sınıf' birey olarak gelmediğinden dolayı haline şükrederken sözde birinci cinsiyete mensubiyetinin ne gibi bir üstünlük sağladığı konusunda herhangi bir özeleştiril değerlendirmeye girmemektedir. Bu yargısıyla yalnızca erilliğin yaratılarını değil, tüm eşitsizliklerin kaynağında yatan adaletsizlikleri de içselleştirmenin tipik derecede mütevekkil bir örneğini vermekte:

Erkek olduğum için şanslıyım evet. Çünkü kadın doğsaydım, tüm bu insanlık içinde ikinci sınıf olmayı,, seçemeyip seçilmeyi kabul etmenin zorluğuyla yaşam[an]ın daha da acımasız olacağını tanırdım (053E).

Bu şemayı cinsiyetçi bir egoizmle değil ama paralel bir şükür tonuyla bir kadın öğrenci de yineliyor:

...günümüzde h[â][â] Doğu Anadolu Bölgesinde kız çocuk yetiş[tir]mekteki ve erkek çocuk yetiştirilmesindeki bariz ayrılığı çok net görüyoruz. Oradaki kızlar ne kendini savunabiliyor ne de istediklerini yapabiliyor. Çünkü her seferinde 'sen kızsın' denilip oturtuluyorlar. İşte bu yüzden iyi[] ki orada doğmamışım diyorum (001K).

Bu yorumunda öğrencinin ülkenin coğrafi-politik durumu üzerine sağlıklı ve hümanist bir tespit yapmanın eşiğine geldiğinde milliyetçi ve eril bir geri çekilişle

sarsıldığını görüyoruz. Kadınlara karşı nefret duymanın cinsiyeti yoktur kuşkusuz; söylemi bir kadın da bir erkek de dile getirebilir. Bir mimarlık öğrencisinin part-time çalıştığı mimarlık ofisindeki hemcinsine yönelik gözlem ve değerlendirmesi şöyle:

Bazı işyerleri hiçbir vasfı olmayan, deneyimi olmayan bir kadına oldukça dolgun maaşla iş, aynı işyerinde özel masa verebiliyor (009K).

Ortamdaki mizojenik söylemlerden etkilenen erkeklerde, kadın düşmanlığına çeşitli bahaneler üreten birçok söze ve argümana rastlamak mümkün. Erkek öğrencilerin, bundan cesaret alarak kent ve kadın konusunda kendilerinden beklenen görüğe önyargılı ve saldırganca yanıt vermeleri hiç şaşırtıcı görünmüyor:

Bu olayların en büyük sorumlusu bana göre kadınlardır. Eşitlik dediğimiz şeyi kendi kafalarında bile kurgulayamıyorlar. Sözde 'feminist' geçinen bir kadın bile erkeklerin çalıştığı yoğun işlerde çalışmayı istemez. Yine aynı feminist insan bir erkeğe olan duygularını açıklamak yerine tepkiyi karşıdan bekler. ...Bu yüzden eşitlik laf[t]a kalmamalı. Kadınların artık evinin kadını olmaktan daha da kaygı verici [önemli?] düşünceleri olmalı (055E).

Kadınların okuldaki sayısal üstünlüğünü sorun edinen bir başka öğrenci, okuldaki cinsiyetli manzaradan hareketle kentte kadınların mevcudiyetini sorguluyor. Milliyetçi ve muhafazakâr tonlarla tümünden olumsuzladığı kadınların kamusal mekândaki görünürlüğü, ona göre ancak annelik temelinde ve konutta anlamlandırılabilir marja çekildiğinde, yani tamamen ortadan yok edildiğinde anlamlı bir dünya kurulabilecektir:

...Kızların çoğunluk[ta] olması[,] kızların erkekler üzerinde demokrasi bakımından üstünlük sağlamasına sebep olmaktadır. ...Şehir açısından bir diğer olumsuzluk ise çok fazla kız öğrencinin olması. AVM'lerde yoğunluğun çok fazla olmasına sebebiyet vermekte[.] [İ]nsanın o kalabalığa girmektense evde oturmasına sebep olmakta benim açımdan. Bazı kızların sokakta olur olmadık kahkaha atmaları beni raha[t]sız eder. Ve bu [E]skişehir'de çok sık r[a]stladığım bir[.] şey. ...Eskişehir Türkiye[']deki diğer illere nazaran kadının iş hayatına daha fazla atılmış olması[,] arkadan gelen nesillerin yeterince Türk kültürü ve ahlakıyla yetiştirilememelerine sebebiyet vermektedir. Çocuk genellikle kendini internet kafeler, sokaklarda vb. yerlerde bulmaktadır. Bu[.] da kadının bir işte çalışırken aynı zaman[da] annelik görevini bana göre tam olarak yerine getiremediğini gösteriyor (056E).

Erkek çoğu kez hiç söylenmeden normu temsil eder şekilde nötrdür ve deneyimleri hep bu normalleştirme üzerine temellenir. Kısacası ancak başka bir zeminde ötekileştirmeye konu olduğu zaman erkek, nötrün veya normun neyi tanımladığını anlayabilmektedir. Bir erkeğin kendini tanıtırken cinsiyetini belirtmesinin gerekmemesi; buna mukabil kadınların hemen her zaman kadın olduklarını ifade etmeye teşvik edilmeleri bu duruma örnektir (Beauvoir, 1980). Kadınların konut planlamasında ikincilleştirildiği, ev mekânının cinsiyetli karakteri, ıslak hacimlerin ışık almaması gibi sorunları (Güney, 2009) inkârcı bir tutumla ele alan bir öğrenci için konutun mevcut eşitsiz ortamı kadınlar için yeterinden fazla özgürlüktür:

Kadınlar ezilmesin, şöyle olmasın böyle olmasın derken bizden daha çok haklara sahip oluyorlar. Deniyor ya hani, mimarlık[ta] bile kadınlar ikinci plana atılıyor. Yok mutfak ışık almayan izbe yerlere yapılıyor[,] yok küçücük[,] yok şöyle. Bunu yapan erkek mimarlar. Yok öyle bir dünya. Ev işi yapan, mutfaka giren erkek yok mu, öğrenci olup [da] erkek olan[,] evde mutfaka giren erkek yok mu? Burdan kadın düşmanı, kadınlara karşı bir erkek olarak tanıtmak istemem [kendimi,] ancak bu pozitif ayrımcılık bir süreden sonra can sıkıyor. ...Kadınlar, erkeklerden daha fazla hakka sahipler... (059E).

Bir öğrenci, muhafazakâr/milliyetçi söylemlerle ataerkilliği normalleştiren açıklamalarıyla baskıcılık, evin reisi olmak ve Avrupa'dan farklı olmak biçiminde çizdiği çerçeveye, kadınların kamusal mekândaki mevcudiyetini tümüyle ortadan kaldırmanın ulusal ölçekte neden elzem olduğuna bizi siyasal açıdan ikna etmeye çalışıyor:

Genel ve türk yaşayış tarzı bakımından cinsiyetler hakkında konuyu baştan ele almak lazım bence. Çünkü Türk toplumu sosyal yapısı, yaşayış tarzı bakımından Avrupa ülkelerinden çok farklıdır. Doğal olarak daha baskıcı bir toplumda yaşamaktayız. Evin reisinin genelde erkek olduğu bir yaşayış tarzımız var ve Avrupalı ülkelerden çok ayrılmaktayız (057E).

Anlaşılan o ki, erkeğin egemenliği her koşulda düzen için vazgeçilmezdir. Erkeklerin olmadığı yerde kadınlar kendiliğinden kaosa düşecektir, çünkü aklen ve bedenen eksiktirler (Lloyd, 1996). Kadınların akli ve bedeni eksikliklerinin bir kanıtı, başka bir erkek öğrenciye göre, duygusal olmalarıdır. Öğrenci, geldiği yerle karşılaştığında, Eskişehir'i kapalı-olmayışıyla ayırt etmekle beraber, bunun yozlaşmayla sonuçlanmasını kaçınılmaz görerek bir anlamda mizojenin had safhada olduğu bir örnek veriyor:

Kadınların daha duygusal olması onların ne yazık ki zayıf yönü. ...Erkeklerin duygusal açıdan daha sağlam altyapıya sahipliği... Ben Konya Ereğli'den geldiğimden dolayı oradaki yaşam daha muhafazak[â]r, insanlar birbirlerini tanıyor ve birbirlerini takip edebiliyor. Eskişehir'de ise kadınlar erkeklerden daha özgürce ve Avrupai tarzda yaşama özentisi içerisinde ve bu durum Türkiye'nin Batısında[n] Doğusuna doğru azalarak devam etmekte... Bu bir toplumsal kültür yazlaşmasının ürünü (064E).

Son örnekte öğrenci Eskişehir'i ortalama bir muhafazakâr Anadolu kenti kimliğiyle değil, bir safahat kenti gibi görmeyi tercih ediyor ve sonunda da, kadının cinsel obje haline getirilmesine dair kullandığı argümanla tepki gösteriyor:

Eskişehir'e ayak basmadan önce Aksaray'da kalıyordum. Haliyle sokakta dudak dudağa bir çift görmek çok nadirdi. Doğal olarak oradaki insanlar bunu yadırgardı. Eskişehir[']de ise dilediğince yol ortasında öpüşebilirsiniz. Bu kentin gelişmişliği(!) ile ilgili bir şey belki de. Kadın olmak kimisine göre zor, kimisine göre çok zevkli(!) bir şey. Bana kalırsa kadın olmak zordur çünkü, her türlü insan sokakta. Sevgilim İstanbul'da okuyor ve o da Aksaray'dan oraya gittiği için yadırgadığı bazı şeyleri anlatıyor. Örneğin travestilerin tayt giyerek sokakta gezmesi, travestilerin bir sokağı olması[,] geçen kadınları kıskanarak taş atması gibi. ...Günümüzde kadınların sadece cinsel bir obje olduğunu düşünen birçok erkek var. Fakat o objeyi farklı bir obje olarak görebilmek insanlığı gösterir (065E).

Kısacası, kadının cinsel obje olmaktan başka hiçbir şansı yoktur; bütün mesele erkeğin, kadının ezeli cinsel obje olma halini askıya alabilen erdemli hayal gücüdür.

“Kadından Mimar Olmaz”: Mimarlık Bölümünde Bir Ayrımcılık Geleneği

“Nosce te ipsum.”
(*“Kendini bil.”*) Latin sözü.

Okuldaki kadın düşmanı tavırların öğrencilerde ne tür bir etki yarattığını tam olarak bilemiyoruz; çünkü elimizde bu konuya dair herhangi bir araştırma yok. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mimarlık Bölümünde cinsiyet ayrımcılığını konu alan herhangi bir çalışma yapılmış değil. Ama birinci, ikinci ve üçüncü sınıftan yirmi kadar öğrenci, birbirlerinden habersiz ama benzer ifadelerle cinsiyetçi ithamları dile getirdi. Bu uygulamanın okuldaki tüm öğrenciler üzerinde ve on

yıllardır sürmüş olması, konunun ne kadar derin ve araştırılmaya muhtaç olduğunun göstergesi. Özgüveni kırılğan, yaşamdaki hedefleri bakımından henüz tecrübesiz ve kararsız, ürkek genç insanlar üzerinde kadın düşmanlığının yıllara yayılmış tortusu konusunda henüz söylenmiş bir şey yok. Bu tavrın –etkisini yitirmekle beraber– varlığını sürdürmesi ve birden fazla kişi tarafından devralınmış olması, aynı ölçüde düşündürücü ve acil bir problem. Nefret söyleminin yıkıcı etkisini arttıran başlıca faktör, kadın düşmanlığını açıkça sergileyen ve uygulayan kimselerin niteliğidir. Eğitimciler yaşlarına, cinsiyetlerine, yöneticiliklerine ve akademik unvanlarına dayalı bireysel üstünlüklerini, söz konusu kategorilerden hiçbirinde kendileriyle başa çıkma yetisine sahip olmayan öğrenciler üzerinde araçsallaştırmamalı:

Ama beni (şu[] anda bulunduğum koşullarda) en çok ilgilendiren ya da rahatsız eden -belki çok daha doğru bir kelime- bu okulda bizzat yaşadığım bir[] şey: 'Kadından mimar olmaz.['] İlk duyduğumda o kadar şaşırılmıştım[] ki direkt okuldaki varlık nedenimi sorgulamama neden olmuştu. Ama demek istediğim: '[E]ğer kadınsam bu okulda olmamın bir anlamı yok' düşüncesi değil, bu şekilde düşünen bir kişiden neden ders almak zorundayım fikriydi. Çünkü içinde bulunulan durumu tamamen absürd, saçma[,] belki bizim açımızdan (biz kadınlar) acıklı bir hale bile getiren bir söylem. ...Okula ilgim bir anda azaldı. ...Okula isteksizken nedenler belirsizdi ama kesinlikle bildiğim bu okulda 2 öğretim görevlisinden [üyesinden?] duyduğum 'kadından mimar olmaz' lafının okuldan uzaklaşmamda etkisinin olduğudur. Ama tabii[i] ki tek neden değil, bunu söyleyemem. Belki kafamın içindeki bahaneleri güçlendirmiştir sadece (066K).

Öğrencinin kişisel tercihine yönelik çekinceleri, insanlık onurunu hedef alan ifadeler karşısında büyüyen bir krize neden olarak öğrenciyi başarısızlığa doğru götürebilir. Diğer taraftan, yirmiden fazla öğrenci durumu öylesine açık bir biçimde değerlendiriyor ki, mevcut ayrımcılığın hiç de başarıya ulaşamayacağı umudunu yaratıyor:

Bu kadar kız yoğunluğunun çok olduğu bir bölümde bas bas bağırarak hocalarımız var üç yıldır, 'kızlar mimarlık yapamaz', 'kızlar tasarım yapamaz' diye. Çünkü mimarlık 'erkek işi'. Yaratıcılık istermiş, kızlar düşünemezmiş, kızlar bilgisayara erkekler kadar hakim olamazmış. Üç yıldır çizimlerin, maketlerin teslim edildiği jüriye giriyorum ve tasarımlarda erkek tasarımı – kız tasarımı gibi farklılıklar göremiyorum. Buna ra[ğ]men bir derste bir hoca karşıma çıkıp 'ben hiçbir kıza emek harcamıycam çünkü kızlar fikir üretmez, mezun olduktan sonra çocuk doğurur ve mesleğini yapmaz' diyebiliyor. ...'hoca sıfatıyla' birinin gelip

benim geleceğimle ilgili cinsiyetim yüzünden böyle yorumlarda bulunmasını çok yanlış buluyorum. ...Bu durum sokakları erkeklerin sahiplenmesiyle[nden?] çok da farklı değil. Sokaklarda, sosyal hayatta ya da mimarlık mesleğinde kadınlara ne kadar küçük, kontrollü bir alan bırakılırsa o kadar rahat hissediyor birileri kendini (067K).

Üst sınıflardaki öğrenciler daha kapsamlı bir biçimde, kendi yorumlarıyla beraber okuldaki cinsiyetçi söylemleri ele alırken birinci sınıftan öğrenciler yalnızca duyduklarını tepkiyle dile getiriyor: Kadından mimar olmaz, kadınlar araba kullanamaz, kadınlar işçi olamaz (069K); erkekler kadınlardan daha iyi mimar olur, kadınlar bu mesleğin gereklerini yerine getiremez (043K); kızların mimarlıkla ilgili konuları anlayamaz, erkekler anlar, kızlardan bir şey olmaz (052K) bu ifadelerden birkaçı. Eğitimleri sırasında cinsiyetçilik yapan hocalarına karşı hassasiyet geliştirenlerin kadın olması normalken, erkek öğrencilerin bu konuda kadınlar kadar duyarlı olmadıkları, ayrımcılığa katılmasalar da yüksek bir hassasiyet geliştirmeyi birincil sorun gibi görmedikleri gözleniyor. Erkekler arasında da konuyu sorunlaştıranlar yok değil. En azından ideolojik olarak yanlış tarafta yer almamak adına buna değinenler var:

...kendi okuduğum okul içinde ...hocalar kadınlara karşı önyargılı olarak dersbaşı yapıyorlar. ...Bu erkek çizimi, bu kadın çizimi gibi ayrımlar içindeler. Buna da kadın çizimi daha simetrik[,] daha düzenli, erkek çizimi daha dağınık[,] daha fazla asimetrik ama kendi içinde daha çeşitli olduğunu savunuyorlar (070E).

Cinsiyetçi genellemeler, kadın öğrencilerin okula adım attıkları gün tosladıkları duvara dönüşebilir. Üçüncü sınıfa gelmiş bir öğrencinin, görüşüne ilk defa başvurulmuş olmasından dolayı, verdiği sürenin iki katını kullanarak yazdığı beyanattan bir bölüm:

...daha Mimarlık Bölümü'ne geldiğim ilk gün, kadın olarak aşağılandım. Bölümdeki öğrenci sayısının yüzdesine bakmaksızın sevgili hocalarımızdan biri 'KADINDAN mimar olmaz' dedi. ...Kadından mimar olmaz, onlar gerizek[â]lıdır. Erkekler zekidir ama çalışmazlar. Kadınlar bir][şeyi hep erkeklerde görüp sonra onlar yaparlar. Bur[â]daki kadınların hepsi gidip çocuk doğuracak. Boş yere buradasınız,... ve böyle yüzlerce cümle. ...Kadınların böyle kısıtlanmaya çalışılmasından nefret ediyorum (068K).

Okuldaki öğretim üyelerinden kadınlığa dair duydukları olumsuz ifadeleri değerlendirirken, sıkça sorgulandığı gibi 'kaç tane büyük kadın mimar var?' gibi sorularla (Nochlin, 2008: 119-160), karşılaştığı için öfkelenen (054K); kadınlardan hiçbir şey olmayacağını ve en fazla çocuk doğuruncaya kadar

mimarlık mesleğini icra edeceklerini derste söylemesi nedeniyle, bölümde ders veren bir erkek öğretim üyesinin açıkça kadın düşmanı olduğunu düşünen (071K); kadınların mimarlık adına bir başarı elde edebileceğine inanmayan ve sınıftaki en tembel erkeğin bile ileride kendilerinin patronu olacağını ifade eden 'bazı hocalar'ının ithamlarını hem gerçekçi görmeyen hem de aşağılama olarak tespit eden (027K) öğrenciler dikkat çekiyor. Cinsiyetçi iddiaların şematizmini bir başkası şöyle okuyor:

İnsanı kadın ve erkek olarak iki kutup olarak değerlendiren hocamızın söylediğine göre[,] kadın her zaman için kıskanan, başkasını çekemeyen[,] kafasında entrikalar dönen bir şeytan. Erkek asla insanı yarı yolda bırakmayan bir dürüstlük abidesi (072K).

Bir öğrenci cinsiyetçilikle ilgili olarak, adını vermeden bölümdeki bazı hocaların erkekleri kadınlara göre daha değerli bulduklarını, bunu ev geçindirme gibi ataerkil bir koda bağladıklarını iddia ediyor (073K). Bir öğrenci, "kadından mimar olmaz" biçimindeki yargıya tepki olarak "tasarım ruhu kadından erkeğe değişir mi, kadınlar da bu kentte yaşamıyor mu, kadınların ihtiyaçları olmuyor mu, kadın kendini ifade etmemeli mi?" diye soruyor (074K). Bir öğrenci, mimarlık eğitimi süresince en çok dikkatini çeken şeyin 'kız projesi' deyişi olduğunu ve bunun aşağılayıcı bir ifade olduğunu dile getiriyor (008K). Bir öğrenci, uzun süredir derslerde işittiği cinsiyetçi ifadelerden artık yorulduğunu söylüyor (067K). Bir öğrenci, erkeklerin kadınlardan daha zeki ve kadınların ise erkeklere göre 'salak' olduğunu söyleyen bir hocasına atıfla, söz konusu hocanın, kadınların giyinip süslenen ve ortalarda gezinen, sadece doğurganlık vasfına sahip yaratıklar olduklarını düşündüğünü ekliyor. Aynı öğrenci, sadece kadın olduğu için bazı derslerden kaldığını da iddia ediyor (075K). Bir öğrenci, kadınların mimar olamamakla kalmayıp, erkeklerin emri altında çalışmaya mahkûm olacağını söyleyen bir hocasından söz ediyor (024K). Bir öğrenci, maketinin bir hoca tarafından 'bir kızdan beklenmeyecek derecede iyi' biçiminde değerlendirildiğini (013K) ifade ediyor ve derslerden birinde yaşadığı bir olayı aktarıyor:

Bir derste, konuyla ilgili bir erkek arkadaş bir soru sormuştu hocaya. Hoca da buna karşılık ona çok kızmıştı ve sorusunu cevaplamamıştı. Gerekçe olarak, 'Sen erkeksin, ve bugüne kadar bunu öğrenmediysen yazıklar olsun. Eğer bunu bir kız sorsaydı cevaplardım. Çünkü o sıkıntılı büyüdü, baskılı büyüdü, senin gibi rahat değildi' dedi. Çok saçma bi[r] gerekçe ama cümleye tek başına bakınca doğru bir şeyler demeye çalıştığını anladım. Ben neden daha sıkıntılı büyüdüm? Yaradılıştan gelen (kız olmak)

bir kontrolsüzlüğüm mü var? Yanlış şeyler yapmaya daha mı meyilliyim?
Yoksa korunmaya olan muhtaçlığımdan mı? (013K)

Burada dikkat çekici olan nokta, dersteki yaşantıyı aktarırken, öğrencinin kendiyi hesaplaşmaya başlaması: Öğretim üyesinin mizojenik davranışına tepki gösterirken, aniden kendisine dönerek eleştirdiği söylemi içselleştirme belirtileri sergiliyor, kişisel hikâyeler anlatmaya başlıyor. Birbiri ardına olumsuz örnekleri sıralandığı bu metni, *nil desperandum* içeren bir alıntıyla sonlandırmak gerekirse:

Okuduğum bölümde kadınların sayı olarak fazla olması bazı erkekler için pek seilmeyen bir durum olabilir ancak benim açımdan çok güzel bir durum çünkü kadınların olduğu yerde hayat daha farklı, ilginç, zevkli ve güzeldir. Bunun daha somut örneğini daha önce bırakmış olduğum bölümde yaşadım. Bölümümüzde çok aşırı derecede az kadın bulunmaktaydı, bu durum akademik kadroda da kendini gösteriyordu. ...Derslerimiz ve sosyal hayatımız daha zevksiz ve yavan geçirdi ama kent olarak güzeldi. ...Yaşadığım kent hem sosyal hem de kültürel açıdan çok zengin ve insan ayırımı yok denecek kadar az fakat ırkçılık ve milliyetçilik için aynı şeyi söyleyemem (076E).

Sonuç

Burada sayısal olarak genel bağlamda 76 öğrencinin yazılı görüşlerini değerlendirdim, bu da toplamdaki materyalin yaklaşık %70 olarak kabul edilebilir. Bunlardan 32'si birinci (23'ü kadın, 9'u erkek), 12'si ikinci sınıf (10'u kadın, 2'si erkek), 32'si (23'ü kadın, 9'u erkek) üçüncü sınıf öğrencisidir. Görüşlerini değerlendirip bu makalede yer verdiğim 76 öğrenciden 56'si kadın, 20'si erkektir. Bu, bölümdeki toplam öğrenci sayısının üçte birinden fazlasıdır. Belirginlik kazanan başlıca izlekler, aşağıda sıralanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rolleri ve kadın olmak üzerine yaygın kanılar, kanaatler ve klişelerden, yaşları 18 ila 21 arası ve bazen üzerindeki öğrencilerin, kadın ve kent hakkındaki ortalama kanaatlerini ortaya sermek mümkün görünmektedir. Yine klişelere ilişkin olarak, terminoloji açısından en çok dikkat çeken nokta, *bayan* veya *feminizm* gibi sözcüklerin kullanımınıdır. Öğrencilerin, cinsiyetçi ima içeren 'bayan' kelimesinin sakıncasını fark etmedikleri gözlemlenirken; aynı içselleştirmenin uzantısında 'feminizm'/'feminist' sözcüğünden olumsuz bahsedilmesinin yaygınlığı dikkat çekicidir.

Öğrencilerin büyük bölümünün kadınlığın zorluklarına dair yakınma ve şikâyetlerinin sıralandığı ifadeler, bireysellikleri yansıtır tarzda farklılaşarak öbeleşmekle beraber; kadın düşmanlığına dair söylemler erkek öğrenciler

tarafından klişe tonunda dile getirilmektedir. Kadın öğrenciler arasında da kadın düşmanı söylem ve ifadelerin kullanımının yaygın olduğu gözlenmekte; bu noktada, faili oldukları kadın düşmanlığına, aktardıkları mizojenik tavırlar arasında belirgin bir ayırım bulunduğu dikkat çekmek önem taşıyor. Çünkü kadın düşmanlığının hedefi olmakla, hemcinsler arasında bu düşmanlığın bir varyantını üretmenin aynı şey olmadığını belirtmek gerekiyor. Öğrencilerin bazı öğretim üyelerinin cinsiyet üzerinden kadın öğrencileri hor gördüklerine, onur kırıcı tarzda ifadelere başvurduklarına, kadınların mimar olamayacağı yolunda (ve benzeri) beyanlarda bulduklarına ilişkin tepki ve iddiaları çarpıcıdır. Buna yirmi civarında öğrenci değiniyor. Bu tavrın, derslerde neredeyse araçsallaştırıldığı ve yıllardır engelle karşılaşmaksızın bir 'gelenek' haline getirildiği gerçeğiyle bir kez daha yüzleşiliyor.

Öğrencilerin Eskişehir ile geldikleri kent(ler) arasında karşılaştırma yaptıkları ve Eskişehir'i genellikle olumladıkları bir dizi önerme, kentin genç nüfusuyla ilgili tespitlere ve kişisel deneyimlere dayanıyor. Kişisel deneyimin artması oranında kent hakkında daha cesaretli yorumların ortaya çıktığı görülüyor.

Trans bireylere nadiren değinildiği, bu değinilerin yüzeysel gözlemlerden ibaret kaldığı gözlemleniyor. İçselleştirilmiş kadınlık rollerindeki gibi, trans olmanın bireysel bir tercih değil, bir tür özür lülük hali olduğu üzerine kanaatler dile getiriliyor.

İçselleştirilmiş cinsiyet rollerine ilişkin ifadeler, özellikle kadın öğrencilerde; en çok da birinci sınıfa yeni başlamış öğrencilerde kendini gösteriyor. Üst sınıflardaki öğrencilerin bu rolleri sorgulayan ifadeler kullandıkları gözleniyor.

Erkek arkadaşlar, komşularla ve mahalleliyle çatışma, sevgililik ve aşk konusunda dikkat çekici azlıktaki değini, araştırmamın en zayıf yönünü ortaya koymakla beraber; bu kadar kısa süre içerisinde bireylerin özel yaşamlarını değerlendiremeyeceği beklenmektedir. Yine de kadın/erkek olmak gibi bir problem karşısında, cinsiyet ve cinselliği temel alan bir konunun aşk, sevgililik, flört, cinsel ilişkiler gibi sözcüklerle birinci derecede bağı bulunduğunu düşünen öğrenci sayısının asgari olması dikkat çekicidir.

Şiddet ve tacize dair değinilerin, güncel politik bağlam hesaba katıldığında, eşdeğerde bir önemle ele alınmaması düşündürücü görünmekte; çok az sayıda öğrenci kadınların tacizin, tecavüzün ve cinayetin bir numaralı hedefi olduğuna değinmekte ve bu da erilliğe yönelik farkındalık konusundaki probleme işaret etmektedir.

Cinsiyet rollerine ilişkin eleştirel yaklaşım getiren öğrencilerin sayısı az olmakla beraber, yorumların kendi içlerinde tutarlı olması umut verici bulunmaktadır.

Bu çalışmanın başlıca kaygısı cinsiyet, cinsellik ve kent açısından bir tasarım okulunun sosyal ortamında mevcut önyargı ve nefretlerin, mimarlık eğitiminde ilk

bakışta gözle görülmeyen temel düşünsel tıkanmalara yol açıp açmadığı sorusuydu. Okuldaki toplam öğrenci sayısının yarısından (yaklaşık 110 öğrenciden) alınan cevaplar bu konudaki kaygıların daha da önemli olduğunu gösterdi. Toplumdaki mevcut muhafazakârlık birikiminin başka hangi alanlarda öğrencilerin zihinlerinde tıkanmalara yol açmış olabileceğine ilişkin benzer araştırmaların yapılmasına öncelik verilmesi gerektiğini ortaya koydu. Bu doğrultuda içselleştirilmiş militarizmden muhalefetin anlamına bir dizi konu, araştırılmaya değer görülmektedir.

Mimarlık eğitiminin kente bakışı derinleştirecek ve cinsiyetçi eril bakıştan kurtaracak biçimde nasıl revize edilmesi gerektiği, mimarlık eğitimcilerinin en önemli sorunlarından biri olmalı. Sosyal adaletsizlik, eşitsizlik, nefret suçları gibi başka sorun alanlarıyla bağlantısı içinde kent ve cinsiyet meselesini politik biçimde ele almak, kamusal mekânın dönüşümü konusunda ihtiyaç duyduğumuz yaratıcı ve cesaretli tasarım enerjisi için son derece önemli görünüyor.

Mimarlıktaki tasarım konularıyla ilişkili onlarca kuram dersi eğitim programlarımızda yer alırken, hem tasarım stüdyolarında hem de kuram derslerinde birçok konuyu ele alacak ortam ve zaman mevcutken; toplumsal cinsiyet üzerine öylesine yüzeysel bir bilgi düzeyi var ki, bu durum, tasarım konularındaki kuramsal ve deneysel bütün üretimlerimizin güdükleşmesine neden oluyor. Bir yolunu bulup, erilliğin kentlerimizde hüküm sürme tarzlarına yönelik panzehir programların bir an evvel geliştirilmesine öncelik vermeliyiz.

Kaynakça

- Alkan A. (2009). *Cins Cins Mekân*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Başkaya F. (2007). *Kavram Sözlüğü/Söylem ve Gerçek*. Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Bora A. (2011a). İşte, "Böyle Şeyler".... *Kaos GL, LGBT Kültür Yaşam Dergisi*. Ankara: (121): 20.
- Bora A. (2011b). Dünya Kadınlar Günü Sözlü Sunuşu. Ankara: Mimarlar Odası ve *KaosGL*.
- Bora T. (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Carrigan T., Connell B., & Lee J. (2004). Toward a New Sociology of Masculinity. İçinde Adams R., & Savran D. (Der.), *The Masculinity Studies Reader*. USA, UK Australia: Blackwell Publishing: 99-118.

- Cengiz K., Tol Uğraş U., & Küçükural Ö. (2004). Hegemonik Erkekliğin Peşinden. *Toplum ve Bilim*. İstanbul: Birikim Yayınları: (101): 50-70.
- Connell R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar, Toplum, Kişi ve Cinsel Politika* (Çev. C. Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- de Beauvoir S.. (1993). *Kadın 'İkinci Cins' I Genç Kızlık Çağı* (Çev. B. Onaran). İstanbul: Payel Yayınları.
- Erol A. (2011). Eşcinsel Kurtuluş Hareketinin Türkiye Seyri, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram, Ş. Öztürk (Der.), *Cogito*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: (65-66): 430-63.
- Güney Y. İ. (2009). Konutta Mekânsal Organizasyon ve Toplumsal Cinsiyet: Yirminci Yüzyıl Ankara Apartmanları. *Cins Cins Mekân*. İstanbul: Varlık Yayınları: 102-135.
- Lloyd G. (1996). *Erkek Akıl. Batı Felsefesinde 'Erkek' ve 'Kadın'* (Çev. M. Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nochlin L. (2008). Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok. A. Antmen (Der.), *Sanat Cinsiyet, Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri* (Çev. E. Soğancılar – A. Antmen). İstanbul: İletişim Yayınları: 119-160.
- Şentürk L. (2007). Es'kitsch'ehir. *RH+ Sanart*. İstanbul: Tevfik İhtiyar Yayınları: (42): 27-31.
- Şentürk L. (2009). Mimarlığın Biyopolitika Sözlüğü. *Arredamento Mimarlık*, İstanbul: Boyut Yayınları: (228): 81-92.
- Şentürk L. (2011). Heteroseksüellik ve Heteronormativizm. İçinde, A. Erol (Ed.), *Heteroseksizme Karşı Gökkuşağı, Anti Homofobi Kitabı 3*. Ankara: (3): 258-261.
- Tanyeli U. (2011). Kamusal Mekânın Ümitsizliği mi Yoksa Kamusal Mekânı İdealize Etmenin Açmazı mı, Öngörünüm. *Arredamento Mimarlık*. İstanbul: Boyut Yayınları: (248) 6-7.

Architecture and City from Opinions to Interpretation: 'If you are a woman you are guarded a lifetime'

Levent Şentürk

Osmangazi University

Abstract

This article is based on opinions of students in architecture on gender and the city. I tried to write comments to more than a hundred students' writings about what they think on 'women and the city'. In this direction, I tried to classify the students' thoughts on titles such as: Clichés of gender roles, terminology, normalised roles of womanhood, issues of being a woman, the comparative position of Eskişehir according to other cities in Turkey and even cities in neighbouring countries. I also tried to understand their thoughts on subjects like transgender, boyfriends, love and lovers, traffic, harassment and violence. I tried to problematize the "sexism tradition" at the Architecture Department in the Eskişehir Osmangazi University concerning the misogynist statements of the students.

Architecture as a profession, has defined a masculine space of power heretofore. The distribution of the students according to gender can be seen as a sign of structural change. The quantitative dominance of women in departments of architecture threatens the masculine aspects of architectural education, as well as the masculinity of management hierarchy. While masculine design oligarchy is surpassed, sexism-based narratives and explanations are becoming problematic.

The only way to uncover the intensive creative potentials present in architectural education is to find new ways to problematize dominant masculinities. I hope this paper will serve to find out new paths to overcome the problem.

Keywords: *architecture, masculinity, Eskişehir, woman, architectural education.*

Femaleness, Femininity and Feminotopia: The Female Hamam as a Homosocial Space

Kadınlık, Dişilik ve Feminotopya: Homososyal Bir Mekan Olarak Kadın Hamamı

Burkay Pasin*

İzmir University of Economics

Abstract

Spaces are gendered in a myriad of different ways in accordance with not only various user identities, but also social, cultural and political domains, within which these identities are constructed. Although this multi-faceted gendering potential of spaces inevitably challenge the global binary constructs (male/female; public/private) of the patriarchal system in which the male is associated with the public and the female with the private sphere; this twofold gendering of spaces may well be subverted by means of the lived experiences in various cultural geographies. The Turkish neighborhood bath (mahalle hamamı) is one such gendered space in which the public norms of its environmental setting have been subverted by means of privatized spatial practices of its female users. In an alternative critical approach to male-dominated constructions of the hamam, this paper focuses on the women's section of the neighborhood hamam as 'a homosocial space'. In the first part, I consider whether the sexual division of the hamam reflects any difference in daily spatial practices. In the following parts, based on an in-depth reading and interpretation of the literary works by critical female scholars, ethnographers and travelers, I make a threefold analysis of various genderings that occur in the females' hamam: (1) a cultural space of femaleness, (2) a representational space of femininity, (3) a feminotopia of female autonomy, empowerment and pleasure. In light of the analyses, I conclude that the homosociability in the females' hamam is a unique kind of homogenous sociability derived from heterogeneous forms of genderings in the Ottoman-Turkish society.

Keywords: neighborhood hamam, homosocial space, femaleness, femininity, feminotopia.

*Burkay Pasin, MSc., (Instructor), Department of Architecture, Faculty of Fine Arts and Design, İzmir University of Economics, İzmir – Turkey. E-mail: burkay.pasin@ieu.edu.tr.

Introduction

Gendering of a space is a multi-faceted problem. The architectural historian and critic Jane Rendell approaches this problem from a functional point of view by distinguishing between the 'sexing' and 'gendering' of spaces; the former addresses "the biological sex of the people who occupy them", while the latter is associated with "the different kinds of activities which occur in them" (Rendell, 2000: 101). Spaces are also gendered through their 'representations' in various social and cultural geographies. Accordingly, the work of the Marxist philosopher Henri Lefebvre (1991) provides a tripartite theoretical framework to explain how representation works in the production of space: 'spatial practice' (material or functional space), 'representations of space' (space as codified language), and 'representational space' (the lived everyday experience of space).

The heteropatriarchal systems have created global binary constructs in which the male is associated with the public sphere (spaces of production) and the female with the private sphere (spaces of reproduction). However, depending on how a space is gendered in a cultural geography, these constructs have historically been subverted by means of the lived spatial experiences in that particular geography¹. In spite of their rare treatment or neglect in written histories of architecture, such public spaces as men's coffeehouses and tearooms, women's hairdressers, queer bathhouses, public toilets, etc. have also functioned as private venues where individuals freely express their gender identities and share common desire.

The Turkish bath (*hamam*) is one such gendered space in which the gender norms in Ottoman-Turkish society have been subverted by means of privatized spatial practices of female users. Before the 18th century, *hamams* had mostly been constructed as revenue-generating foundation properties (*vakıf*) either as part of a religious complex (*külliye*) including with a mosque or a madrasa², or within a framework of the *imaret* system having an organic relationship with other commercial structures³. After this time, the construction of *külliyes* slowed down and most of the *imaret hamams* passed into personal ownership. As a result, individual *hamam* buildings smaller in scale and located in urban neighborhoods, gained popularity among the Ottoman-Turkish society, especially women. In comparison to *külliye hamams* and *imaret hamams*, both of which functioned primarily as a public bathing venue for males, neighborhood *hamams* acquired a secondary function, becoming "a virtual public forum" for females and "a democratic environment created by people from diverse cultural strata of the Turkish society" (Işın, 1990: 268).

I argue that this function of the neighborhood *hamam* as a multi-cultural socializing space became significant for female users due to two main factors. First, as within many cities in the Islamic world, Ottoman urban space was organized as a gender-segregated space. In accordance with the Islamic moral legal codes ruled not only by the religious law schools but also the *hadith* collections, men and women were required to spend their daily lives in relatively separate spheres. The British professor of literature, Mary Jo Kietzman describes this segregation as “a genuine alternative to the West’s strictly hierarchical organisation of social space” (Kietzman, 1998: 542). She argues that “the male reigns supreme over both public and private space. There is no female space, but only a female space allowed within the privatized domestic domain over and in which the men exercise effective control of their women” (Kietzman, 1998: 545-546). However, this gendered organization does not simply rest on the complete distinction of private and public spheres of the two sexes, but can further be understood in the following passage by Ludwig Ammann, a scholar in Islamic Studies:

This organisation of urban space [in Islamic countries] reflects, and in fact strengthens, solidarity groups by controlling the movement of bodies. Enclosed, secluded spaces ranging from family home to gated quarter create more private, semi-private and semi-public space – space not freely accessible to everybody in a concentric system of relative privacy – than exists in occidental cities (Ammann, 2006: 102).

While the coffeehouses, Friday mosques and trade markets were the primary public spaces for male sociability, *hamams* were the most significant venues of female sociability outside the domestic sphere. The Turkish historian Cengiz Kırılı states that “public baths played the same role for women as coffeehouses did for men” (Kırılı, 2000: 5). However, compared to venues of male sociability, baths have been considered as less public or semi-public, “a label that makes the recognizability of female communication in public quite difficult” (Akşit, 2009: 155).

Second, the neighborhood *hamam* was the only public space in which a woman could visit and socialize with other women in various bodily and sensual dimensions in her neighborhood. In virtue of its long term and constant heat, a woman could spend very long hours, even a full day in the *hamam*. Moreover, women were permitted the right to visit the *hamam* at least once every two weeks prior to their marriage. Although this right was mainly provided for bathing activities⁴, the *hamams* in time had become a ‘homosocial space of pleasure and entertainment peculiar to woman culture’.

However, the gendering of the *hamam* is a more complicated issue than being simply treated as 'a female space'. An extensive literature survey shows that most studies on the *hamam* are conducted from a patriarchal point of view, in which the aspects of sexuality and gender are either neglected or over-emphasized. On one hand, the historiography of *hamam* architecture from the early 20th century to the present has been constructed mainly by means of formal, functional and structural analyses, in which the sexual division of the *hamam* building into male and female sections has been ignored. On the other hand, in the narratives of male European travelers, the *hamam* is abstracted from its environmental, social and cultural contexts and depicted as 'a stage of representation for the imaginary Oriental female', rather than a space in itself.

In an alternative critical approach to these male-dominated constructions of the *hamam*, this paper focuses on the women's section of the neighborhood *hamam* as 'a homosocial space'. In the first part, I introduce the sexually-divided single and double *hamam* archetypes in order to understand the typological origins of homosociability particularly in Ottoman-Turkish *hamam* architecture and question if these divisions reflect any difference on the daily spatial practices. As a further method of inquiry, I refer to the literary works by the female historians, the female travelers, as well as the female social historians, all of whom have had first-hand knowledge and/or experience on the women's section of the neighborhood *hamams* since the early 18th century. My initial readings of their texts have shown that each scholar approaches the homosocial gendering of the *hamam* space from a different point of view in accordance with not only their disciplinary attitudes, but also their context-conscious socio-cultural positions as critical female writers/scholars. An in-depth comparative analysis of these texts brings forward a threefold conceptualization of female homosociability in the *hamam* space: (1) a cultural space of female reproductivity and domesticity, (2) a representational space of femininity, (3) a feminotopia of female autonomy, empowerment and pleasure

Sexual Division of the *Hamam*

The first scholarly studies on 'the *hamam* archetype' were conducted by male scholars from the early to the mid-20th century. The Viennese art historian Heinrich Glück (1921), the German art historian Karl Klinghardt (1927), the Turkish architecture historian Kemal Ahmet Aru (1949) and the Turkish art historian Semavi Eyice (1960) provide formal categorizations of the *hamam* archetype in accordance with the disposition of the hot section (*sıcaklık*) in the *hamam*'s spatial layout. These scholars further classified neighborhood *hamams*

according to their forms of usage by the opposite sexes: (1) single (*tek*) *hamam* used by male and female on alternate days, or at different times of the day, (2) double (*çifte*) *hamam* used simultaneously by each sex. In this classification, the double *hamam* consisted of two adjacent and generally symmetrical sections for women and men allowing simultaneous use, whereas the single *hamam* offers alternate bathing times for men and women in the same space⁵. However, none of these historians make any consideration of whether these two sections were used in the same manner by the two sexes, and if the particular practices of men and women affected size and arrangement of, access to and circulation in the *hamam* space.

The art historian Nina Ergin (2009: no page) highlights that while many of the double *hamams* “offered equal facilities for men and women”; there were also double *hamams* “where the women’s section was smaller, probably based on the demographics of the neighborhood”. She argues that social and sexual interaction between the sexes in a double *hamam* was “furthermore prevented by placing the entrance to the women’s section away from that of the men’s section”. The entrance of the men’s section (exterior focus of the building) opens out to a main road or an arena, while the entrance of the women’s section (much simpler and smaller) opens out to a side road allowing discrete and unobserved access to the *hamam* (Figure 1).

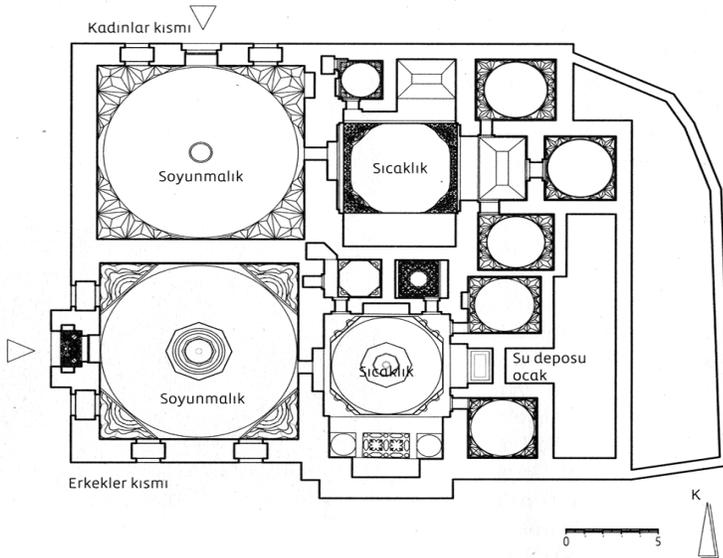

Figure 1. Plan of a double neighborhood hammam, Mahkeme Hamamı in Bursa (Şehitoğlu, 2008 86)

In a single neighborhood *hamam*, men and women would either bathe on alternate days, or the *hamam* would be open to men in the morning (*kuşluk hamamı*) and to women between the noon and the evening prayer. There also existed single neighborhood *hamams* called 'avret hamamı', reserved for women, while *hamams* located in the market area and reserved for men are called 'rical hamamı' (Ergin, 2009: no page). The emergence of these sex-specific *hamams* have not only enriched distinct forms of sociability – the women are associated with networks of reproductivity and domesticity, while the men are associated with networks or production – but also created sex-specific circulation patterns in urban neighborhoods.

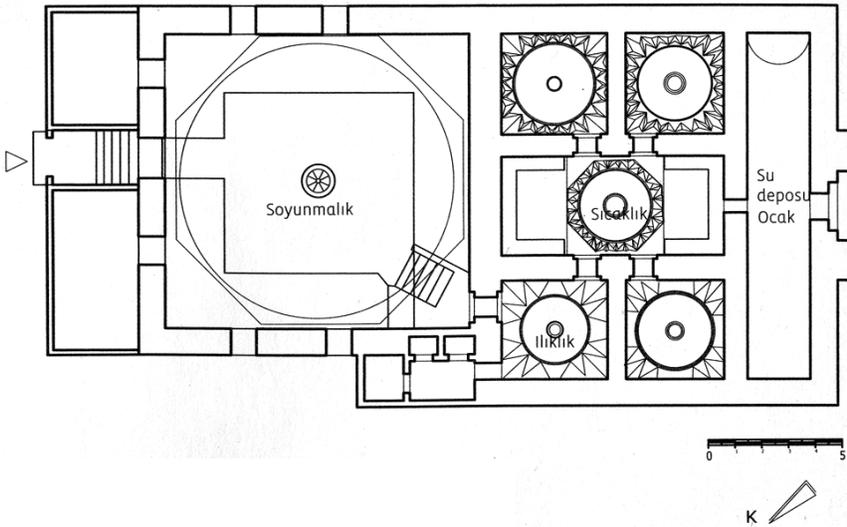

Figure 2. Plan of a single neighborhood hammam, Umurbey Hamamı in Bursa, (Şehitoğlu, 2008 93)

It is debatable whether the symmetrical layout of a double *hamam* leads to an equal use of the two sections, or whether the time-dependent sexual division of a single *hamam* reflects any difference on the daily practices of each sex. Accordingly, I argue that this sexual division has not actually strengthened but subverted heteronormativity by creating a homosocial environment for both sexes. However, due to their privileged and frequent use of the *hamam*, this homosociability is more visible in women's *hamam*, as reflected in cultural rituals of female reproductivity, women's self-representation and female autonomy; each of which are discussed consecutively in the following parts.

Hamam as a Cultural Space of Femaleness

In mainstream Ottoman-Turkish ethnographic literature, the women's section of the *hamam* is depicted as a beauty parlour where a great amount of time is allocated for body treatment and the consumption of beauty and wellness products⁶. This allocation cannot be simply ignored considering that the *hamam* culture has, over time, created a large market with a range of products including wrapped bundles (*bohça*), *peştemal*, underwear, towels, copper or silver *hamam* bowls (*hamam tası*), clogs (*nalın*), soaps, scrubbing mitts (*kese*), smut (*rastık*), henna (*kına*), combs, mirrors, etc. However, I argue that this understanding reduces women's sociability into a kind of consumption culture and legitimizes the invisibility of women in public networks of production. As explained by critical female historians Nina Ergin, Ebru Boyar, Kate Fleet and Tülay Taşçıoğlu, the *hamam* is not simply a consumption space for female beauty, but a cultural space based on 'a network of domesticity and reproduction'.

Ergin considers the weekly *hamam* visit of the women not as "a simply walk into the *hamam* building, as it would have been for men" but contends that "the women's *hamam* visit did not start at the door of the *hamam* but extended backwards in time and space and included other sets of activities". For Ergin, female *hamam* sociability was "an affair that began, sometimes several days earlier, with women contacting each other to determine the day of the visit, sitting down in groups within the household to make *dolma* and *köfte*, and packing up their bundles" (Ergin, 2009). While the women's section of a *hamam* was usually out of sight, the centralized location was accessible from many urban neighborhoods. Thus, visits to the *hamam* became a ceremonial act, as groups of women from diverse backgrounds proceeded to the *hamam*, creating, "one materialized form of understanding women's direct involvement in the city" (Akşit, 2011: 279) as seen in Figure 3. Hence, the women's section of a *hamam* can be considered as an extension of their domestic environments (*haremlik* section and kitchen) to the outside world, namely the shared public zone of that neighborhood.

Far more than being merely a space of female beauty and cleanliness, the *hamam* provided the women with a cultural space where rituals celebrating female sexuality and reproductivity take place, such as The Fortieth Day Bath (*kırk hamamı* or *lohusa hamamı*), The Bride's Bath (*gelin hamamı*), The Bath of Oblation (*adak hamamı*)⁷. All these rituals regarding female reproductivity are given more emphasis than the actual acts of reproduction (getting married, having sex, giving birth) themselves. Most ethnographers have taken these rituals for granted as part of a cultural heritage from an unspecified time in the

Ottoman past and have rarely focused on how these female-only rituals affect the spatial use in the women's section of the *hamam*.

Figure 3. A 16th century illustration showing women walking to the hamam (And, 1991 13, retrieved from Kassel, Landes Bibliothek)

The Fortieth Day Bath is traditionally the first outing of a baby, who is washed at the same time as his mother forty days after the birth. The ritual follows a certain spatial order from home to street, the women's entrance, the cold room and finally the warm room. The baby is washed by the midwife (*ebe hanım*), the mother is seated by a marble sink (*kurna*) in a warm *halvet*, and washed by the wise lady (*usta hanım*), accompanied by special prayers. The ritual is then reversed on the way out.

The *hamam* is also visited by some women in order to find suitable brides for their sons or brothers, both judging the possible candidates physically and checking out their manners and behavior. Matchmakers sit on the *divan* of the bath-keeper under their veils and carefully watch them entering and exiting the *sıcaklık*. Those washing in the *hamam* are aware of who they are. The matchmakers learn from the bath-keeper whether the girls they like are married or single, and then get addresses of the unmarried girls from her in order to pay them a visit later (Boyar & Fleet, 2010: 257).

The Bride's Bath (*gelin hamamı*) is held a few days before the wedding. The *hamam* is by reserving the *hamam* for the female members of both families, together with their relatives and neighbors. The bride is washed and accompanied by singing hymns, traditional folksongs and dancing. For such a ritual, the entire day might be spent in the *hamam* in a repetitive process of washing, eating, drinking and talking informally in various chambers. Another ritual, is the bath of oblation (*adak hamamı*), particularly where thermal water was available, mainly performed for those who were infertile. These women sit

in the hottest chamber, taking frequent health cures, praying for a period of 15-20 days. In the case of those who were able to give birth, the *hamam* would be reserved 24 hours during which time food is provided to women in need, as an act of thanksgiving (Taşçıoğlu, 1998: 126).

Two researchers on the Ottoman social life, Ebru Boyar and Kate Fleet (2010: 249) discuss the 'culture of femaleness' existing in the *hamam*, stating that "It [the *hamam*] was where neighbors and friends could meet and socialize, enabling women,... to mix with women not from their immediate family circle". Accordingly, they interpret the women's *hamam* as "a multi-ethnic and multi-religious space" (Boyar & Fleet, 2010: 249). In this perspective, female homosociability is based on gender, rather than on family, kinship, ethnicity or religion. So, while the cultural rituals on the special occasions mentioned above may have involved only those from a particular group or family, the remaining time allowed for the mixing of women from various ethnic and religious groups.

In a contrasting view, Ergin argues that while the shared activities of female cleanliness and beauty inside the *hamam* strengthened "the bond within any specific group of women" (from a similar income level, religious or social status), it also set "boundaries towards those not included" (Ergin, 2009: no page). This has been well reflected on spatial practices and positionings in the *hamam*. For instance, the restoration specialist Tülay Taşçıoğlu highlights that "inside the *camekan*, the coldest entrance section of the *hamam* for clothing and resting before and after the bathing ritual, the women were separately seated by corners in accordance with their intimacy and social status" (Taşçıoğlu, 1998: 118).

Strategies were developed to ensure the separation of various groups, not only the poor and the rich but also the Muslim and non-Muslim. One strategy of creating a religion-based homosocial space was to build special *hamams* for their communities operating within their neighborhoods; e.g. *Fenerkapısı Hamam* in İstanbul by the Greeks and the *Cuhudkapısı Hamam* in İstanbul by the Jews (Işın, 1990: 270). Another strategy was to assign separate days for the weekly *hamam* visits for Muslims and non-Muslims, taking into account the need to avoid the holy day of each group. Therefore Wednesdays or Thursdays were allocated for Muslims, and any day except Saturday and Sunday for Jews and Christians respectively (Taşçıoğlu, 1998: 117).

Hamam as a Representational Space of Femininity

Since the early 18th century, the narratives of European travelers have constituted a significant part of the literary media on *hamams*. Especially, the male travelers who were forbidden to enter the female section of a *hamam*, have mostly

depicted what they had imagined of this space rather than what they had observed⁸. In many of their travel books, a visit to the *hamam* forms a literary set-piece, “a representation of canonical material, which by the middle years of the nineteenth century often takes on a self-conscious, tongue-in-cheek tone” (Conner, 1987: 42). In their narratives, the *hamam* space is abstracted from its environmental, social and cultural contexts, and constructed as ‘a stereotypical venue’ offering “a vision of synaesthetic and sensual indulgence” (Conner, 1987: 34) for the so-called ‘Oriental feminine figure’. Even though these narratives provide user-focused interpretations, they are as reductionist as the formalist approach in archetypal sexual division of the *hamam* explained in the first section.

However, the testimonial narratives of European female travel writers are quite explanatory in terms of understanding how representation works in the constructions of female homosociability in a neighborhood *hamam*. The women’s section is also a representational space that rests on the dualities of clothedness/nakedness and seeing/being seen. Accordingly, there is no single view of homosociability that can be observed in the *hamam* since each female travel writer represents (and interprets) this female-only environment throughout her own perspective and social status. For instance, although the whole atmosphere may have been unattractive or even repulsive for the travelers, some seem to have been especially affronted by the *hamams’* lack of racial segregation rather than its other features. One such female travel writer is Sofia Lane Poole, a British woman who described the *hamams* in Cairo in the 1840s as “disgusting”. Obviously, she was offended not only by the over-exposure of female flesh, but also the mingling of different ethnicities and social classes:

On entering the chamber a scene presented itself with beggar’s description. My companion had prepared me for seeing many persons undressed; but imagine my astonishment on finding at least thirty women of all ages and many young girls and children perfectly unclothed. You will scarcely think it possible that no one but ourselves had a vestige of clothing. Persons of all colors, from the black and glossy shade of the negro to the fairest possible hue of complexion, were formed in groups, conversing as though fully dressed, with perfect nonchalance (Poole, 1844: 173).

For a Victorian lady, the impact of seeing such a relaxing attitude of Eastern women to frank nudity must have been, as Vanzan (2010: 4) describes, “not only outrageous, but also promiscuous and uncontrollably licentious”. Analogously, Harriet Martineau, a British feminist who traveled in the Middle

East in the same period, described her experience in a *hamam* as if it was a descent to the hell:

Through the dense stream, I saw a reservoir where the water stands to cool for some time before it can be entered: several women were standing in it; and those who had come out were sitting on a high shelf in a row, to steam themselves thoroughly... The crowd and the steam were oppressive, that I wondered how they could stay; but the noise was not to be endured for a moment. Everyone seemed to be gabbling at the top of her voice, and we rushed out after a mere glance, stunned and breathless. To this moment, I find it difficult to think of these creatures as human beings and certainly I never saw anything which so impressed me with a sense of the impassable differences of race (Martineau, 1848: 544).

The best-known *hamam* narratives are those of Lady Mary Wortley Montague, the wife of Edward Wortley Montagu, British ambassador in Istanbul from 1716 to 1718. In her famous account of a visit to a pre-marriage ceremony in Istanbul, it is possible to see “an experimental approach to ethnography” with “her attentiveness to the dialogical and temporal character of her encounter” with the Turkish women bathing there. Here, the significance of representation in creating a homosociable space is more evident. Montague does not “other the women by making them stand for generalized Oriental humanity or the disjunction between the Eastern and Western cultures. Instead she represents an encounter in which all participants [the observer and the observants] collaborate to construct their subjectivities in relation to the Other not by denying difference but by articulating and exploring it” (Kietzman, 1998: 538), as follows:

I was in my travelling habit, which is a riding dress, and certainly appeared very extraordinary to them. Yet there was not one of them that showed the least surprise or impertinent curiosity, but received me with all the obliging civility possible. I know no European court where the ladies would have behaved themselves in so polite a manner to a stranger... The lady that seemed the most considerable among them entreated me to sit by her, and would fain have undressed me for the bath. I excused myself with some difficulty, they being however all so earnest in persuading me,... I was at last forced to open my stays, which satisfied them very well,... they believed I was so locked up in that machine, that it was not in my own power to open it, which contrivance they attributed to my husband (Montagu, 1994: 58-59).

Homosociability in the *hamam* incorporates contrasting features of representation. In the same passage, Montague articulates that bathing women

in *hamams* are fully naked but not immodest, free but not licentious, languid but not unproductive, while the space is levantine but masquerade. Montagu's delight in seeing those naked women is, as the scholar of English literature, John C. Beynon argues, "... characterized by self-conscious reflection about her own status as an observer and interest in her own acts of looking". Beynon proposes that such sapphic models of visual pleasure between women (that is to be seen by her own sex) is an appropriate model for understanding Lady Mary's erotic delight in looking at women (Beynon, 2003: 34-36). It is not the sexual possession of women that interests her (as it invariably interests male observers) but something we might call 'the representation of women's sexual self-expression'.

The first sofas were covered with cushions and rich carpets, on which sat the ladies, and on the second their slaves behind them, but without any distinction of rank by their dress, all being in the state of nature, that is, in plain English, stark naked, without any beauty or defect concealed. Yet there was not the least wanton smile or immodest gesture amongst them... I was here convinced of the truth of a reflection I had often made, that it was the fashion to go naked, the face would be hardly observed. I perceived that the ladies with finest skins and most delicate shapes had the greatest share of my admiration, though their faces were sometimes less beautiful than those of their companions... so many fine women naked, in different postures, some in conversation, some working, others drinking coffee or sherbet, and many negligently lying on their cushions... I have now entertained you with an account of such a sight... no book of travels could inform you of as 'tis no less than death for a man to be found in one of these places' (Montagu, 1994: 59-60).

Another female traveler, British poet Julia Pardoe, arrived in Istanbul with her father in 1836. She characterizes the *hamam* depictions of the precedent European travelers as "imaginary tales that can be considered almost real". For instance, she questions Montague's narratives by announcing that "I had witnessed none of that unnecessary and wanton exposure described by Montague" (Pardoe, 1836: 130). This is mainly due to how different the two female travelers perceive the *hamam* space. In contrast to Montague's accounts based on ways of seeing and being seen, Pardoe's *hamam* depictions are focused on the multi-sensual atmosphere of the space, being "surrounded by not only the visual but also the tangible nudity of usually covered bodies, including her own" (Vanzan, 2010: 6).

Figure 4. The book cover image by Daniel Chodowiecki, showing Lady Montagu in the hamam (Tez, Zeki; 2009 195)

For the first few minutes I was bewildered; the heavy, dense, sulphureous vapour that filled the place, and almost suffocated me - the wild shrill cries of the slaves pealing through the reverberating domes of the bathing-halls, enough to awaken the very marble with which they were lined - the subdued laughter and whispered conversations of their mistresses, murmuring along in an under current of sound - the sight of nearly three hundred women, only partially dressed, and that in fine linen so perfectly saturated with vapour that it revealed the whole outline of the figure - the busy slaves passing and repassing, naked from the waist upwards, and with their arms folded upon their bosoms, balancing on their heads poles of fringed or embroidered napkins - groups of lovely girls, laughing, chatting, and refreshing themselves with sweetmeats, sherbet, and lemonade - parties of playful children (Pardoe, 1839: 15).

Hamam as a Feminotopia

Considering that such female-specific rituals may take place with the same amount of comfort and security in private houses, with an equal degree of sexual self-expression, I further discuss the issue of why the *hamam* was chosen as the most appropriate place for such gatherings. Here, I introduce a third aspect of homosociability in the women's section of the *hamam*, 'feminotopia', a term that originates from the Orientalist travel writing literature of the eighteenth century, as "an intimate utopia that celebrates pleasure and homoeroticism among [Oriental] women" (Pohl & Tooley, 2007: 2). The American critical theorist Mary Louise Pratt re-conceptualizes the term as to "represent idealized worlds of female autonomy, empowerment and pleasure", creating "an alternative social order" to the male-dominated public domain (Pratt, 1992: 166-167).

I argue that it is not only the reproductive femaleness and sexual self-expression that bond the women to each other in the *hamam*, but also a shared reaction against heteronormative power relations and oppression in public space. Unlike in other spaces, where women's privacy may be controlled and intruded into by men, the women's section of a *hamam* remains a female domain at all times, completely inaccessible to males. For instance, during women's bathing periods, a cloth was draped over the entrance to protect the bathers from illicit male observation (Ergin, 2009; no page). There were some minor attempts to transgress these boundaries, such as "men climbing onto the roof of the *hamam* to sneak a peek through the little glass-covered openings in the dome" (2009, no page) or male adolescents accompanying their mothers to the baths (it was impossible for daughters to accompany their fathers to the male section). However, in spite of these minor disruptions, the *hamam* staff were able to create an autonomous environment to regulate not only the relations among the bathers inside but also the degrees of closure to the outside.

The bathers always had an affiliation with the *hamam* staff. An archival survey by the Islamic art historian Esra Baş shows that in the eighteenth century Ottoman business life, a great number of women took active roles both in *hamam* rental and management (Baş, 2006: 89). Female managers and workers of the *hamams* not only regulated the reproductive and domestic family networks by means of cultural rituals, but also acted as a "judge that many women in a neighborhood appeal to" (Mustafa Ali, 1978: 169). In an ethnographic study she conducted with the women in Şengül *Hamam* Neighborhood in Ankara, Elif Ekin Akşit has observed that "the *hamam* workers' continuing good relations with the neighborhood... expanded horizons for women's urban interaction" (Akşit, 2011: 289).

Akşit re-visits the *hamam* in the context of the cognitive urban maps of women, in which they negotiate status, social position and safety in an urban environment. She argues that "... although women's quarters of the historical *hamam* run contrary to the [Habermasian] definition of public spheres that are associated with men and rational dialogue, these quarters are spaces where public discussions about urban contexts and history are being formulated by women" (Akşit, 2011: 277). For Akşit, the routine of the *hamam* visit for women is largely based on the affect of communicative freedom on urban matters.

The fact that the women's section is more multi-functional than the men's section in the Şengül Hamamı is also a result of the workers' efforts. The eating, drinking, talking, dressing, hair-drying activities around the large table at the entrance unite bodies and words after bathing in the different sections of the *hamam*. The subjects of discussion are the very processes that brought the customers and workers there: surviving in dangerous places and the pros and cons of municipal services. Around this table women perceive themselves as natural parts of daily life of the city where they can easily slip into invisibility (Akşit, 2011: 288).

The *hamam* has not only helped women "to vindicate their right to walk around the city" (Akşit; 2011: 279) but also "to claim their historical existence in the city... continuing the Ottoman, Byzantine and Roman traditions" (Akşit, 2011: 288). In this regards, the *hamam* as a feminotopia reflects a heterotopic spatiality that rests on the idea of 'timelessness', in Foucault's words, "the idea of creating a sort of universal archive, the desire to enclose all times, all eras, forms and styles within a single place, the concept of making all times into one place... a place that is outside time and inaccessible to the wear and tear of the years" (Foucault, 1997: 355). The perception of timelessness in the *hamam* is twofold. First, the *hamam* provides an abstract space for women in which they are remodelled, re-imagined and even queered beyond the male-dominated daily public routine. Second, the sustainability of the *hamam* in the urban life of the 700-year sovereignty of the Ottoman Empire enables the female bathers to weave the cultural remnants of the past and the present in a single space⁹.

Conclusion

In this paper, I have re-visited the women's section of the Ottoman neighborhood *hamam* as a homosocial space. Based on participant observations by female scholars and testimonial narratives of female travelers, I have analyzed various gendering forms of this section: 'reproductive femaleness', 'representational

femininity' and 'feminotopia'. In a context-conscious critical approach, which provides an alternative to the conventional archetypal and ethnographic literature on *hamams*, I have argued that these gendering forms affect the daily use and appropriation of the *hamam* space by female bathers, which are only visible in textual materials, and not in plan layouts and illustrations.

The analyses of the texts can be interpreted from two different perspectives. First, they indicate that economic, religious and ethnic differences among women are significant factors which affect the power relations and spatial use in the *hamam*. However, it can also be concluded from the texts that such differences do not necessarily lead to conflict and loss of reputation among women. Considering the *hamam* as the most significant venue of female sociability outside the domestic sphere, the bathers have developed various strategies to prevent the emergence of any struggle in the *hamam*, and to enable the association of various gender identities by means of commonalities. Though the way they are enacted may differ in accordance with the tendencies of various families, ethnic or religious minority groups; the celebration of female reproductivity, the representation of femininity and the reaction against invisibility and unrecognizability in public are shared forms of genderings that have enabled the *hamam* culture in Ottoman-Turkish daily life to survive for centuries. In other words, the homosociability in the *hamam* is a unique kind of homogenous sociability derived from heterogeneous forms of genderings in Ottoman-Turkish society.

Second, each text, whether a socio-historical interpretation, a travel narrative or an ethnographic study, may be read as subjective oral histories of a spatial experience constructed in accordance with the writer's attitude towards and positioning against the *hamam* users, the location of the neighborhood *hamam* as well as the date and frequency of the *hamam* visit. For instance, the European female travel writer Montagu, based on a single visit in the early 18th century, depicts the *hamam* as a representational space highlighting her socio-cultural position as a foreigner among the Eastern women bathing there. In spite of her willingness to empathise with them by following an experimental approach as described in the third part, a single occasion does not allow the full understanding of the complexities of the spatial power relations existing in the women's section of a neighborhood *hamam*, as experienced by the Turkish social historian Akşit in her regular and frequent visits as a participant observer. This is critical to understand how gender relations are multiply constructed in space.

Although the *hamam* culture in urban neighborhoods was at its most colourful state in the early 19th century, the transition into a Western modernity, following the 'Tanzimat Rescript' in 1839, provided for women's active

participation in public domain; thus the social and cultural vitality of the neighborhood *hamams* as homosocial spaces decreased over time. In the early 20th century, rather than any new construction, as Işın underlines, “the *hamams* with declining incomes were demolished to make ways for tram lines” (Işın, 1990: 269-70). The emergence of Western type bathrooms in the apartment buildings after the founding of the Turkish Republic in 1923 has also accelerated the decline of the *hamam* culture, particularly among female bathers. Today, remaining neighborhood *hamams* have either been renovated for different public functions, or as tourist attraction, or they function as a meeting venue for the Turkish queer culture¹⁰.

Even though the *hamam* still offers an alternative social environment for women in rural regions of Turkey, or in low-income neighborhoods of the cities (as in the case of *Şengül Hamamı*); it cannot be considered a homosocial space as it used to be before the Turkish modernization process started, for two main reasons. First of all, the total division of private and public spheres along, the lines of sex/gender which existed in Ottoman-Turkish urban space has been replaced by the free association of male and female in the modern public sphere. This can be seen as a twofold transition: (1) from public/private into male/female dichotomy; (2) from homosociability into heterosociability. Second, there are no longer any valid reasons for most women either to celebrate their reproductivity, or to self-express their femininity to other women or to claim existence and visibility in public sphere. All these gendering forms have become either redundant or commodified through heteronormative literal, visual and audio-visual media. On one hand, the orientalist travel writing literature, paintings and films have represented the *hamam* space and female culture as a marketable stereotype of lust, beauty, exoticism and eroticism. On the other hand, the archetypal categorizations based on the sexual division of the *hamam* by the 20th century historians have disabled an in-depth understanding of the *hamam* space as a socially, culturally and politically constructed gendered environment.

Recent years have seen the emergence of kitsch and orientalized *hamam* types in spa and wellness centers of contemporary hotels. However, far from functioning as a space for communal bathing and social interaction for either sex, they simply appear as real-life scale displays of the *sıcaklık* section, the doors of which are labeled as ‘Turkish *Hamam*’¹¹. In contemporary Turkish cities, lower- or middle-income Turkish women have appropriated other public spaces such as hairdressers, beauty saloons and women-only coffeehouses; yet none of these provide an environment as homosocial as the women’s section of a neighborhood *hamam*.

Glossary

avert	: the part of the body that modesty required to be concealed
boğça	: wrapped bundle to keep personal belongings
divan	: low couch for reclining and resting in the hamam
dolma	: traditional Turkish food made by stuffing grape leaves with a mixture of rice, meat, spice and salad leaves.
hadith	: pertinent sayings and deeds of the Prophet Muhammad
hamam tası	: bowls made of silver or copper and used for pouring water onto the body
haremlık	: the section of a traditional Turkish house used by the females
imaret	: soup kitchen where food was distributed to the populace
kese	: glove made of rough, coarse cloth used for scrubbing the body
kına	: a traditional mixture, also known as henna applied to hands, feet and hair
köfte	: traditional Turkish food made by forming a mixture of meat, rice, onion and vegetables into round shapes
kurna	: marble water basins which are filled with bathing water
küllıye	: an Islamic religious complex consisting of mosque, madrasa and hamam
nalin	: wooden clogs worn to prevent the bather from falling on the slippery marble floor of a hamam
peştemal	: a thin cloth wrapped around the waist both to absorb the wetness of the body and to prevent the exposure of genital parts in the common spaces of the hamam
rastık	: smut used for painting the eye contours
sıcaklık	: the hottest main chamber of the hamam
vakıf	: perpetual endowment or pious foundation

Notes

¹In a post-structuralist perspective, public and private cannot be considered as fixed categories but instable signifiers that can be interrelated freely from their normative signifieds. This means that a public space may be 'privatized' in certain degrees depending on daily spatial practices, sense of morality as well as the matter of time.

²*Küllıye hamams* primarily served for the bodily cleanliness of the *cemaat* in accordance with Islamic regimes of morality.

³*İmaret hamams* were constructed both for the hygiene of the workers in the *imarets* and to supply the *imaret* with an income.

⁴Accordingly, the German cultural historian Hans Peter Duerr shares the following *hadiths* of the Prophet Mohammad who initially commanded: "Avoid visiting those spaces called *hamam*". As he was later convinced that these spaces are "not sinful places but cleaning and purification venues", he changed his mind stating that "Anyone visiting a *hamam* should get clothed" (Duerr, 1999: 76). This right was confirmed by Ebusuud Efendi, the chief jurisprudent of Sultan Suleiman the Magnificent (r. 1520-66)" (Ergin, 2009).

⁵Recent studies that have recorded the existing *hamams* in a particular settlement as single cases by the restoration specialists Elif Şehitoğlu (*Bursa Hamamları*, 2008) and Canan Çakmak (*Tire Hamamları*, 2002) as well as the art historian Harun Ürer (*İzmir Hamamları*, 2002) also refer to this sex-based classification developed by Glück, Klinghardt and Eyice.

⁶See '*Osmanlı'da Hamam Geleneği*' by Feza Çakmut (2006: 29-41), '*Tarihten Günümüze Hamamlar ve Hamam Kültürümüz*' by Yurdağül Akyar (2003: 5-19), '*Eski İstanbul Hamamları ve Gezmeleri*' by İ. Gündoğ Kayaoğlu, & Ersu Pekin (1992: 48-56), '*Hamamlarımız ve Hamam*

Kültürümüz' by Abdullah Kılıç (2008: 130-146), '*Türk Hamamı*' by Sabiha Tansuğ (1984: 5-13), and '*Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*' by Necdet Sakaoğlu & Nuri Akbayar (1999: 165-169).

⁷Though being less regular and widespread, similar rituals – the circumcision bath (*sünnet hamamı*), the soldier's bath (*asker hamamı*), the groom's bath (*damat hamamı*), *bayram hamamı* – celebrating the transformation periods of male sexuality also seem to have occurred in the male section of the *hamam*.

⁸See the book '*Constantinople*' by the Italian author Edmondo de Amicis, who depicts the *hamam* as "a theatre scene comprised of women of various races and classes", and portrays the female bathers as "ebony-like black odalisques, slim, curly-haired and boy-like Greek girls, golden-haired Circassian ladies, Turkish women with long and braided black hair blown onto their shoulders and breasts, in a myriad of elegant and strange states" (Amicis, 1896: 229). See also '*Turkish Letters*' by Austrian male traveler Ogier Ghislain de Busbecq who claims that "a *hamam* is quite a convenient space for some elderly women to fall in love with young girls coming from all around the world" (Busbecq, 1968: 150-151).

⁹For a better understanding of the timeless character of the *hamam* feminotopia, please see the article 'Re-visiting the Turkish Hammam as a Gendered Heterotopia through the Narratives of Female Western Travellers (Pasin, 2009: 48-49)' for an analysis of the *hamam* experiences of three female travelers.

¹⁰For a detailed analysis of masculinized gay *hamams*, please see the article 'Turkish Hammam as an Oriental Representation of the Sexually-Coded Otherness in Contemporary Turkish Metropolitan Life (Pasin, 2007)'.

¹¹See the book chapter 'Fantasies of Bathing: Hotel *Hammams* as Orientalized Stereotypes (Pasin & Himam, 2012: 34)'.

References

- Akşit E. E. (2009). Kadınların Hamamı ve Dönüşümü. In Alkan A. (Ed.), *Cins Cins Mekan*. İstanbul: Varlık Yayınları, 136-167.
- Akşit E. E. (2011). The Women's Quarters in the Historical Hammam. *Gender, Place and Culture*, London: Routledge: 18 (2): 277-293. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1080/0966369X.2011.552321> on 02 December 2011.
- Akyar Y. (2003). Tarihten Günümüze Hamamlar ve Hamam Kültürümüz. *Haliç: Golden Horn Kültür, Sanat ve Haber Dergisi*, İstanbul: Haliç Belediyeler Birliği: 5-19.
- Amicis E. D. (1896). *Constantinople* (Tilton C., Trans.). New York: G. P. Putnam's Sons.
- Ammann L. (2006). Private and Public in Muslim Civilization. In Göle N. & Ammann L. (Eds.), *Islam in Public: Turkey, Iran and Europe*. İstanbul: Bilgi University Press: 77-125.

- Beynon J. C. (2003). Lady Mary Wortley Montagu's Sapphic Vision. In Holden P & Ruppel R. J. (Eds.), *Imperial Desire: Dissident Sexualities and Colonial Literature*. The University of Minnesota Press: 21-44.
- Boyar E. & Fleet K. (2010). *The Hamam. A Social History of Ottoman Istanbul*, New York: Cambridge University Press: 249-270.
- Conner P. (1987). On the Bath: Western Experience of the Hamam. *Culture, Theory and Critique*, London: Routledge: 31(1): 34-42.
- Çakmut F. (2006). Osmanlı'da Hamam Geleneği. In Bilirgen E. (Ed.), *'Hamam: Osmanlı'da Yıkama Geleneği ve Berberlik Zanaatı'*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi: 29-41.
- de Busbecq O. G. (1968). *Turkish Letters* (Forster E., Trans.). Oxford: Clarendon Press.
- Duerr H. P. (1999). *Çıplaklık ve Utanç: Uygarlaşma Sürecinin Miti*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Ergin N. (2009). Architecture and Sociability in Turkish Hamams. Paper presentation in *Fürdö, Hamam, Sauna Symposium*, organized by Koç University Research Center for Anatolian Civilizations, 25-26 April, İstanbul.
- Işın E. (1990). Turkish Hamams: Public Baths as Social Venues. In Tanyol T. (Ed.), *Everyday Life in Istanbul*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 211-218.
- Kayaoğlu İ. G. & Pekin E. (1992). Eski İstanbul Hamamları ve Gezmeleri. *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*. İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları: (7) 48-56.
- Kılıç A. (2008). 'Hamamlarımız ve Hamam Kültürümüz'. *Sudan Sanata Günlük Hayatta Su Kültürümüz*, İstanbul: Büyükşehir Belediyesi: 130-143.
- Kırlı C. (2000). *The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul*. PhD dissertation submitted to the Graduate School of Binghamton University, State University of New York.
- Kietzman M. J. (1998). Montagu's Turkish Embassy Letters and Cultural Dislocation, *Studies in English Literature*, Rice University: 38 (3): 537-551.
- Lefebvre H. (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.

- Martineau H. (1848). *Eastern Life: Present and Past*. Philadelphia: Lea and Blanchard.
- Montagu M. W. (1994). Letter XXVII, 1 April 1717. In Jack M. (Ed.), *The Turkish Embassy Letters*. London: Virago Press: 57-60.
- Pardoe. J. (1836). *The City of Sultans and Domestic Manners of Turks in 1836*. London: Henry Colburn.
- Pardoe J. (1839). *The Beauties of the Bosphorus*. London: George Virtue.
- Pasin B. & Himam D. (2012). Fantasies of Bathing: Hotel Hammams as Orientalized Stereotypes. In Patricios N. & Stavros A. (Eds.), 'Essays on Construction'. Athens: Athens Institute for Education and Research: 29-39.
- Pasin B. (2009). Re-visiting the Turkish Hammam as a Gendered Heterotopia through the Narratives of Female Western Travellers. In Kara N. (Ed.), *Gender at the Crossroads: Multi-disciplinary Perspectives*, Proceedings of the 3rd International Conference on Women's Studies, organized by Center for Women's Studies Center. Famagusta: Eastern Mediterranean University Printing House: 43-54.
- Pasin B. (2007). Turkish Hammam as an Oriental Representation of the Sexually-Coded Otherness in Contemporary Turkish Metropolitan Life. Paper presentation in *Sex & Sexuality Conference*, organized by Inter-disciplinary Net, November 19-22, Salzburg.
- Poole S. L. (1844). *The Englishwoman in Egypt: Letters from Cairo Written During a Residence There in 1842, 3, & 4.*, vol. II, London: Charles Knight and Co.
- Pratt M. L. (2008). *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. New York: Routledge.
- Rendell J. (2000). Introduction: 'Gender, Space'. In Rendell, J., Penner, B. and Borden, I. (Eds.), *Gender Space Architecture: An Interdisciplinary Introduction*. London, New York: Routledge: 101-111.
- Sakaoğlu N. & Akbayar N. (1999). *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*. İstanbul: Deniz Kültür Yayınları.

Srinivas A. (1995). Lady Mary Wortley Montagu in the Hamam: Masquarade, Womanliness, and Levantinization. *E-Journal of English Literary History*, The John Hopkins University Press: 62(1): 69-104.

Şehitoğlu E. (2008). *Bursa Hamamları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tansuğ S. (1984). Türk Hamamı. *Türkiyemiz*, İstanbul: Apa Ofset Basımevi: 15(44): 5-13.

Taşçıoğlu T. (1998). *Türk Hamamı*. İstanbul: Duran Ofset.

Tez Z. (2009). *Gündelik Yaşam ve Eğlencenin Kültürel Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayımcılık.

Vanzan A. (2010). Turkish Hamam and the West: Myth and Reality. In Naskali E. G. & Altun H. O. (Eds.), *Kültür Tarihinde Hamam*, Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, II(2): 1-12.

Kadınlık, Dişilik ve Feminotopya: Homososyal Bir Mekan Olarak Kadın Hamamı

Burkay Pasin

İzmir Ekonomi Üniversitesi

Öz

Mekanlar, sadece çeşitli kullanıcı kimliklerine değil aynı zamanda bu kimliklerin kurgulandığı sosyal, kültürel ve politik ortamlara da bağlı olarak birçok farklı biçimde cinsiyetlenebilirler. Mekanların bu çok yönlü cinsiyetlenme potansiyeli, erkek egemen sistemin, erkeği kamusal, kadını da özel alanlarla ilişkilendirdiği küresel ikiliklerle kaçınılmaz olarak baş etmek zorunda olsa da; mekanların bu ikili cinsiyetlenme biçimi farklı kültürel coğrafyalardaki yaşanmışlıklar yoluyla ters yüz edilebilir. Türk mahalle hamamı, tarihsel olarak kendi çevresel donanımını düzenleyen kamusal normların, kadın kullanıcıların özelleşmiş mekansal pratikleri yoluyla ters yüz edildiği, cinsiyetlenmiş bir mekandır. Bu çalışma hamamın erkek egemen kurulumlarına, alternatif eleştirel bir yaklaşımla bakmakta ve hamamdaki kadınlar bölümüne, 'homososyal bir mekan' olarak odaklanmaktadır. İlk bölümde, hamamın cinsiyetlere göre bölünmesinin günlük mekansal pratiklere yansımaları sorgulanırken, ilerleyen bölümlerde, kadın araştırmacı, etnograf ve gezgin yazılarının derinlemesine okunması ve yorumlanmasına bağlı olarak kadınlar hamamında ortaya çıkan çeşitli cinsiyetlenme biçimlerinin üçlü bir analizi yapılmaktadır. Sonuçta, kadınlığın kültürel mekanı, dişiliğin temsili mekanı ve kadın otonomisi, güçlenmesi ve iradesine ait bir feminotopya başlıklarında yapılan bu analizler ışığında, kadınlar hamamındaki homososyalleşmenin, Osmanlı-Türk toplumundaki heterojen cinsiyetlenme biçimlerinden türeyen özgün bir, homojen sosyalleşme biçimi olduğu üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: mahalle hamamı, homososyal mekan, kadınlık, dişilik, feminotopya.

Marginal Female Subjectivities and Built Environment Through Household Types

Hanehalkı Türü Üzerinden Öteki Kadın Öznellikleri ve Yapılı Çevre

Nilay Ünsal Gülmez*

Bahçeşehir University

Abstract

This paper aims to put forward the potential contributions of the "other" female actors, in other words, marginalized female subjectivities, of women living alone, of single mothers, of homemates to the formation of the domestic space besides the ones that play the traditional mother-wife role. It is oriented towards dwelling practices of women which is a more horizontally-diving problem area of the society. The text has been structured into two parts. The first part focuses on the social positions and dwelling practices of households characterized as "marginal" from past to present, putting a special emphasis on the distinct demographic features of Istanbul; while the second part reveals the findings of research conducted with marginal female households in Istanbul. The research comprises in-depth interviews carried out with 10 women between the ages of 26 to 46, all having university degree and belonging to middle/high-middle income group, living in various districts of the city.

Today, when the multiple household experiences of women during their life courses are considered, the importance of raising awareness for the needs and expectations of the marginal household categories which are outside the traditional norms comes along once more. Furthermore, such awareness can pave the way for the discussion of more qualified and sophisticated dwelling forms and practices which will enable a multi-purpose and flexible spatial use; thus, for the formation of a more sensitive living environment.

Keywords: marginal/alternative households, other female subjectivities, dwelling practice.

*Assist. Prof. Dr. Nilay Ünsal Gülmez, Department of Interior Architecture and Environmental Planning, Faculty of Architecture and Design, Bahçeşehir University, İstanbul-Turkey. E-mail: nilay.gulmez@bahcesehir.edu.tr, nilay.gulmez@gmail.com.

Introduction

The fundamental aim of feminism has been to demonstrate the marginalized status of the woman and to bring forward strategies in order to overcome this derivativeness since it transformed into a massive movement at the end of the 19th century. Feminist theory was classified according to its connection to the various theoretical approaches of different fields of study and within the concepts it borrowed from these theories. For long years, the focus was on both the ignorance of women as users of public/private spaces at different levels, and the challenges they faced with and their methods to overcome these challenges. In the course of time, sometimes peacefully-sometimes vigorously, the woman struggled for being both “inside” and “outside”, and for participating in social life; therefore, she familiarized the society with various states of femininity. This struggle is surely not to be realized or sustained with a stereotyped/anonymized “female subject”. In fact, most of the time, the voices and actions of queer/marginalized women have been more determinative. Admittedly, this struggle has been given against the ignorance of woman not only as users of space but also as an active subject who constructs the built environment and domestic space. The point of view which borrows the biological fertility of the woman to express the design talent of the male architect/designer (Agrest, 1988), strived for including women who deal with creative works to a different sexual category until the second half of the 20th century, even until a much more recent period. If the woman gets involved with art against her nature, she pays the price with her femininity. She is now a hermaphrodite being, a lesbian. Lesbianism has been fictionalized as a third sex between male and female. (Stratigakos, 2005: 146). Therefore, feminist struggle contains in itself the fight against the female architect/designer ideal which is wrought to become “queer”.

Starting from the end of 1990's, poststructuralist feminist theorists have considered the feminine subject in different ways; like Luce Irigaray (2000) as “non-existing subject” or like Monique Wittig (1981) as “non-universal subject” and revealed how diverse states of femininity can be expressed extending beyond the delineation of the classical definitions of femininity. Especially Judith Butler's (2010) Queer Theory, which encapsulates sexuality as a performance and aims to disturb and enhance bodily categories, provides significant theoretical support for examining different female subjectivities such as “abnormal” and/or “non-suited to the norms” outside the stereotyped “mother-wife” subject. Admittedly, under the behavioral pattern allocated to women, there is a “mother-wife” role biologically and socially imposed; the mother and wife roles are considered as a whole. When the woman goes beyond this role,

she is considered to be inferior in varying forms and levels in different societies, or if she is successful in her career, her "femininity" is questioned.

Whether a user or a designer, the contributions of differing female subjectivities to the formation of the built environment are inevitably diversified. The topic of female user in Turkey has been mostly discussed through the impacts of woman - who is a member of nuclear family having the mother-wife role within the patriarchal social value system- to the formation of spatial organization and symbolic divisions in the traditional Turkish House in different regions of Turkey (Dostoğlu, 2009; Uraz, 1991; Turuthan, 1987; Uraz & Gülmez, 2011). However, as Gülsüm Baydar (2005: 33) also states, instead of considering "femininity" as a total gender category, the contributions, needs, and expectations of "other" female actors like lone-woman households, single mothers, elderly women, and domestic workers, i.e. of differently marginalized female subjectivities who actively provide support to the construction of the domestic household other than women with mother-wife role should also be studied.

Women outside the traditional mother-wife role and/or outside the armour of the conjugal union are the marginalized actors of social life. The marginalization occurs especially when their existence is ignored by the government policies under the "sanctity of the family" discourse and when they are left out of the social support network. Within the scope of this article, households headed by these women who stay out of the traditionally recognized norms and roles will be indicated as marginal, referring to their non-standard positioning which cultivates alternative dwelling practices.

This text is the product of the attempt of the author to reread the data of the selected sampling members (lone-woman households, single mothers, and female homemates) of a qualitative inquiry which focused on the social and spatial experiences, needs, and expectations of certain types of alternative (non-traditional) households living in Istanbul, in varying scales (city, neighborhood, and domestic space) conducted in 2007-2008. Additionally, it intends to make visible the subjectivities, hidden feminine stories, and important nuances belonging to sexuality, which were overlooked and/or ignored during the evaluation process under the hypernym of alternative household member. The aim is to open to discussion the status of being a "woman" belonging to alternative household types in the construction of subjectivity. Therefore, the relationship of the women, who divergently construct their femininity within in different periods of their lives, established with the city, neighborhood and domestic space as the places of their performances required by their changing roles is examined.

The article is structured into two parts. First of all, the dwelling practices of households that might be considered as marginal to the existing norms will be briefly mentioned from the past to the present in the Western world and in Istanbul. Then, under the light of this theoretical background, the findings of qualitative inquiry will be critically reviewed.

Marginal Households and Housing Practices from Past to Present

One definition of history of modernism, based on the discussions of Alain Touraine (2004: 174) might be put into words, as the history of transforming to nuclear family from crowded family and afterwards of the emergence of a new user type determined as the "household". While emphasizing that the real actors of the new world paradigm are women (Touraine, 2007: 255-285), he definitely builds his evaluations and perspectives over the Western world of which he is a member. Ulrich Beck (1998: 122) delineates the lone-person household as a symbol of fully developed modernity because the free market economy pays attention to the needs of neither the family and marriage nor parent. With a mobility demand, the market economy is after the resolution of the family in this respect. Statistical data and the increasing rate of alternative households compared to the nuclear family in many developed and developing countries among which Turkey stands, support the theses of Touraine and Beck.

On the other hand, the unique dynamics of Turkey, the structure of the households experienced through these dynamics and relations among household attitudes are considerably distinctive than they are in the West. The studies of Çiğdem Kağıtçıbaşı (1998), Alan Duben (2006) and Nur Vergin (1985) put forward that in a Turkish town, an independent nuclear family establishes its existence with a more diverse relation system than the West's and that the kinship codes still maintain their status of "emotional interdependence". Nonetheless, as Sedat Murat (2006: 131) also indicates, this does not mean that the changes in the family structure of the Western societies do not have an impact on Turkey at all. İstanbul, which is the focus of this research, has had a demographically distinct place from the rest of the country throughout the history. In the 1885 census of the Ottoman Empire, which was the first to include the male and female population, the margin of the lone-person and non-family households is remarkable (Duben 2006: 191). According to 1907 census, when the distribution of the Muslim population is taken into consideration, it is observed that 21%, a rather high rate of the population was comprised of many men and a substantial number of women living alone, and among all households, 14% of the household heads were female (Duben and Behar, 1996: 70, 73).

The closest data that enable a comparison between Istanbul's status and the rest of Turkey belongs to the 1990 census. According to these data, when the proportions of the household types are compared to the population of Turkey and Istanbul, as expected, the total number of non-couple groups and lone-person households in Istanbul that belong to non-family category is more than the country-wide number¹. Another remarkable point is that the household heads of 100% of the single parent families and of 53% of non-family groups (lone-person households and non-couple groups) are female (DIE, 1990). The members of the female households outside the traditional nuclear family prototype can be considered to freely construct their subjectivities, or to be "lost" in a cosmopolitan and crowded metropolis like Istanbul. This text, in a sense, is about the states of femininity and the range of female performance in the metropolis and the public domain.

From the past to the present, the dwelling experiences of the household types outside the traditional nuclear family have been a means for the emergence of various forms of communal living. As Sherry Ahrentzen (1991: xii-xiii) indicates, among the rental or cooperative living options with child-care and vocational activities offered in the 19th century, the ones carrying the bravest signs of change are the ones oriented to non-traditional households. For instance, the "Hull House" Project, configured under the leadership of Jane Adams as a cooperative and social living complex for women with children or educated and working women, has been successful on behalf of the women who asked for a life and an urban space of their own (Hayden, 1985: 163-174; Kerber, 1988: 36). Doubtlessly, the source of inspiration for such projects is the suggestions of communitarian socialists -in Dolores Hayden's (1985) words- like Robert Owen and Charles Fourier, who aimed to establish the awareness of modern cooperation instead of traditional values, as a result of the reaction against the unhealthy and non-humanistic life conditions of the industrial city in the 19th century. Materialist feminists, who were against the economic abuse of housework, thought that housework was the key to the independence of the woman, and then fought for the transformation of the domestic workplace in quest of economic equality and reform. This idea of modern woman, in other words, the perception that goes beyond the traditional by involving different female subjectivities, have created the reason for architects and urban planners to design more sophisticated dwelling alternatives in terms of social, technological, and aesthetic means.

The 20th century has disappointed the expectations of communitarian socialists, materialist feminists and historical materialists, namely Marx and Engels for industrial capitalism to give way to a socialist society. The forms of

communal living have lost their appeal since house appliances became small enough to fit in any house, thus transformed women to subjects of consumption (Hayden, 1985:1-29). After WWI and II, both in the West and in the young Turkish Republic, in all the visual and printed media, being a housewife, a mother and a wife was glorified. As a governmental policy, the relationship of woman with domestic space was encouraged through domesticating discourses which proliferated via new technological developments (Bozdoğan, 2002; 97-104; Ockman, 1996; 201-203).

From those years till today, the enrolment of women to business life and their digression from the traditionally accepted mother-wife-housewife roles have developed very slowly depending on the continuation of the importance of the kinship code in Turkey (where religion and tradition play an important role) in both rural and urban areas -though relatively less-. According to recent research conducted by TISK (2011), two thirds of the women in Turkey between the ages 25-29 (65.8%) are inactive at present. It can be said that, both the enrollment of more women in economic life as independent individuals, and the diversification of female subjectivities, depend on the blooming of a "Civil Society" conduct in addition to the kinship code, that has been asserted by Duben as being the organizer of all kinds of relationships between individuals (Duben 2006:91-97).

In Europe and the North Atlantic coast, where civil society conduct was established long ago, diverse life styles and dwelling alternatives emerged in relation to globalization and demographic, socio-economic and technological developments through the end of the 20th century. For instance, the co-housing settlements which bring together different generations and household types, propose collaboration in doing several daily activities; so they aim to set a balance between private space and social life. Among other examples, kollektivhus which provide suitable accommodation especially for single mothers, residences that provide equal facilities especially for house-sharing, transitional housing, passage community housing and permanent housing alternatives aimed at single mothers, and Single Room Occupancy (SRO) can be stated.

In Istanbul, housing possibilities and solutions designed for the social and spatial needs and economic accessibilities of alternative (non-traditional) households scarcely exist. In fact, in the period between years 1975-2000, the dimensions of housing units introduced into the market increased contrary to the decreasing household size, ignoring small housing and its potential users. As Murat Balamir (1996: 529) points out, cognitive conditioning also plays a significant role in this ignorance. It is to say that, the norms of family and household have been rigorously defined by rootbound traditions of the society, and small households are identified with some inappropriate behavior

threatening these traditions. However, for the past 10-15 years, the dimensions of the housing units are in decrease in parallel with the decreasing household size in Istanbul² and studio and two room flats have been taking more place in luxurious projects. What is more, they are consumed fast³. Nevertheless; the greatest problem here is that single mothers and homemates who are not involved in the traditional family structure and whose financial opportunities are limited cannot reach this small housing supply that is aimed at the high-income group. Furthermore, in terms of spatial organization schemes, in these houses where "sameness" utterly continues, it is believed that the multiplicity and nonuniformity of daily life activities and scenarios of "diverse" user groups and household types are substantially ignored, a class-based homogeneity is desired and sterile spaces are produced.

Even though there are situations when being a "woman" amplifies the inappropriateness of belonging to a non-standard household, sexuality, as a more general term, can be said to have affected the looks upon those who (had to) prefer inhabitations found as uncanny by the society. The relations of alternative households with the built environment, the problems they face in owning a house, their preference criteria, and relations with neighbors are all subject to change due to both household type and gender.

Outsiders of the Traditional Mother-Wife Role and their Spatial Experiences

This study is based on in-depth interviews carried out with 10 women whose ages varied between ages 26-46 and who belonged to the alternative household types (lone-person household, single-parent family, and homemates). Besides, all the participants were university graduates from the middle-low/middle income group, and lived in different quarters of Istanbul.

In the scope of this sub-title, both the space use patterns of marginal female households and their experiences of organizing the interspatial relations will be investigated. The acceptances formed by the collective memory intended for sexualizing spaces are created by members of the nuclear family in almost any culture and is assumed to be implemented on the general. However, this assumption does not reflect the reality. For example, when the woman digresses from the traditional mother-wife role, is there a change in the time spent in the kitchen, does her expectations about the kitchen and her way of using the kitchen change? If that happens, how?

The findings of this study have demonstrated that whether a lone-person household, a single mother or a female homemate, women outside the

traditional mother-wife role also attach great importance to the kitchen. This can sound strange at first because one would expect from these working women who are not members of the nuclear family, to define and experience the kitchen as a subsidiary space which they regard less and spend less time in. However, these women do not apparently consider the kitchen only as a place to cook food; they (or they want to) functionalize it as a space to live and socialize in.

Diverging from other interviewees, Emel (LPH), who lived in a three-storey house with a small garden and terrace constructed on a 35m² area, said that she almost never used the living room on the middle floor; lived on the ground floor where the doors of the equal-sized kitchen and a room opened to the terrace; and that she welcomed her guests usually in the kitchen; expressing the importance she gave to the kitchen as a socializing area (Fig. 1). Her favorite feature of the house was the connection of the kitchen to the terrace. Likewise, Yasemin, who lived alone, dreamt of living in a house that had an opening to the terrace and the garden from the kitchen. Through the interviews, a common preference related to the spatial organization of the house appeared. In the house of Ferda, who turned part of her kitchen to an atelier where she realized her hobbies such as carpentry and wood painting and which was the corner she liked and spent time the most in her house, there was a square-shaped balcony placed between the kitchen and the living room, both of which had an opening to (Fig. 2). Ferda painted ivy on the wall of this space, placed a sofa, and turned it into a room which was sometimes used as a continuation of the hobby corner or a sitting area; where guests stayed if necessary or clothes were dried (Fig. 3). She said she used this corner to purify her mind and isolate herself from the outer world. It is significant that for Emel (LPH) and Ferda (SP) who liked spending time on their hobbies, the plan schemes of the most-used, most time-spent and most belonged-to sections of the houses are almost the same: The kitchen and the room/living room that are connected to each other forming an L shape, surrounded a balcony/terrace which both of them open to. In both plans, the circulation offers a cyclic pattern (loop) and a continuous movement either clockwise or anticlockwise. Emel increased the continuity of movement by taking out the kitchen and room doors on the terrace floor. Furthermore, Sevil (LPH), who had just started living in a flat having the same plan scheme as Ferda's (SP) in Ataköy, said that she glassed the balcony to turn it into an inner garden, so that she can spend her time there in the next summer. Thus, she showed the clues of heading towards a cyclic movement (loop) in the house. A similar use of space was observed in Esin's and Hande's house who were homemates. The closed balcony which Esin's room opened to, acted like the extension of the kitchen. The counter in the kitchen was really small and the refrigerator, washing

machine and cooker were placed in the balcony. There was continuous movement primarily between the kitchen and the balcony, and secondarily between Esin's (HSF) room and the balcony. All these data lead to the consideration that the continuous and cyclic movement between spaces with different functions in different plan schemes provides some of the interviewees a more sophisticated and flexible use of space and potential for functionalizing it. These considerations support the results of Ola Nylander's (2002:125) study regarding the integrating opportunities of loops/circuit patterns besides adding rhythm and drama to the character of the movement in the space (Fig. 4).

Figure 1. Emel's kitchen as a multi-purpose living area

Figure 2. Part of Ferda's kitchen where she carried out her hobbies

Figure 3. Closed balcony in Ferda's house used as a multi-purpose room

Plan organization of Ferda's house.

The ground floor plan of three-story house where Emel resides.

Figure 4. Cyclic spatial schemes.

In all the houses where lone-woman households lived, one of the rooms was used as a study or hobby room. Even the single mothers, who put special effort to use all the space as efficiently as possible and who had more difficulty in fitting into the house when compared to the other household types, either turned part of their room into a study corner or transformed very small spaces designed for some other functions into a study space (Fig. 5). Almost all of these women were computer and internet literate, communicating with their friends via the internet and working from home at times. Therefore, it is observed that they potentially create a working station in the house either for themselves or to be used collectively with the other members of the household.

Figure 5. Study corner in Ayşe's bedroom

Since I had the opportunity to interview or chat with all participants at their homes, I observed that the density of household furniture changed according to the household type. In the homes of single mothers, furniture left from marriage like dinner tables and sofa sets which can be defined as too big and too much for a small household, occupied a huge space besides the generally crowded rooms of their children. They tried to use all the possible areas for storage capacity. However, in the homes of lone-women, the situation was the opposite; especially the scarcity of furniture in their living room was remarkable.

Another subject that varied according to the household type is the multi-purpose use of space. Lone-women households used the spaces of the house much more flexibly and attributed some meanings and functions to domestic spaces beyond the general assent. Some single mothers (Ferda, Ayşe, and Nevra) especially used their bedrooms in a more condensed and multi-purpose way than other household types did. For homemates, spatial borders were stricter; the living room denoted the socializing space, while rooms appeared as personal privacy zones.

Dimensional Expectations: Big House, Large Room and Search for Equality

Seven of the ten interviewees belonging to different household types lived in houses of 70 to 90m² with three or four rooms. The ones living in the smallest and the biggest houses were single mothers. Ayşe (SP), who was living with her two children and their babysitter in a 130m²-house and who was the head of the most crowded household among the interviewees in terms of size, had bought this house after divorce and division of property. Ayşe and Ferda's common problem was, having to live in gradually smaller houses.

All the spaces I lived in after I got married had more than enough living area for the number of individuals in the house. This is the first time I live in a four room flat and I cannot fit in because I'm not used to it (Ayşe, SP).

I've had to live in houses decreasing in size. This wasn't my choice. As my income decreased, I had to live in smaller houses since they are cheaper. Actually, I don't like small houses. I have a lot of stuff because of my hobbies. I have too many books. For these I liked to live in larger houses but as I have a lower income, I've had to live in smaller spaces (Ferda, SP).

Except lone-person households, single mothers and female homemates were willing to live in houses with bigger kitchens, rooms or in bigger houses; however, this wish resulted from varying needs depending on the household type. Their concerns focused on the dimensions of rooms rather than the total size of the house. Especially, the disproportionality of room dimensions and the related problems in the housing stock of Istanbul were emphasized by single mothers and female homemates.

There is such a mistake: somehow one of the bedrooms is designed as a parental bedroom and is large. Child's bedroom is kept smaller but this is totally wrong because a child's stuff is more than the parent if (s)he is not a baby. At the same time (s)he uses it as a living space, not only for sleeping. (S)he plays there, studies there, spends time there. (S)he spends more of her/his time there. We try to solve this by double-deckers and organize underneath as a playpen in those small spaces. In a way we try to create capacity but the room had better be larger instead (Ferda, SP).

Finding a house with equal-sized rooms and equal comfort conditions for both was the most challenging and attention-demanding issue for the homemates Gizem and Sema during the period of searching for a house (Fig. 6).

.... Generally the problem is this: In houses with 2 rooms, one of the rooms is large the other is small, even too small to put stuff in like a doorway... We've always dreamt of rooms with equal sizes because we both pay the same rent and meet the same expenses...one of us having a larger room and the other having a miniature room that she tries to fit in...but we eliminated many houses as such... The most important reason for mutual satisfaction was this: the two rooms are almost equal (Gizem, EP).

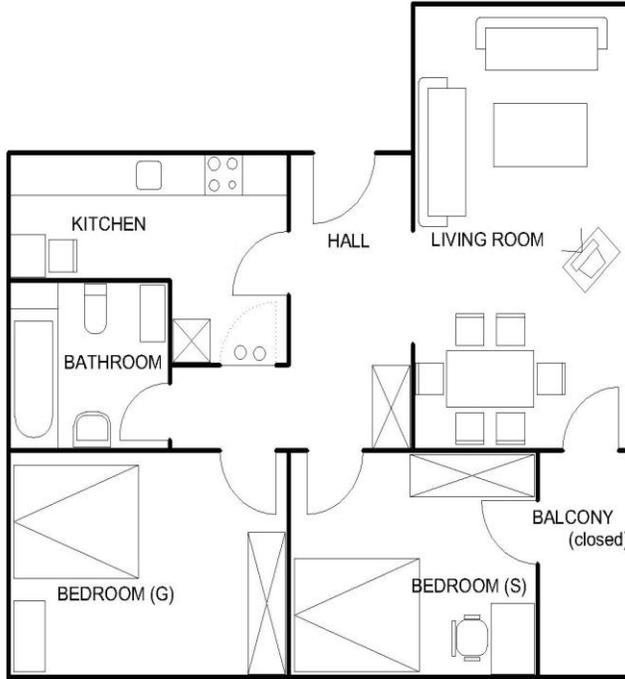

Figure.6. Gizem and Sema's house, a quest for equal-conditioned rooms.

The dreams of women to live in larger spaces and houses -except the lone-person households- was interesting and showed a parallelism with the inversely proportioned development between the decrease in household size and increase in dwelling size, that continued until the end of 1990's, which Balamir (1996) also refers to in his extensive research.

Emphasis of women on the dimensions of rooms rather than the total size of housing, their satisfaction from loop/circuit patterns and their efforts to remove doors between some spaces, make one think of an easier supply for the needs of

marginal female households with more democratic plan schemes having a high degree of fluidity between spaces and involving the continuity of movement.

Relationships: Ebb-and-flows Among Privacy, Solitude, Independence and Sharing

Even though the crowdedness and chaos of Istanbul involves a potential that provides the construction of subjectivities of these women as individuals standing on their own feet in this city, Yasemin's words created an impression that this subjectivity is fictionalized on a slippery and ambiguous ground sometimes having uncanny paths.

...there seems to be a paradox here. I believe in both the absence of privacy and the existence of solitude. You may not have much freedom to do certain things at the same time. In fact you get lost among the crowds since it is a megapolis. When we go to small towns for temporary duty or go to a village, I observe that there is no or little privacy. You really get stuffed inside the home but in Istanbul, since you asked, yes indeed maybe easier privacy, more solitude... (Yasemin, LPH).

Some members of the marginal female households (those living alone and are homemates) emphasized how superficial feelings and relations were in Istanbul and those came from the countryside like Gizem and Esin declared how they missed the deep and sincere sharing experienced in small towns. The profit of superficiality of relations in Istanbul, the pace of the tempo of life and the isolation caused by long distances revealed themselves as feelings of "privacy" and "partial freedom" that these women could experience within the scale of city and neighborhood. However, the state of "getting lost among the crowds" which they found advantageous today and which swathed them like a shield was at the same time a future concern.

As long as I work, I prefer to live in Istanbul but in my retirement I prefer to return to the city I came from. Of course both economic and social life, and long distances can be challenging although we are young, healthy, productive and bread-winning individuals. In a period when we don't work, produce, earn money and besides lose power, I mean old age and retirement, this city becomes more difficult. I guess old age will be very lonely in this city unless I start a family (Gizem, HSF).

The tendency of accepting Istanbul as it is especially by single mothers and the difference of their perspective to the physical and emotional effects of Istanbul which irritated other female headed household types were remarkable.

Instead of the approach that how challenging it is in Istanbul or such a metropolis, I came to Istanbul accepting that it is a metropolis with several rules. Istanbul neither exhausts me nor upsets / bores me as I know the conditions here and since I've been conditioned to orient myself, there is no problem we get on well together with Istanbul...(Ferda, TE)

Both the interviews and my own observations revealed that the female homemate participants of the research all of whom came from the countryside leaned on one another within the uncanny web of relationships imposed by the city; so they tried to compensate their longing for establishing warmer and more intimate relationships through one another. Although known to be a very important factor, none of them said a word about economic problems. This, in a way, supports Heath and Kenyon's (2001) findings of their study on homemates which is that the only reason to share a house is not economic and that people prefer this household type and the life style it brings consciously in order to support one another and share their lives.

This study has also uncovered some tendencies that were unforeseen at the process of preparing the questions of the semi-structured interview. The most astonishing among these was that seven of the ten household members reached by chain sampling method, owned one or a couple of pets. All the women living alone shared their house with a cat/cats, which affected the relation they formed with their home spatially and temporally since the existence of another living at home meant the existence of certain rituals related to it, several routines related to time-planning, and several precautions taken for its security which required spatial interventions. At the same time owning a pet emanated as a reason to return back home, a factor to enhance place attachment and a way to cope with loneliness at home.

...It will be true to say that I give the priority to Tilsim in making my plans. I haven't had a child but I see it as a child. If it were, I guess I would be only this much attentive (Sevil, LPH).

One important finding of this research is that, consideration of the phenomenon of neighborhood and neighbor relations shows diversity according to the household type women belong to. Moreover, neighborhood is a significant need in order to share feelings, loneliness, and experiences for especially lone-woman households.

Sevil, Yasemin and Emel talked about the neighbor relations, even friendships they developed so strongly at times in their previous and present houses.

The relations of single mothers with their neighbors seemed to have been established on a vulnerable balance. Some of them benefited from neighbor relations to a great extent for childcare support when their children were small. Based on the age of their children, the need and type of neighborhood relations changed. For instance, Banu (SP), who had an eleven-year-old daughter, told that although she did not fancy neighborhood, she kept in touch with the family of her daughter's friend from the apartment. As it is understood from Nevra's words, close neighbor relations and cooperation had both irritating, and tolerating sides.

Maybe it was a coincidence. I shared a lot with my nextdoor neighbors in my previous houses for 10 and 8 years respectively. But it was a sharing like this: in my first house I had a middle-aged neighbor with children whose husband worked in Germany as a farmer. She supported me a lot. I was very happy about her presence and we had an informal relationship. Later, in the house where I lived for 10 years, we were the same with my nextdoor neighbor but it had some side effects. In other words, because she was unemployed and had plenty of time, I had to sacrifice in order to be with her whenever she wanted to. For example, I had another neighbor and with them I experienced a really sincere cooperation. I had trouble finding time for myself. That was such a disadvantage but at the same time their presence made me happy in many ways. But as I said, I wanted to keep time for myself and got older, so I acted differently here...I specified the relations because otherwise I had difficulty. All in all, I have neighbors here whom I like and really enjoy the company of (Nevra, SP).

One of the homemates, Sema said that they did not prefer neighborliness despite the availability of their apartment for neighbor relations. Both of them felt secure and sincere both in the apartment and neighborhood; however, they wanted to keep the distance especially with their neighbors from the apartment at the same time. Their solicitude might have meant a refusal for any intimacy that would pave the way for commenting on or being involved in their lives/life styles.

It was interesting to see how the women outside the traditional mother-wife role established relations with the cleaning lady and what strategies they produced by this means. Except Ayşe (SP), who owned a house after her divorce and had a boarding lady who looked after her two children, others could hire a cleaning lady for limited time spans when their financial situations improved. According to Ferda (SP), who said she had not had a charlady for a year, this was the first issue to sacrifice for at the time of bottleneck. Only Sevil, who lived alone, hired a cleaning lady on a regular basis (every fortnight) except Ayşe.

Sevil's cleaning lady was a Moldovian university graduate. She was knowledgeable in almost any subject and their relation went beyond charlady-employer relations. Furthermore, the similarity of Yasemin (LPH) and Nevra's (SP) perspectives about the topic was remarkable. Having been a member of left-wing unions, a social democrat and especially sensitive about the topics such as sustainability and human and animal rights, Yasemin established a distinct relationship with the cleaning lady, Leyla, who came every fortnight or month. On that day the two of them would do the cleaning half day long, and then they would sit and have tea together. A similar attitude was observed in Nevra, who had hard times during and before her marriage. Nevra (SP) highlighted that she did not like to have her work done by another person. On the other hand, Gizem and Sema, who were homemates, said that they had always longed for somebody who would behave as an elder sister, and who would embrace the house as her home like in the movies. Looking from that framework and especially taking into consideration the results of Aksu Bora's (2010) study on housewife and working female employers belonging to the traditional nuclear family, and women working in the housecare sector, it can be claimed that there is a difference in the viewpoints of marginal female households, to women working in housecare. In addition, they experience the construction of subjectivity through class diversity differently than women who obey traditional norms in the context of the household type.

Being Different, Keeping Distance: Experiences of Uncanniness

Distance was significant for marginal female households as both a unit of intimacy of their relations with other people and an indicator of the frequency of these relations in physical terms. The interviewees defined an ideal distance between themselves and their families. Despite its relativity, it was such a distance that would prevent sudden and uninformed interventions of family members to their lives but at the same time would allow these members to visit them without spending much time and effort. They ascribed extreme importance to "distance" in terms of keeping their privacy. Including the ones whose families lived in Istanbul, none of them wanted to live too close to their families.

...I didn't want to live so close but now we're on the Anatolian side. I wouldn't want to live on the European side. For emergencies, access is good. ..(no) mingers with pots and pans at the door (Emel, LPH).

Especially for single mothers, the physical and emotional distance they kept with their families provided a space of further freedom for the education of their children.

...I'm quite a rebellious child. I wanted to set my own rules in raising my child. I didn't want to raise her under my parent's impact and directions that would cause dilemmas. I preferred to live in a farther place, knowing and facing all the challenges. I think I did it all to the good (SP).

The feelings of "alienation" of women rising from being positioned outside the traditionally accepted household prototype were sometimes experienced more severe, by being reinforced with cultural and lifestyle differences depending upon the neighborhood they live in. Esin (HSF), who had an ambivalent mood about Fatih, whose inhabitants had diverse worldviews and images, stood somewhere between adapting to or alienating from the neighborhood. The image and associations of the neighborhood affected her space attachment negatively.

When Fatih is spelt, one thinks of headscarfed, puritan people but it's not so. On the road, for example, we can see women wearing mini skirts but there are many chadored people, too. So in a way I don't belong here because that is Fatih, as an image, it is more different. But people like us live here too so as a neighborhood both I'm pleased with it and there are problems (Esin, HSF).

The common ground shared by all interviewees was their satisfaction with the presence of diverse household types in their neighborhoods. Although diversity was a concept conceived subjectively, somehow it legitimized their existence in the neighborhood. For instance, while Yasemin (LPH) expressed her satisfaction of the diversity, the togetherness of people belonging to different income, education level, and household types in her neighborhood, therefore the satisfaction of living in a heterogenous environment; living in a place where alternative household types were becoming out of "being the other" by increasing in number, in a place which started to become homogenous in terms of density of marginal households, increased Sevil's attachment.

...The number of people there (her previous neighborhood) living like me. I felt closer to the zone, I mean there are many singles there, many studio lives. This neighborhood is a predominantly family place maybe that is what I find strange. Here houses are big for example there seem to be too many children around. There is more domesticity; this is such a zone (Sevil, LPH).

Gizem (HSF), who declared that she wanted to live with different household types, was irritated by Fulya, where single people dominated and where she also lived with her current homemate Sema (HSF) before Çırağan. There was a proportion of household diversity on her mind and Fulya stayed out of this idealized range.

I want diversity around me... if there's diversity there's more comfort, non-family people can feel more attached but one thing is certain that the more number of families there are in a neighborhood, the more peace and quiet there is. For example Fulya, where we lived, was a place full of people living alone, students living alone, homemates, and bachelor's flats. It was less secure, more disorganized. People had less respect towards one another... Places with families have a peaceful and secure environment, they are more prudent but when there are only families it can be a little disturbing for single people. I mean, that rate might be 30 to 70, a good rate... (Gizem, HSF)

Positive approaches to the diversity of household types decreased when the subject changed to proximity of households with different incomes. Especially single mothers mentioned that they wanted to live with households with similar incomes. Compared to other household types included in the study, "diversity" of incomes looked more threatening for single mothers that seem to be experiencing a less temporary period in their life-cycle.

...I mean living in places where there are people in my socio-economic level or parallel to my world-view puts me more at ease. I feel pressure the other way round. I don't like it, I mean, I feel as if under surveillance (Ferda, TE).

The social perspective on women, especially on those outside the traditional mother-wife role and social prejudices, can be said to have caused marginal female households to develop an auto-control mechanism. Moreover, by means of lifestyle, the "woman" who goes beyond social codes and the "norm", takes an ambivalent and uncanny stance, which can be said to put several limits to her life style, relations, and behavioural patterns. For instance, one of the lone-woman, Yasemin states as follows:

This is a very old apartment and most of the inhabitants are householders. They are very old people. There are also very conservative, very gossipy people. No matter what. For example, there was a lot of gossip about my visitors. In fact, now I'm more careful and selective, hesitant about having my boyfriends as a guest.

Despite the common opinion that marginal female households have a potential of offering a more flexible daily routine; that the houses of women, who do not share it with a man and are the heads of the family, are more permeable, more open to friends, having more visitors; findings demonstrate that the real case is totally the opposite. Especially women living alone only accept informed guests to their house and usually meet their friends outdoors.

Choosing a Location, Finding a House

Some participants of the research told that they experienced difficulty about single income, and economic problems related to tenancy or homeowners. For example, financially-struggling single-mother Ferda wanted to live in the same neighborhood (Ataköy) at the end of her lodging term but she was worried about the future since she thought she would not be able to afford it. The despair about becoming a homeowner can be explicitly seen in Emel's (LPH) undermentioned expression:

...I cannot save money because I am a tenant and alone. Anyway, buying a house has become a very far-reaching task now. I don't think about it much but I'd better think of an alternative but I'll probably just think. I guess I can't do much on my own (Emel, LPH).

Gizem also referred to the economic problems they experienced in finding a house.

We had trouble (in finding a house). Deciding on the neighborhood wasn't a problem, we wanted Beşiktaş but we had to look around for a long time and we had a bit of luck to tell the truth because in good quarters they ask for too much rent. Because of our demand on both appropriate rent and good neighborhood, we searched for almost 7-8 months (Gizem, HSF).

Banu, one of the single mothers, was reactive towards the conditions imposed by the real estate agents. She believed that some issues would become easier for her if real estate agents and their praxis faded from the scene. Having a child became an apparent factor, especially for the neighborhood choice of single mothers.

When I came to Istanbul for the first time, my daughter would start primary school that year. Anyway I first decided on her school, then I found a house next to the school zone because I didn't want her to be knocked around in school buses as she was so little. I moved in but I chose the

place for its closeness. As I don't like walking much, it's hard for me to walk up hills and it was a steep district, an exhausting neighborhood. As for me, I wouldn't live there (Ferda, TE).

While telling about the problems they faced in raising their children and the solutions they invented, single and working mothers also mentioned what kind of support they needed during this period.

We had difficulty at (grade) 3 and 4... I got support from the doorman's wife. She stayed next to Nazlı until I came... Then I left her to a study center, a kindergarden in Incirli. I saw that she was miserable there, she didn't do her homework. On one account okay the woman is uneducated, she can't help her with her lessons but lessons aren't everything. At least the kid was at home. Then I hired her back, yes, my kid was more peaceful. Then she grew up anyway now she can come home on her own (Banu, SP).

...I would very much like to have institutions where I can entrust my child at different hours of day or a kindergarden which my salary could afford. My neighbors, those neighbor relations were a real advantage. I feel grateful for my neighbors they helped a lot with the raising (Nevra, SP).

Especially Ferda's thoughts about the necessity of an institutional support mechanism and her suggestions were quite extensive.

... That is my biggest problem, and will continue to be a problem for a while until my daughter grows up. I'd like a babysitter, a very trustworthy babysitter system or an institution close to home where I could entrust my child after she comes from school. It would facilitate my life. That is a very important requirement for single mothers: an institutional roof to entrust her child, but not private (Ferda, SP).

Conclusion

Women position themselves according to their race or beliefs, sexual preferences, whether they work or not, whether they have children or not. They build their identities through various combinations of these differences; so that they can be politicized by the medium of their built identities. Black women, immigrant women, and lesbians have been able to make their voice heard in the West for long years; they even created concepts and theories which lead the way to diverse perspectives for gender issues like "queer theory". In Turkey, despite in a limited field, Kurdish women and conservative women have been

involved in an attempt to be organized for the purpose of describing themselves with a sub-identity attached to their upper identity of being a "female", since they started generating a political rhetoric (Bora, 2011). The number of studies carried out on housewives, cleaning ladies and house girls (unmarried girls living in family home) who experience the transition phase between family home and husband's home within the life course is gradually increasing. Yet, related to dwelling which is one of the most fundamental needs of the human being, they have put forward neither any naïve identity politics nor any civil initiative. Researches on alternative (non-traditional) households, especially on female headed households who have been ignored by the generalizing and family-blessing politics of the government have been too restrictive. What is more, this sub-group (alternative households) is divided within itself into subgroups having very different needs and demands towards the built environment. Their perceptions and use of space, relations with immediate surroundings and the city, even relation establishing strategies (of single mothers, female homemates or lone-women households) significantly differ from one another. Their common ground is the inaccessibility of housing supply of almost all of them. Especially single mothers are in urgent need of institutional support mechanisms, but they neither speak nor struggle with political power mechanisms for this.

Paving the way for these women to speak can be realized through exclusive and profound studies aimed at revealing their differentiating experiences and needs, and making problems visible. Therefore, each type of these marginal female households should be studied further in terms of their use of domestic space, place making strategies, privacy expectations and all the challenges they come across with in urban scale; so that their spatial and social needs and expectations could be regarded in the formulation of housing and design politics. Moreover, the visibility of the marginal actors in the housing market might accelerate the necessity of participation of users in design processes. That would also enhance the potential of breaking up with the sameness of the spatial organization schemes regarding the housing typology of Istanbul. If we believe that institutional support mechanisms can facilitate the lives of marginal female households in different ways and degrees, then it is necessary to campaign for this and to produce rhetoric and projects via civil organizations. In case of achieving to raise awareness using appropriate means, the most remarkable outcome will definitely be discussing the suggestions and ways of versatile and flexible, more qualified and sophisticated housing forms and providing the ground for more sensitive living environments, since looking from the "outside", and listening to those who look from the "outside" reveals "unforeseen" potentials.

Notes

- ¹ According to the 1990 census of the State Statistical Institution, the percentage of the groups that don't form a family throughout Turkey is 6.7 % (5.6% lone-person household + 1% groups that don't form a couple), The percentage of the groups not being a family in İstanbul is 8.6 %. (6.9% lone-person household + 1.7% groups not forming a couple)
- ² The average size, being 133m2 in 2007, decreased to 125m2 in 2009. <http://emlak.ensonhaber.com/nufus-yaslandikca-evler-kuculuyor.html> (News dated 2010-05-06, retrieved October 7, 2011).
- ³ Umut Durbakayım, the vice-chairman of Teknik Yapı, claims that the most favorite and the first sold flats are 2 room flats in the projects built after 2004: "The proportion of 1+1 type flats in the projects realized has risen up to 50%" <http://www.ntvmsnbc.com/id/25032983/> (news dated December 17, 2009) retrieved October 7, 2011.

Abbreviations

LPH : Lone-person household
 SP : Single parent
 HSF: House-Sharing Friends

References

- Agrest D. (1988). *Architecture from Without: Body, Logic and Sex. Assemblage*, 7: 28-41.
- Ahrentzen S. (1991). Introduction. In Frank. K. A. & Ahrentzen S. (Eds.), *New Households, New Housing*. New York: Van Nostrand Reinhold: xi-xv
- Balamir M. (1996). Öteki Olarak Küçük Hanehalkları. In Komut E. (Ed.), *Ötekilerin Konut Sorunları*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası: 518-532.
- Baydar G. (2005). Figures of Wo/man in Contemporary Architectural Discourse. In Heynen H. & Baydar G. (Eds.), *Negotiating Domesticity: Spatial productions of Gender in Modern Architecture*. New York: Routledge: 30-46.
- Beck U. (1998). *Risk Society: Towards a New Modernity*. New Delhi: Sage.
- Bora A. (2010). *Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora A. (2011). *Feminizm Kendi Arasında*. Ankara: Ayizi Kitap.
- Bozdoğan S. (2002). *Modernizm ve Ulusun inşası*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Butler J. (2010) *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (Ertür B., Trans.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)(1990). 1990 Nüfus Sayımı. Retrieved December 16, 2005, from: http://www.die.gov.tr/tkba/English_TKBA/t085.xls.
- Dostoğlu T. N. (2009). Fiziksel Çevrenin Oluşumu ve Kullanımında Kadının Yarattığı Fark: Cumalıkazık Örneği. In Akpınar A., Bakay G. & Dedehayır H. (Eds.), *Kadın ve Mekan*. İstanbul: Turkuaz Kitap: 58-71.
- Duben A. (2006). Türkiye Kentlerinde Aile ve Akrabalığın Önemi. *Kent, Aile, Tarih*. İstanbul: İletişim Yayınları: 67-100.
- Duben A. & Behar C. (1996). *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heath S. & Kenyon L. (2001). Single Young Professionals and Shared Household Living. *Journal of Youth Studies*, 4 (1): 83-100.
- Hayden D. (1985). *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighbourhoods and Cities*. Massachusetts: MIT Press.
- Irigaray L. (2000). The Sex which is Not One. In Rendell J., Penner B. & Borden I. (Eds.), *Gender Space Architecture: An Interdisciplinary Introduction*. London ve New York: Routledge: 60-66.
- Kağıtçıbaşı Ç. (1998). *Kültürel Psikoloji. Kültür Bağlamında İnsan ve Aile* (Kağıtçıbaşı Ç., Üskül A. & Uzun E., Trans.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kerber K. L. (1988). Separate Spheres, Female Worlds, Woman's Place: The rhetoric of Woman's History. *The Journal of American History*, 75: 3-9.
- Murat S. (2006). *Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı*. İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2006-49.
- Nylander O. (2002). *Architecture of the Home* (Trans.: Krause J. & Fronko D.). West Sussex: Wiley-Academy.
- Ockman J. (1996). Mirror Images: Technology, Consumption, and the Representation of Gender in Amerikan Architecture since World War II. In Agrest D., Conway P. & Weisman L. K. (Eds.), *The Sex of Architecture*. New York: Harry N. Abrams: 191-210.

- Stratigakos D. (2005). The Uncanny Architect: Fears of Lesbian Builders and Deviant Homes in Modern Germany. In Heynen H. & Baydar G. (Eds.), *Negotiating Domesticity: Spatial Productions of Gender in Modern Architecture*. London and New York: Routledge: 145-161.
- Touraine A. (2007). *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma* (Kural O., Trans.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Touraine A. (2004). *Modernliğin Eleştirisi* (Tufan H., Trans.). İstanbul: YKY.
- Turuthan U. T. (1987). Geleneksel Türk Evinde Sembolik Bölünme. *Toplu Konutlarda Mekân Standartları Paneli*, organized by Yapı End. Merkezi. İstanbul: Yem Yayınevi: 74-81.
- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TISK), 2011. Retrieved October 15, 2011, from: <http://www.haberler.com>.
- Uraz U. T. & Gülmez Ü. N. (2011) Cinsiyet Rollerinin Etkinlik Arenası Olarak Konut Mekânı ve Cinsiyetsizleşmesi Üzerine. In İncirlioğlu E. O. & Kılıçbay B. (Eds.), *Mekân ve Kültür*. Ankara: Cem Veb Ofset: 231-239.
- Uraz U. T. (1991). Geleneksel Türk Evinden Çağdaş Yaşama: Orta Mekân Kavramı. *Proceedings of Türk Yöresel Mimarlığı Sempozyumu*, organized by Selçuk Un. Ankara: Büyük Kütüphane Araş. Yayınları: 217-225.
- Vergin N. (1985). Social Change and the Family in Turkey. *Current Anthropology*, 26 (5): 571-74.
- Wittig M. (1981). One is Not Born a Woman. *Feminist Issues*, 1 (2): 47-54.

Hanehalkı Türü Üzerinden Öteki Kadın Öznellikleri ve Yapılı Çevre

Nilay Ünsal Gülmez

Bahçeşehir Üniversitesi

Öz

Bu yazı, anne-eş rolünü üstlenen kadınların dışında, domestik mekanın oluşumuna aktif olarak katkı sağlayan "öteki" kadın aktörlerden yalnız yaşayan kadınların, yalnız annelerin ve evi paylaşan kadınların, bir başka deyişle marjinalleştirilmiş kadın öznelliklerinin hem yapılı çevreye yönelik ihtiyaç ve beklentilerini hem de potansiyel katkılarını ortaya koymayı hedefler. "Kadınlığın" topyekün bir cinsiyet kategorisi olarak değerlendirilmesinin; Türkiye'de kadınların çoğunlukla ırk ya da din eksenli söz söyleme, direnç üretme üzerine yoğunlaşan pratiklerinin ötesinde, toplumu daha yatay kesen bir problem alanı olan kadınların barınma pratiklerine yönelir.

Metin temelde iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm geçmişten günümüze marjinal olarak nitelenen hanehalklarının toplum içindeki konumuna, barınma pratiklerine ve İstanbul'un bu bağlamdaki ayrıcalıklı konumuna odaklanırken, ikinci bölüm İstanbul'da alternatif hanehalklarına mensup kadınlarla gerçekleştirilen ve derinlemesine görüşmelere dayanan alan araştırmasının bulgularını ortaya koyar.

Günümüzde kadınların yaşamları boyunca çok sayıda farklı hanehalkı türü deneyimledikleri hesaba katıldığında, geleneksel normların dışında kalan marjinal hanehalkı türlerinin ihtiyaç ve beklentilerine yönelik farkındalık yaratmanın önemi bir kez daha ortaya çıkar. Böylesi bir farkındalığın çok amaçlı ve esnek kullanıma elverişli, daha nitelikli ve sofistike barınma biçim ve önerilerinin tartışılmasına; daha duyarlı yaşam çevrelerinin oluşumuna zemin hazırlama potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alternatif/marjinal hanehalkları, öteki kadın öznellikleri, barınma deneyimi.

Mekânın DNA'sı: Toplumsal Cinsiyetin Mekânsal Kalıplarının Sorgulanması

The DNA Space: An Investigation of Spatial Templates of Gender

Sevinç Alkan Korkmaz*

Yaşar Üniversitesi

Açalya Allmer**

Dokuz Eylül Üniversitesi

Öz

Birincil uğraş alanı mekân olan mimarlık disiplini ile cinsiyet ilişkisi, farklı perspektifler barındıran geniş bir çalışma alanı tanımlamaktadır. Cinsiyet olgusu insanlar arasındaki en temel ayrımı şekillendirmekte, tüm dünya nüfusunu, "kadın ve erkek" olarak iki gruba ayırmaktadır. Toplum, bu ayrıma dayanarak kadın ve erkeğe farklı davranmakta, onlara farklı özellikler ve görevler yüklemektedir. Yaşanan cinsiyetler arası ayırım, mekânsal farklılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Cinsiyet-mekân arasındaki ilişkinin toplumsal kabullere paralel okunabileceği önemli alanlardan biri reklamcılık sektörüdür. Reklam, var olan tüketim kültürü ve toplumdaki sosyo-kültürel yapı ile doğrudan ilişkilidir. Reklam iletilerinde yaratılan rol-modeller ve desteklenen davranış kalıplarıyla, yalnızca sosyo-kültürel alanda değil, mekânsal organizasyon anlamında da dışı ile eril olanın sınırları pekiştirilmekte ya da yeniden belirlenip sunulabilmektedir. XX-XY cinsiyet kodları reklam iletileri üzerinden yeniden anlamlandırılabilmekte, yeni eşleştirmeler içinde sergilenabilmektedir. Bu düşünceden hareketle çalışma kapsamında, İkea firması özelinde reklam amaçlı hazırlanan ürün kataloglarında yaratılan mekân imgeleri üzerinden cinsiyet-mekân ilişkisi irdelenmektedir. Eve dair herşeyi bir bütün halinde sunan İkea firması ve firma söyleminin süreklilik gösterdiği ürün kataloglarında yaratılan "kurgusal ev" imgesi, olanak sağladığı yeni okumalar ile araştırma alanını oluşturmuştur. Çalışmanın, mekânsal kurgu ile günlük yaşama ait toplumsal kurgu arasındaki bağın öncelikli temsil alanı olan evsel alan üzerinden yürütülmesi tercih edilmiş, eril kodlar ile evsel alan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda çalışma, 2010, 2011 ve 2012 yıllarına ait

* Sevinç Alkan Korkmaz, Mimar, Yaşar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İzmir-Türkiye. E-posta: sevinc.alkan@yasar.edu.tr.

** Doç. Dr. Açalya Allmer, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İzmir-Türkiye. E-posta: acalya.allmer@deu.edu.tr.

yayınlanan Türkçe İkea katalogları ile sınırlandırılmış, ele alınan görsel sunumlar mekân-cinsiyet ilişkisi bağlamında, söylem analizi ile irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: toplumsal cinsiyet, mekânın cinsiyeti, evsel alan, reklam, İkea.

Giriş

Toplumsal kabullerin şekillendirdiği cinsiyet ve mekân, aynı kültürel yapıya ait, birbirleriyle dolaylı ya da dolaysız ilişkileri göz ardı edilemez olgulardır. Bu çerçevede, birincil uğraş alanı mekân olan mimarlık disiplini ile cinsiyet ilişkisi, farklı perspektifler barındıran geniş bir çalışma alanı tanımlamaktadır. Yaşanan cinsiyetler arası ayırım, mekânsal farklılaşmayı da beraberinde getirmekte; toplumsal cinsiyetin oluşum süreci ile fiziksel çevrenin oluşum süreci karşılıklı etkileşimle birlikte gerçekleşmektedir. Cinsiyet rolleri çevreyi şekillendiren bir güç olurken, biçimlenişindeki kültürel unsurlarla çevre de toplumsal cinsiyetin oluşmasında bir öge durumunda yer almaktadır (Kayasü, 2002: 101). Böylelikle, bazen formları, bazense kullanım pratikleri ya da toplumsal algıda konumlandırıldıkları yer doğrultusunda objelerin ve mekânların dışıl ya da eril kodlarla eşleştirildikleri yani cinsiyetlendikleri görülmektedir. Bu doğrultuda, "mekânın cinsiyeti" ya da taşıdığı dışıl ve eril kodlar bir sorunsal olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, cinsiyet-mekân arasındaki ilişkinin toplumsal kabullere paralel okunabileceği önemli alanlardan biri reklamcılık sektörüdür. Reklam, var olan tüketim kültürü ve toplumdaki sosyo-kültürel yapı ile doğrudan ilişkilidir. Günlük yaşam içinde, tüketim kültürü ile vaat edilen mutluluk, nesnelere yüklenen simgesel anlamlar ya da vurgulanan konfor aracılığıyla reklam iletilerinde yer almaktadır. Reklam iletileri, tüketim nesnelere yüklenen bu sembolik anlamları, yaygın toplumsal kabuller ile birlikte sunmakta, ideallerin iletişimi olan reklam, nasıl olmak ya da görünmek, kiminle ve nelere sahip olmak istediğimizi belirlemektedir (Reichert, 2004: 84).

Günümüzde reklamlar, tüketim nesnesi ufak bir aksesuar dahi olsa, kullanıcının mekânı, giysileri, vb. kimliğinin ya da yaşam tarzının göstergesi kabul edilen nesnelere ve alanları ya doğrudan tanımlanmakta ya da ima ederek tüketicinin hayal gücüne bırakılmaktadırlar. Medya, özellikle reklamlar üzerinden rol-modeller ve onların mekânlarını yaratmaktadır. Böylelikle, medyada yaratılan rol-modeller ve desteklenen davranış kalıplarıyla, yalnızca sosyo-

kültürel alanda değil, mekânsal organizasyon anlamında da dış ile eril olanın sınırları pekiştirilmekte ya da yeniden belirlenip sunulabilmektedir. Mekân, reklam metinlerinde ister satışı yapılan tüketim nesnesi, ister sunulan yaşantının tamamlayıcı bir unsuru olarak yer alsın, tariflenen rol-modeli ve onun gerçek dünyadaki tercihlerini şekillendiren temel etmenlerden birini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, amacı "evin tüm alanlarını kapsamak" olan İkea firması, ürün tanıtım katalogları ile reklam iletişimde yaratılan mekân - cinsiyet ilişkisi üzerine yeni okumalara olanak sağlamaktadır. Çalışma kapsamında, İkea firmasının 2010, 2011 ve 2012 yıllarına ait Türkçe ürün kataloglarında yer alan evsel alana dair yaratılan canlandırmalar irdelenmiştir.

Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kalıpyargılar (Stereotipler)

Cinsiyet olgusu insanlar arasındaki en temel ayrımı şekillendirmekte, tüm dünya nüfusunu, genlerindeki XX - XY kodlarına dayanarak "kadın ve erkek" olmak üzere temel iki gruba ayırmaktadır. Toplum, bu ayrıma dayanarak kadın ve erkeğe farklı davranmakta, onlara farklı özellikler ve görevler yüklemektedir. Tanımlanan ya da ön görülen bu farklılıkların "nedeni, kaynakları ve sonuçları" üzerine özellikle 20.yy'ın ikinci yarısında birçok araştırma yapılmıştır. Sosyokültürel alanda cinsiyetle ilişkili insan davranışları üzerine yapılan bu araştırmalar, yeni sorunsalları ve tanımlamaları da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, 1970'lerde toplumsal cinsiyet teriminin kullanımıyla, cinsiyet olgusu, cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) olmak üzere iki parçalı bir yapı üzerinden tanımlanmış ve sınırları tartışılmalı bir ayrım tariflenmiştir (Segal, 2003: 3).

İngilizce sex ve gender sözcüklerinin karşılığı olarak Türkçede, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet terimleri kullanılmaktadır. İki terimin kullanımı konusunda farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, kaynaklar genellikle biyolojik ve sosyolojik olgular üzerine temellenen bir ayrımdan bahsetmektedir. Cinsiyet; kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü ifade ederken, bireyin biyolojik cinsiyetine dayalı olarak belirlenen demografik bir kategori olarak nitelendirilmektedir. Toplumsal cinsiyet ise, kadın ya da erkek olmaya toplumun yüklediği anlamları ve beklentileri barındırmakta ve kültürel bir yapıyı karşılamaktadır (Dökmen, 2010: 18-20).

Biyolojik ve sosyokültürel özelliklerin ayrılığına dayanan kabullerin yanında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet terimlerinin kullanımında farklı tercihlerden de söz edilebilmektedir. Bu çerçevede, farklı anlamlarda ve birbirlerinin yerlerine kullanılabilen bu iki terimin önemi, anlamları üzerindeki nedenselliğe odaklanan tartışmalardan kaynaklanmaktadır. Biyolojik temelli olan farklılıkların cinsiyet terimi

ile, sosyokültürel temelli farklılıkların ise toplumsal cinsiyet terimi ile ifade edilmesi gerektiğini savunanlar olduğu gibi, cinsler arasındaki farklılıkların her ikisinden de kaynaklandığını ileri sürenlerde bulunmaktadır. Susan Golombok ve Robyn Fivush, bireyin cinsiyete dayalı biyolojik ve sosyal yönlerini bir birinden ayırmanın çok güç olması nedeniyle, iki terimin de aynı anlamı verecek şekilde birbirlerinin yerine kullanılabileceğini belirtmektedirler (*aktaran* Dökmen, 2010: 18).

John Watson ve Rick Newby, en geniş anlamda, cinsiyet terimini, biyolojik, fizyolojik ve genetik nitelikleri açıklamakta kullanılırken, toplumsal cinsiyeti, toplum tarafından belirlenmiş ve her iki cins tarafından da benimsenmiş rol, görev, hak, sorumluluk ve davranışların tamamı olarak tanımlamakta ve kültürden kültüre değişiklik gösterdiğinin altını çizmektedirler (2005: 131). Toplumsal cinsiyet özellikleri, biyolojik cinsiyet gibi doğuştan gelmemekte, toplumsallaşma sürecinin bir parçası olarak öğrenilmektedir. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet terimi, kadın ya da erkek olarak davranmayı öğrenmekten çok daha fazlasını ifade etmekte, toplumsallaşma sürecinde tekrar tekrar inşa edilmekte, kültüre ve zamana göre farklılıklar göstermektedir (Dökmen, 2010: 23).

Birey, biyolojik cinsiyetini belirleyen XX - XY kodlarının beraberinde kültürden kültüre farklılıklar gösteren sosyal XX - XY kodları da edinmekte, yaşantısını bu sosyokültürel kodların getirdikleri çerçevesinde kurmaktadır. Sosyokültürel X ve Y'lerin bir araya geliş şekilleri ve yarattıkları farklılar biyolojik kodlarda olduğu gibi tanımlı ve kesin değildir. Genellikle, o toplumun tüm bireyleri tarafından erken yaşlarda öğrenilerek kabul edilmekte, tanımlanan kadınlık ve erkeklik imajları genel kabuller olarak benimsenmektedir. Toplumun birey için tanımladığı bu toplumsal kimlik ve roller, onun "kıyafetleri, beden dili, sözlü ya da sözsüz iletişim şekilleri" gibi günlük yaşamını şekillendiren her tür etkinliği biçimlendirmektedir (Sabuncuoğlu, 2008: 82-84). Bu çerçevede sosyolog Ann Oakley (2005: 8-9), kadınların ve erkeklerin toplum içinde sahip oldukları farklı statülerin belirleyicisinin cinsiyet değil, toplumsal cinsiyet olduğunu dile getirmekte ve bu statülerin, biyolojik cinsiyetle neredeyse ilişkisiz, toplumsal ve kültürel olgular olarak şekillendiğini belirtmektedir.

Fiziksel bedenlerin toplumsal bedenlere dönüşmesinde önemli etkenlerden biri toplumsal cinsiyet olgusudur. Toplumsal cinsiyet ekonomi, aile, siyaset, hukuk, sağlık gibi tüm önemli kurumlarda belirleyici olduğu için, kadın ve erkeklerin yaşamlarının her alanında nelerle karşılaşacaklarını da belirlemektedir (User, 2010: 136). Bu çerçevede, toplumsal cinsiyet olgusunu yaratan kodların, günlük pratiklerde görünürlük kazanması ile cinsiyet stereotiplerinden ve toplumsal cinsiyet rollerinden söz edilebilmektedir.

Stereotip terimi, toplumlarda yapılan genellemeleri, kalıplaşmış yargıları ifade etmektedir. Bireyleri ya da grupları tanımlanmış kalıplara indirgemekte,

görev etiketlerini, yapılması ya da yapılmaması gerekenleri tariflemektedir. Bu anlamda toplumsal cinsiyet stereotipleri, iki farklı toplumsal cinsiyet grubunda var olduğuna inanılan psikolojik özellikler ve davranış kalıpları olarak tanımlanabilmektedirler. Stereotipler, genellikle geleneksel cinsiyet rollerini desteklemekte ve toplumsallaşmanın bir parçası olarak erken yaşlarda bireylere sunularak, bireyler tarafından içselleştirilmektedirler (Wulf & Oderkerken-Schröder, 2003: 3).

Toplumsal cinsiyet stereotipleri hem betimsel, hem de normatif anlamlar barındırmaktadır. Betimsel yanı, kadına duygusallık, erkeğe cesaret özelliklerinin yüklenmesi gibi, tariflenen grubun tipik bir üyesinin neye benzediğine dair yaratılan tanımlamalardır. Normatif tarafı ise, o grubun üyelerinin neyi, nasıl yapmaları ya da yapmamaları gerektiğinin dayatılması olarak özetlenebilmektedir. Bu özellikleriyle hem kadınların hem de erkeklerin davranışlarını sınırlandıran cinsiyet stereotipleri, zamanla pek az değişiklik göstermektedirler. Örneğin, tipik kadın ve tipik erkek özellikleri üzerine 1974 yılında yapılan bir araştırmada 54 fark bulunurken, aynı araştırma 1983 yılında tekrarlandığında 53 farkın yerini korunduğu, yalnızca 1 farklılığın genel kabulde yerini kaybettiği görülmektedir (aktaran Dökmen, 2010: 105-107). Cinsler arası bu ayrım, günlük pratikler ile birlikte birçok alanı olduğu gibi mekânsal organizasyonu da etkilemektedir. Bu doğrultuda, toplumsal yapıda yaşanan cinsiyetler arası ayrımın, mekânsal farklılaşmayı da beraberinde getirdiği söylenebilmektedir.

Mekân'ın Cinsiyeti

Mimari mekân algısı, kültürel ve sosyal öğelerin etkisiyle oluşmakta ve tümünün temellendiği beden ve bedenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinden doğmaktadır. Bu bağlamda, mekânın, kullanıcısı ve şekillendireni olan beden ile karşılıklı ilişkisi kesintisiz ve bitimsizdir. Bedenin beraberinde getirdiği cinsiyet olgusu da böylelikle doğrudan ya da dolaylı, mimari mekânla ilişkili unsurlardan biri haline gelmektedir.

Mimarlık ile cinsiyet arasındaki ilişkinin başlıca iki biçimde görünürlük kazandığı söylenebilmektedir. Temel bir ayrım ile hareket ederek, bedenin ayrılmaz ögesi olan biyolojik cinsiyet olgusuna gönderme yapan metaforik yaklaşımlar ve toplumsal cinsiyet olgusuna paralel hareket eden, sosyal düzenin mekansal yansımaları olan pragmatik yaklaşımlardan bahsedilebilmektedir (Gür & Aşık, 2004: 49-50). Farklı tarihsel dönemlerde, mimari ve mekânsal ürünlerde, beden ve cinsiyet olgularına dair metaforik biçimler işlenmiştir. İnsan bedenine ve cinsiyete dayanan bu metaforik çağrışımlar, bazen bedenin cinsiyete dair fiziksel özelliklerini birebir taklit ederken, bazen de toplumsal

kabullerin yarattığı dişil ve eril kodları kullanmıştır (Gür & Aşık, 2004: 50). Örneğin, kıvrımlı hatlara sahip iç mekânların kadın ile yüksek kulelerin ise erkek ile ilişkili sunulması, toplumlarda kabul görmüş ve kalıplaşmış imajlarla karşılaştırma yapılarak yaratılan çağrışımlardır (Rendell, 2000: 103).

İlkel toplumlarda, büyüleyici olgular olan cinsellik ve gökyüzü, diğer alanlarda olduğu gibi, toplumların inşa faaliyetleri üzerinde de etkilidirler. Bu doğrultuda, birçok coğrafyada, bedenin cinsellik ve cinsiyetle ilgili özelliklerine öykünen yapılar yer almaktadır. Özellikle, kadın gövdesini ya da doğurganlık özelliğini çağrıştıran, fırın, mezar ya da tapınak gibi birçok yapı örneğine rastlanmaktadır (Cıbroğlu, 2004: 67-68). Beden ve mimarlığın doğrudan ilişkilendirildiği Klasik dönemde de, cinsiyetçi metaforlar kullanılmıştır. M.Ö. 25 sıralarında yazıldığı tahmin edilen, *Mimarlık Üzerine On Kitap*'ta Vitruvius, tanrı ve tanrıçalara ait tapınakları ve onlara uygun sütun düzenlerini tariflerken cinsiyet özellikleri ile kullanılacak sütunlar arasında ilişki kurmaktadır. Vitruvius'a göre, Dor düzeni, sertliği ve yalın erkek güzelliğini temsil ederken, Korent düzeni "ince hatları, çiçekleri, yaprakları ve sarmallı süs öğeleri ile" kadına ait zarafetin ve narinliğin göstergesidir. İyon düzeni ise, Dor'un sertliği ile Korent'in zarafetini taşımasının yanında kadınlara özgü süslemeyi ve oranları vurgulamaktadır (2005: 10).

Mimari ürün ile cinsiyet olgusu arasında, bahsedilen metaforik öykünmelerin yanında, çoğu zaman toplumsal kurallar ekseninde, günlük yaşam pratiklerinin devamlılığına dayanan, pragmatik bir etkileşim de söz konusu olmaktadır. Birçok kültürde, kullanılan mekânsal terimler, bedeni ya da ona ait özellikleri çağrıştırmaktadır. Beden, bedenlerin oluşturduğu toplumsal ve mekânsal düzenleri ifade etmenin en doğal aracı olarak görülmektedir. Böylelikle, bedeni içine alan çevreyi tanımlayan kategoriler, kadın ile erkek arasındaki temel sosyal ayrımları sembolize eden ve destekleyen değerler sistemlerine paralel şekillenmektedir. Bu doğrultuda, üstün koordinatlar (üst, sağ ve ön) genellikle eril unsurlarla eşleştirilirken, ikincil koordinatlar ise (alt, sol ve arka) dişil unsurlarla eşleştirilmektedir. Farklı kültürlerde farklı şekillerde tanımlanan, bu ikili sınıflandırma ve cinsler arası eşitsizlik, mekânın kullanımı ve organizasyonunda konuttan kente her ölçekte etkili olmaktadır (Wiesman, 1994: 11).

Günümüz kentlerinde olduğu gibi, geçmişin kentlerinde de her cinsin kendine özgü mekânları tanımlanmaktadır. Richard Sennet, *Ten* ve *Taş* adlı kitabında antikitede var olan vücut ısısına dayanan cinsiyet ayrımı ve mekânsal yansımalarından bahsetmektedir. Yunanlılar için, yüceltilen eril çıplaklık ve bedenden gurur duyma imgesinin temelinde, vücut ısısının insanın oluşum sürecini yönlendirdiği düşüncesi yer almaktadır. Bu inanışa göre, insan fizyolojisinin anahtarı, vücut sıcaklığıdır. Hamileliğin başlarında rahimde iyi ısınan ceninin erkek, ısıdan yoksun kalanın ise kız olacağı öngörülmektedir.

Sıcaklık farkı yalnızca bebeğin cinsiyetini belirlemekle kalmamakta, sonrasında cinsiyetlenmiş bireyin kent içindeki yaşayışının da belirleyicisi olmaktadır. Bu durum, farklı sıcaklıklara sahip vücutlar için farklı haklar ve farklı kent mekânlarını beraberinde getirmektedir. Kadının, erkeğin soğuk versiyonu olduğu anlayışı, yarattığı cinsiyet ayrımını ile günlük hayat ve onun mekânlarını biçimlendirmektedir. Kadınlar, çoğunlukla fizyolojilerine daha uygun olduğu ön görülen eve kapatılırken, kentsel alanlar, vücut ısısı yüksek erkekler için ayrılmaktadır. Vücut ısısı kavramı ve ona dayalı ayırım sistemi yalnızca Antik Yunan Kültürü'nde yer almamaktadır. Sümerlerin ve Mısırlıların da benzer yaklaşımlarla hareket ettiği bilinmektedir (Sennet, 2008: 27-35). Bu toplumlarda vücut ısısına dayalı yaratılan cinsiyet ayrımı yalnızca toplumsal statüyü ya da günlük hayatı etkilememekte, günlük pratiklerin gerçekleştiği mekânları da şekillendirmektedir.

15.yy'da ise Leon Battista Alberti'nin, *On Kitapta Mimarlık Sanatı Üzerine* adlı kitabında cinsiyet ayrımına dayalı mekânsal kurgulara değindiği görülmektedir. Mark Wigley'e göre, Alberti'nin özel yani evsel alanı ele aldığı bölüm, ataerkil otoritenin uygulamalarına ve yarattığı denetim sistemine dair açık göndermeler içermektedir. Kadın, dış dünyadan mümkün olduğunca uzak, belli mekânlar ile sınırlandırılırken, dışarısının erkeğe ait olduğu kabulü açıkça söylenmektedir (1992: 332-333). Leonore Davidoff ve Catherine Hall 1830'lu ve 1840'lu yıllar üzerine yaptıkları çalışmada ise, cinsiyete dayalı mekânsal farklılaşmayı "ayrışık alanlar ideolojisi" olarak adlandırmaktadırlar. Kadını kamusal alandan dışlayan görüşün, onu ev ile eşleştirdiğini, evi ise kadına atfedilen erdem, fazilet ve beceriklilik gibi özelliklerle tanımladığını belirtilmektedirler (2002: 181-183). Bu çerçevede, 19.yy burjuva sınıfı kadını, ev ile eşleştirilen yaklaşım, 15.yy'da Alberti'nin dile getirdiklerinden pek uzak görünmemektedir. Sosyokültürel cinsiyet kodları ile ilişkilendirilen mekânın, özellikle evsel alan üzerinden toplumsal yapıya paralel anlamlandırıldığı söylenebilmektedir.

Sosyal bilimci Doreen Massey'e göre, yaratılan toplumsal roller ile mekân arasındaki ilişki iki farklı düzlemde ele alınabilmektedir. Massey, ilk düzlemde, mekânın fiziksel biçimlenişi ile var olan toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişki üzerinde durmakta, toplumsal roller ile mekânın biçimlenişi arasındaki karşılıklı etkileşimi vurgulamaktadır. Toplumsal roller ve beraberinde yaratılan ayırım nasıl mekân biçimlenirken belirleyici oluyor ise, mekânda biçimlenişi ile toplumsal rollerin kurgulanışı üzerinde etkili olmaktadır. Tanımlanan ikinci düzlemde ise, kültürel olgular olan, mekân ve cinsiyet kavramlarının aynı düşünsel sistem içinde şekillendikleri belirtilmektedir. Aynı düşünsel sistemin var ettiği, toplumsal olgular arasındaki paralellik açıkça görülmektedir. Böylelikle, aynı toplumsal

yapı ve kültürel değerler çerçevesinde kurgulanan, iki olgu arasında da dolaylı ya da dolaysız, bir ilişkinin varlığından söz edilebilmektedir (Massey, 1994: 2).

Mekânın sosyal yapısı ve günlük pratiklerle ilişkisi üzerine yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri, Shirley Ardener'in derlediği 1981 tarihli *Kadın ve Mekân: Temel Kurallar ve Sosyal Haritalar* (Women and Space: Ground Rules and Social Maps) adlı kitaptır (aktaran Kılıçkiran, 2010: 44). Ardener, kitabın "Kadınlar için Temel Kurallar ve Sosyal Haritalar" (Ground Rules and Social Maps for Women) başlıklı giriş yazısında, fiziksel mekânın toplumsal algı doğrultusunda şekillendiğini belirtmekte ve toplumların ilişkiler sistemini belirleyen sosyal haritalardan bahsetmektedir. Ardener'e göre, karı - koca ya da ebeveyn - çocuk arasındaki ilişkileri dahi belirleyen bu "sosyal harita"lar, yalnızca bireyler ve gruplar arası ilişkileri etkilememekte, aynı zamanda fiziksel mekânın sınırlarını da çizmektedir. Böylelikle sosyal mekân, diğer hiyerarşik ayrımların yanında özellikle cinsiyete dayalı olarak bölünmekte, farklı mekânlara farklı pratikler atfedilmektedir. Bu durum erkek mekânlarının "dışarı", kadın mekânlarının ise "içerisi" olduğu öngörüsüyle, temelde kamusal alan-özel alan ayrımını da desteklemektedir (1981: 11-15).

Mekân-cinsiyet ilişkisi konusunda en yaygın temsil, "ayrılan alanlar" paradigmasıdır. Toplumsal kabullerde var olan karşıtlıklar ve hiyerarşik sistem egemen kamusal erkek üretim bölgesi ile dışı bir yeniden üretim alanı olan evsel alanı bir birinden ayırmaktadır (Rendell, Penner ve Borden, 2000: 103). Bu mekânsal farklılaşma, özellikle endüstri devrimi sonrası dönemde beliren yeni ihtiyaçlar ve yaklaşımlarla görünürlük kazanırken, 1970'lerin sonlarına doğru feminist araştırmacılar tarafından sorunsal olarak ele alınmaya başlanmıştır (Rendell, Penner ve Borden, 2000: 6). Endüstrileşme sonrası dönemin ürünü olan zamanın ve mekânın, çalışma ve yaşama aktiviteleri için farklılaşması, işyeri ve ev mekânının bir birinden ayrılmasının hem sebebi hem de sonucudur. Modern öncesi toplumun özelliği olan ev - atölye birlikteliğinden, günümüzün ev - işyeri farklılaşmasına geçiş, hem kabul gören cinsiyet rollerinin farklılaşması hem de mekânsal yansımaları ile yakından ilişkilidir. Mekânsal farklılaşma ile toplumsal cinsiyetin belli mekânlarla özdeşleştirilme süreçleri paralel ilerlemektedir (Kayasü, 2002: 103).

Leslie Kanés Weisman'a göre, kadın - ev eşleştirilmesi, erken çocukluk yılları ile birlikte kadının kendini evi çekip çeviren düzenleyen, evde çalışan ya da evin hanımı olarak varsaymasıyla birlikte başlamaktadır. Ev, erkeğe, eve bakan geçimini sağlayan kişiye mekânının otoritesi olma gücünü, yönetimini, çalışmak için özel alanını ya da boş vakitlerini geçirmek için mekânını sağlarken evin çalışanı olan kadının, kendine ait alanı yoktur. O servis mekânları ile bağlantılı olarak varlığını sürdürmektedir. Kadın yaşama alanında hizmetli, mutfakta aşçı, çocuk odasında

annedir. Böylelikle ev, geleneksel toplumsal rolleri destekleyen ve var eden uzamsal ve zamansal bir metafor olarak varlığını sürdürmektedir (Weisman, 2000: 2).

Birçok feminist yazar, ev mekânına yüklenen olumlu tüm niteliklerin kadının günlük yaşamın devamlılığı için harcadığı emeğe dayandığını dile getirmektedir. Özel ve kamusal alan arasındaki bu eril ayrım sonucu, kadın evde harcadığı emek ile evi, erkek için konforlu bir mekâna dönüştürmekte, işinden arta kalan zamanda erkeğin dinlenme alanı haline getirmektedir (Kılıçkırın, 2010: 46).

Ev olgusu, modern öncesi zamandan bu yana fiziksel mekândan çok daha fazlasını tanımlamaktadır. Ev, ait olunan ya da sahip olunan alan; insanın doğduğu, yaşadığı ve öldüğü; yemek yediği ve uyuduğu yer ya da ailenin mekânıdır. Ev, günlük yaşama ait bir olgudur. Her gün, o gün için temizlenip düzenlenerek yaşamın devamlılığını sağlamaktadır. Böylelikle, günlük yaşamdaki farklılıkların ve hiyerarşinin tanımlandığı birincil alandır. Bu nedenle çoğu kültürde eve ait her alan çağrıştırdığı süreklilik, düzen, temel ihtiyaçların karşılanması gibi kavramlarla birlikte dişil unsurlarla eşleştirilmektedir (Verschaffel, 2002: 287-288). Bu eşleştirme ile evsel alanın, kamusalın karşısında konumlandırılması, bir ikilik ve ayrımsızlık anlamı taşır. Eysel alanda güç sahibi olan kadın, tanımlanan sınırların dışında ikincil ve öteki konumdadır. Nasıl "dışarı" erkeğin sorumluluğuna verilmiş ise, "içerisi" de günlük yaşamın sürdürülmesini sağlayan kadına aittir (Spain, 1992: 43). İçerisi yani kadın ile eşleştirilen evsel alanda iş bölümünün, cinsiyete dayalı keskinliğini ve tariflenen mekânsal karşılığını daha çok modern düşünce ile elde ettiği söylenebilmektedir. Eysel alan içinde sınırların daha görünür, mekânlar ve kullanıcılarının ise daha tanımlı olmasıyla, mekânsal kurgu ile günlük yaşama ait toplumsal kurgu arasındaki dolaysız bağ da görünürlüğünü arttırmıştır.

Modernleşme ile geleneksel konuttaki çok fonksiyonlu mekânların artık sabit işlevlerle tanımlanmasıyla, evsel alanda cinsiyete dayalı "kamusal" ve "özel" ayrımları belirginleşmektedir. Eysel alan içinde en kamusal alanlar misafirlerin ağırlandığı, erkeklere ait iş odaları ve salonlar iken diğer mekânlar mahrem alanlar olarak nitelendirilmektedir. Böylelikle, mutfak ve yatak odaları konuttaki mahrem alanlar olarak görülmekte ve kaçınılmaz olarak da kadınlara eşleştirilmektedir (Güney, 2010: 106).

Günümüzde de devam eden bu mekânsal ayrışma, kabul görmüş davranış kalıpları üzerinden izlenebilmektedir. Örneğin, Türk kültüründe hala evlilik hazırlıkları sırasında yapılacaklar, alınacak eşyalar taraflar (iki aile) arasında pay edilmektedir. Kız tarafı daha çok yatak odası ve mutfaktan sorumlu iken, erkek tarafı salon ve mobilyalardan sorumlu tutulmaktadır. Bu paylaşım tarafların günlük yaşamdaki rollerinin belirlenmesinde de etkin olmaktadır. Evin içe dönük yüzü kadının hâkimiyetine verilirken, dışa bakan yüzünün de erkek ile

eşleştirilmektedir (Özgüder, 2010: 150). Kabullenilmiş kalıplara paralel, "kodlanmış ve tanımlanmış modern yaşamın cinsiyete dayalı iş bölümüne göre" ev işleri ve dolayısıyla evsel alan, genellikle ev kadınının sorumluluğundadır (Eroğlu, 2000: 89). Mekânsal sınırları kesinlik kazanırken bir bakımdan da cinsiyeti muğlaklaşan evsel alan, günümüzde de dişil kodlar ve bunların temsilcisi kadın kullanıcı imajı ile eşleştirilmektedir. Ancak, kullanıcısının XX kodlarını taşıdığı kabulü yaygın olan mekânın, kendisi gibi, şekillendirenin de cinsiyet kodları muğlaklaşmaktadır. Bu çerçevede, artık doğruluğundan şüphe duyulur olan, erkeğin inşa - kadının ikamet ettiği; erkeğin dışarıda - kadının içeride olduğu; erkeğin kamusal - kadının özel olduğu gibi kabuller ve özel - kamusal alan ayrımının taşıdığı cinsiyet kodları yeniden değerlendirilmesi gereken sorunsallar olarak görülebilmektedir (Agrest et al., 1996: 11).

Reklamlar Üzerinden Sunulan Mekân-Cinsiyet ilişkisi

Modern sonrası dönemde, yalnızca ihtiyaçların giderilmesine yönelik bir eylem olmaktan çıkan tüketim ile medya arasındaki iki taraflı faydaya dayanan ilişki bilinen bir gerçektir (Akbulut, 2006: 5). Bu çerçevede, tüketim nesnelere kendi başlarına değil, onları içine alan bir nesnelere grubunun ya da anlam bütününe içinde sunulmaktadır. Dolayısıyla tüketici, bir nesneye değil, bu anlamsal bütüne, tanımlanan nesnelere kümesine yönelmekte ya da yönlendirilmektedir. Bu doğrultuda, reklamlarda da ürünün işlevsel değerinden çok simgesel değeri ön plana çıkmaktadır. Yalnızca ürünü değil, ürüne yüklenen anlamları da satışa sunan reklam, ürün ile kullanıcı arasında bir özdeşleşme kurmaktadır (Baudrillard, 2008: 15-17). Bu haliyle son derece stratejik bir iletişim biçimi olan reklam, hedeflediği etkiyi gerçekleştirmek amacıyla çok farklı disiplinlerden araçlar kullanabilmektedir. Bu çerçevede reklam imgesi, sabun, bulaşık makinesi ya da otomobil gibi sıradan tüketim mallarına "romantik sevdâ, egzotiklik, arzu, güzellik, doyum, ortaklaşacılık, bilimsel ilerleme ve iyi hayat" gibi imgeler iliştiirebilmektedir (Featherstone, 1996: 39). Böylelikle, var olan değeri yeniden üretme gücünü elinde tutan medya, özellikle reklamlar üzerinden rol-modeller ve onların yaşamlarını tariflemektedir. Bu bağlamda, XX-XY cinsiyet kodları reklam iletileri üzerinden yeniden ve yeniden anlamlandırılabilen, yeni eşleştirmeler içinde sergilenebilmektedir.

Reklam metinleri, genellikle toplumsal yapıların ya da dönemsel günlük pratiklerin izdüşümü olarak görünürlük kazanmaktadır. Böylelikle, günlük pratiklerde olduğu gibi reklam iletilerinde de mekânın, ona yüklenen işlev, orada gerçekleştirilen eylem, taşıdığı biçimsel özellikler ya da tariflenen kullanıcıyla cinsiyet kazandığı söylenebilmektedir. Reklam metinleri genellikle toplumsal

cinsiyet kalıplarına paralel sunumlar yaratmakta, kadın ve erkek için toplumda kabul gören rolleri desteklemektedir. Özellikle 1980 sonrası, rol-modelleri tüm yaşantıları ile tanımlayan reklamcılık anlayışı, her cinse ait mekânı ve yaygın stereotiplerin belirlediği mekânın cinsiyetini de ele veren biçimsel özellikleri tarifleyerek tüketici bireye sunmaktadır. Bu bağlamda mekân, reklam metinlerinde ister satışı yapılan tüketim nesnesi, ister sunulan yaşantının tamamlayıcı bir unsuru olarak yer alsın, tariflenen rol-modeli ve onun gerçek dünyadaki tercihlerini şekillendiren temel etmenlerden birini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda birçok araştırma (Segal, 2003; Watson & Newby, 2005; Çakar & Mengü, 2004) reklamlarda kadın ve erkek karakterlerin sunuldukları mekânların toplumsal kabullere paralel biçimlendiğini göstermektedir. Reklamlarda, cinsler genellikle toplumun kendileri ile eşleştirdiği mekânlarda, kendilerine yüklenen görevleri yerine getirirken görülmektedirler. Kadınlar daha çok evsel alanda, erkekler ise kamusal alanda var olmaktadır. 2000 sonrası televizyon reklamlarında erkek karakterin ev içinde görünürlüğü artmaya başlamış olsa da, yine de erkeğin ev ile ilgili görevlerle eşleştirilmeyen, ikincil karakter olmaktan öteye geçmediği söylenebilmektedir (Çolakoğlu & Doğaner, 2008: 341). Bu çerçevede, reklam iletişinde erkek imgesi ile birlikte sunulan evsel alan kurgusu, mekân-cinsiyet bağlamında yerleşik kabullerin yeni okumalarına olanak sağlamaktadır.

Tüketici gün içinde birçok farklı reklam iletişi ile karşılaşmaktadır. Basılı ya da dijital ürün tanıtı katalogları da bunlardan biridir. Satılan ürünün beraberinde firmanın farklılıkları üzerine de geniş bilgi veren bu tanıtım yöntemi, günümüzde birçok firma tarafından tercih edilmektedir. Ürün kataloglarında teknik detayları ya da maddi ederi ile sunulan tekil ürün görselleri yer aldığı gibi günlük hayattan bir kesitin canlandırıldığı görseller de yer bulabilmektedir. Bu canlandırmaların gerçeklik ile ilişkisi genellikle mekân üzerinden kurulmakta, sergilenen anın inandırıcılığı ile paralellik göstermektedir. Bu çerçevede, evsel alan canlandırmalarının cinsiyetçi kodlar bağlamında ele alınmasının gerçekte varolana dair bilgi verici olacağı söylenebilmektedir. Bu düşünceden hareketle çalışma kapsamında, ikea firması özelinde reklam amaçlı hazırlanan ürün kataloglarında yaratılan mekân imgeleri üzerinden, cinsiyet-mekân ilişkisi irdelenmektedir. Eve dair herşeyi bir bütün halinde sunan İkea firması ve firma söyleminin süreklilik gösterdiği ürün kataloglarında yaratılan "kurgusal ev" imgesi, olanak sağladığı yeni okumalar ile araştırma alanını oluşturmuştur. Çalışmanın, mekânsal kurgu ile günlük yaşama ait toplumsal kurgu arasındaki bağın öncelikli temsil alanı olan evsel alan üzerinden yürütülmesi tercih edilmiş, eril kodlar ile evsel alan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda çalışma, 2010, 2011 ve 2012 yıllarına ait yayınlanan Türkçe İkea katalogları ile

sınırlandırılmış, ele alınan görsel sunumlar mekân-cinsiyet ilişkisi bağlamında, söylem analizi ile irdelenmiştir.

İkea Evi – İkea Erkeği

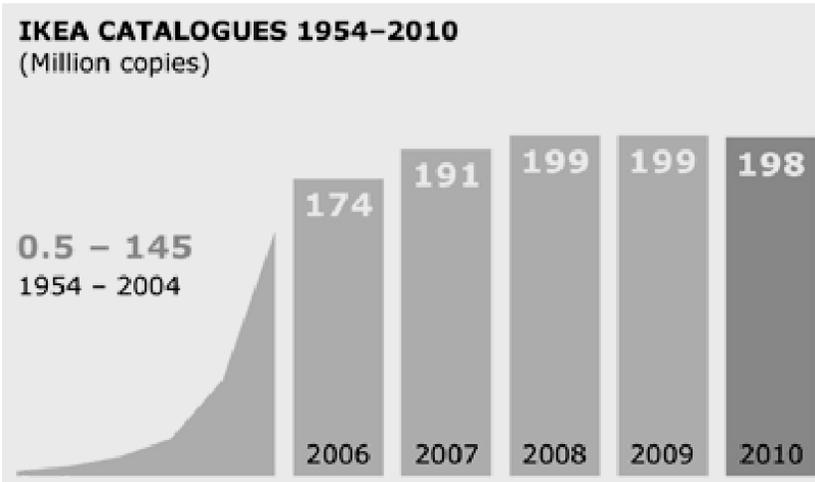
1943 yılında Ingvar Kamprand tarafından İsveç'te kurulan İkea günümüzde Türkiye'nin de içinde bulunduğu çok sayıda farklı ülkede toplam 316 mağazası ile hizmet vermektedir¹. İkea Kurum Vizyonu tanımlanırken, “çoğunluk için daha iyi günlük hayat yaratmak” iddiası ile tasarım ürünü, kullanışlı ev eşyalarını düşük fiyat ile sunarak olabildiğince çok kişiye ulaşmayı amaç edinmenin yanında “İsveçlilik” vurgusu da dile getirilmektedir². Dünyanın en yaygın mobilya firması olan İkea, satış yaklaşımı ve marka profili ile gittiği ülkelerde yalnızca ürünlerini değil, İskandinav tarzını ve kendi ülkesi ile ilişkilendirdiği birçok değeri de tüketiciye sunmaktadır.

İsveç, Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2011 yılında hazırlanan rapora göre (Hausmann, 2011), toplumsal cinsiyet eşitliğinin en yüksek düzeyde olduğu 4. ülke konumunda yer almaktadır. Ülkenin resmi internet sitesinde de bu durum vurgulanmakta, toplumsal cinsiyet eşitliğinin İsveç toplumunu temel taşı olduğu dile getirilmektedir. Bahsedilen eşitlik olgusu, “kadın ve erkeklerin, yaşamın her alanında eşit fırsatlara, eşit hak ve yükümlülöklere sahip” olmaları, “çalışarak geçimlerini sağlayabilmeleri, meslek ile aile hayatlarını bir arada yürütebilmeleri ve bir ilişki içinde yaşayan kadın ve erkeklerin şiddete maruz kalma gibi endişeleri olmaması” olarak özetlenmektedir³.

İsveçlilik ya da İsveç kökeni kendi içinden çıkan İkea, Volvo, Ericsson, Oriflame gibi birçok küresel markayı etkilemektedir. “İyi”, “dayanıklı”, “sağlam” ve “sağlıklı” gibi sıfatlarla eşleştirilen İsveçli olmak durumu, markalar tarafından kurum kültürlerinin özellikleri olarak taşınmakta ve sunulmaktadır. Bu çerçevede, İsveç ulusal değerlerinin başında gelen “eşitlik” ilkesinin İkea üzerinden okunabilmesi de olanaklı olabilmektedir. “İsveç kültürü herkesin aynı değerde olduğuna inanılan basit bir eşitlik anlayışını kabul etmektedir. Bu özelliği iledir ki tüm dünyada “home of the people” olarak adlandırılmaktadır. İsveçliler, eski başbakan Per Albin'in İsveç'i “insanların evi” yaptığını, Ingvar Kamprad'ın da bu evi döşediğini dile getirilmektedir (Sungur, 2007: 5). “İsveçli”lik vurgusu İkea firma söyleminin temel taşlarından birini oluşturması ve eşitlik, sağlamlık gibi sıfatlar ile eşleştirilmesi nedeniyle çalışma amacı doğrultusunda firma üzerinden yapılan okumalar için de önemli verilerden birini oluşturmaktadır.

Türkiye'de ilk mağazasını 2005 yılında İstanbul, Ümraniye'de açan İkea, 2006 yılında İzmir, Bornova'da ikinci mağazasını açmıştır. 2007'de yine İstanbul'da, 2008 yılında Bursa'da, 2011'de ise Ankara'da yeni satış

mağazalarını hizmete sunmuştur⁴. İkea, Türkiye'de giderek artan bir ilgi ile takip edilmektedir. Örneğin, İkea Ümraniye mağazasını ilk gün 30 bin kişi tarafından ziyaret edilmiş, bu rakam ilk dört ay içerisinde bir milyona, Eylül 2006'ya kadar ise 5 milyona ulaşmıştır (Yılmaz, 2007: 65). Brandchannel adlı internet sitesinin 2005 yılında yaptığı araştırma İkea'nın dünya çapında tüketicileri en çok etkileyen markalardan biri olduğunu göstermektedir⁵. Google, Apple, Skype gibi firmaların yer aldığı liste, markaların, tüketicilerin günlük yaşamlarına etkisi göz önüne alınarak oluşturulmuştur. Aynı araştırmanın bölgesel sonuçlarına göre ise İkea, Avrupa - Afrika diliminin en etkili markası durumunda yer almaktadır. İkea'nın tüketiciler üzerindeki bu güçlü etkisinin, yaygın satış birimleri ve kurumsal duruşunun yanında yayınlanan firma katalogu ile de pekiştirildiği söylenebilmektedir. Günümüzde, 35 ülkede dağıtımı yapılan ve 25 farklı dilde hazırlanan İkea katalogu yalnızca satışa sunulan ürünleri tanıtmamakta, İkea'nın kurumsal duruşunun da sergilendiği bir yayın organı olarak görülebilmektedir.⁶ Yerel dilde yayınlanan kataloglar firmanın yerelleşmesi ve kabul görmesi konusunda önemli etmenler haline gelmektedir.

Şekil 1. İkea katalogu basılan kopya sayısı (www.franchisor. ikea.com).

İkea ürünlerinin evsel alan ile ilişkisi kurucusu Ingvar Kamprand tarafından "Amacımız evin tüm alanlarını kapsamak olmalıdır, yani iç ya da dış mekândan bağımsız olarak bir evin her köşesine mobilya ve aksesuar önerebiliyor olmalıyız. Ürün gamı, iç mekân tasarımı ve kendin-monte-et parçalarının yanı sıra, ev için gerekli diğer yardımcı malzeme, araç ve aksesuarları da kapsayabilir..." şeklinde tariflenmektedir (Kamprad, 2007). Ev için mobilya satmanın ötesinde, evsel alanı bir bütün olarak ele alan İkea, ürünlerin

sunumunu da bu yaklaşıma paralel, günlük yaşamın canlandırıldığı “kurgusal ev”ler ile yapmaktadır. Firma kataloglarında da süreklilik gösteren bu durum, günlük hayattan alınan “kurgusal ev” kareleri üzerinden, ürünlerin sunulan yaşam biçimi ile birlikte tanımlanmasına olanak sağlamaktadır.

Bu çerçevede çalışma kapsamında 2010, 2011 ve 2012 yıllarına ait Türkçe İkea katalogları üzerinden, kurgulanan/sunulan evsel mekânlar ve sahibi/kullanıcısı olan karakterler, cinsiyet olgusu bağlamında ele alınmaktadır. İncelenen kataloglarda öncelikle görseller taranmış, “kurgusal ev” olarak tanımlanan canlandırmalar ve bunların ne kadarında insan figürünün kullanıldığı belirlenmiştir. Tekil ürünlerin görselleri, ofis görselleri, manzara görselleri ve İkea mağazalarında alışverişin canlandırıldığı görseller gibi evsel alan tanımlamayan görseller inceleme kapsamında ele alınmamıştır. Belirlenen bu çerçevede elde edilen sayısal veriler ile yapılacak sınıflandırmalar için zemin hazırlanmıştır. İncelenen kataloglarda 2010 yılında 238 görselin 47’sinde, 2011 yılında 169 görselin 40’ında, 2012 yılında ise 270 görselin 28’inde evsel alanda insan figürü kullanılarak yapılan canlandırmaların yer aldığı sunum tespit edilmiştir (Tablo1: Ek). Kurgulanan evsel mekânlarda, kullanılan figürler cinsiyetlerine göre ele alındığında ise, kadın-erkek figürlerinin birlikte ve ayrı ayrı kullanımlarının yanında cinsiyetin belirgin olmadığı ebeveyn sunumları ile de karşılaşmıştır. Böylelikle ele alınan görseller, kadın ve erkek figürlerinin bir arada kullanıldığı, kadın ve erkek figürlerinin ayrı ayrı, yalnız ya da çocuk karakterler ile birlikte kullanıldığı ve son olarak da cinsiyetin belirsizleştiği birey ya da ebeveyn figürü kullanımı olmak üzere 8 temel gruba ayrılmıştır. Belirlenen gruplara göre sınıflandırılan görsellere ait sayısal veriler Tablo 2’de (Ek) verilmektedir. Yapılan sınıflandırma görsellerin söylem çözümleme yaklaşımı ile ele alınabilmesi için zemin hazırlamaktadır. Bir okuma ve anlamlandırma denemesi olarak tanımlanabilecek söylem çözümleme ile belirlenen görseller, sosyokültürel bağlamda mekan - cinsiyet ilişkisi üzerinden değerlendirilmektedir.

Elde edilen sayısal veriler ve yapılan sınıflandırma ile yaratılan “kurgusal ev” imgelerinin büyük kısmında insan figürünün kullanılmadığı görülmüştür. İnsanın dahil olduğu sunumların çoğunluğunda ise, çocuk ya da kadın karakter kullanımının tercih edildiği görülmektedir. Böylelikle, geleneksel kabullerin kadın ile eşleştirdiği ev olgusu, İkea canlandırmalarında da, firmanın söylemindeki eşitlik vurgusuna rağmen varlığını sürdürmektedir. Kataloglarda kullanıcı ya da tüketicinin daha çok “genç bireylerden oluşan çekirdek aile” olduğu hissettirilmesine rağmen kadın, erkek ve çocuk karakterlerinin bir arada olduğu canlandırmalar en düşük oranda yer almaktadır. Kurulan evsel alan-çekirdek aile eşleştirmesi, evde erkek karakter canlandırmalarını beraberinde getirmektedir. Mekânın cinsiyet ile ilişkisini, kullanıcısı/şekillendireni ile birlikte

ele aldığımızda incelenen kataloglarda yer alan erkek karakterlerin ve onların mekânlarının yeni okumalara olanak sağladığı görülmüştür. Bu çerçevede kadının ailedeki ve evsel alandaki konumunun, mekân ile ilişkisinin, evsel alanın taşıdığı cinsiyet kodlarının erkek karakter ile birlikte kurgulanan mekânlar üzerinden yeniden değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, Erkek, Kadın/Erkek, Erkek/Çocuk, Kadın/Erkek/Çocuk ve Belirsiz kategorileri altında yer alan görseller üzerinde durulmaktadır.

Şekil 2. Erkek Karakterinin Görüntülenmesi (İkea katalogu, 2012: 41)

İncelenen kataloglarda "Erkek" karakterin yalnız görüntülediği az sayıda görsele rastlanmaktadır. Aynı zamanda günümüze yaklaştıkça bu kategoride değerlendirilebilecek görsel sayısında düşüş olduğu gözlenmektedir. Yalnız erkek figürü, kullanıldığı görsellerde genellikle belirsizleşmekte ve beraberinde öngörülen yaşamsal ve mekânsal kurguyu da belirsizleştirmektedir (Şekil 2).

"Kadın/Erkek" kategorisi altında bulunan görsellerin çoğunda ise, çiftler ya birlikte dinleniyor ya da birlikte ev içinde çalışıyor olarak sunulmaktadır. Böylelikle, İsveç kültürünün eşitlikçi yapısı vurgulanırken, evsel alandaki yaşayış ve mekânın kullanımına dair ipuçları da verilmektedir. Ortak yaşam ve aile vurgusu ile birlikte kullanılan, herkes için özel alan yaratma vaadi, sunulan yaşamı ve kurgusal mekânı çekici kılmakta ve eşitlik vurgusunu güçlendirmektedir. İşlevsellik ve düzen ise vaat edilen yaşamın önemli bileşenleri olarak sunulmaktadır (Şekil 3)

Şekil 3. Kadın ve Erkek Karakterlerinin Görüntülenmesi (İkea katalogu, 2011: 12-13, 2012: 12-13)

Şekil 4. Kadın, Erkek, Çocuk Karakterlerinin Görüntülenmesi (İkea kataloğu, 2010: 88-89,112-113)

"Kadın/Erkek/Çocuk" başlığı altında değerlendirilen az sayıdaki görsel sunumda ise, hissettirilen çekirdek aile görünürlük kazanmaktadır. 2010 kataloğunda birinde annenin, diğerinde ise babanın çocuklara hizmet ettiği iki görsel sunum yer alırken (Şekil 4), 2011 kataloğunda birlikte yemek yenilen tek bir görsele rastlanmakta (Şekil 5), 2012 yılında ise bu kategoride değerlendirilebilecek görsel yer almamaktadır. Aile vurgusunun, tüm ailenin yer aldığı canlandırmalar yerine daha çok "ebeveyn" figürü üzerinden yapıldığı,

kadın ve erkek karakterlerin çocuk ile birlikte ayrı ayrı görüldüğü canlandırmaların tercih edildiği gözlemlenmektedir.

Şekil 5. Kadın, Erkek, Çocuk Karakterlerinin Görüntülenmesi (İkea kataloğu, 2011: 28)

Bir diğer başlık olan "Belirsiz" kategorisinde değerlendirilen görsellerde ise, İkea ürünlerini kullanan "iyi ebeveyn" figürü, cinsiyeti belirsizleştiren sunumu ile, aile içi cinsiyetçi işbölümünü yeniden yorumlamaktadır. Cinsiyeti ve kendisi belirsizleşen ebeveyn, yaşamı ve mekânı çocuk için şekillendiren, kararları veren unsur olarak sunulmaktadır. Seçici ve karar verici ebeveyn üzerinden İkea ürünleri "sağlıklı", "sağlam" ve "iyi" gibi sıfatlar ile eşleştirilmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Ebeveyn Figürünün Görüntülenmesi (İkea kataloğu, 2012: 222-223)

“Erkek/Çocuk” kategorisinde ise, ebeveyn erkeğin çocuk karakterler ile birlikte sunulduğu sahnelerde genellikle aktif ve belirleyici olduğu görülmektedir. Kataloglarda yer alan ebeveyn erkek karakteri çocuk karakterler ile birlikte yaşama, uyuma ve yemek yeme alanlarında yer almaktadır. Çocukları ile oyun oynayan, onları uyutan ve yemeklerini yediren baba figürünün, geleneksel kabullerde kadın ile eşleştirilen olgular üzerinden sunulduğu görülmektedir. Özellikle bu kategori altında değerlendirilen görsellerde hem kullanılan karakterler, hem de kurgulanan mekân üzerinden evsel alana dair cinsiyetçi anlamlandırmalar sorgulanabilir hale gelmektedir.

“Erkek/Çocuk” başlığı altında incelenen (Tablo 3: Ek) altı İkea evi görselinin dördü yaşama ve yemek alanlarında, biri ebeveyn yatak odasında ve biri de çocuk odasında kurgulanan canlandırmaları sergilemektedir. Canlandırmalarda, yaratılan baba figürü evde çocuklarıyla zaman geçirirken, günlük pratikler içinde resmedilmektedir. Erkek olmasından çok, baba olması vurgulanmakta, erkek karakter önce aile ile ardından ev ile ilişkilendirilmektedir. İncelenen görsellerde, önerilen yaşam tarzı çerçevesinde erkek, evin olmasa da çocukların sorumluluğunu ve bakımını paylaşmaktadır. Kadın figürünün yokluğunda üstlenilen sorumluluğun, anne geri döndüğünde iade edilip, edilmeyeceği bilinmemekle birlikte yeni baba figürünün annenin yokluğu için yaratıldığı, sorumluluğun asıl sahibi olmadığı düşünülmektedir. Bu bağlamda erkeğin yüklendiği sorumluluğun asıl sahibi olmadığı gibi, mekânın da asıl kullanıcısı olmadığı söylenebilmektedir.

Ele alınan altı canlandırmada da “İkea evi”nde geçen günün sıradan bir anı sergilenmektedir. Sergilenen alanlar, inandırıcılığı yüksek, “tanıdık” mekânlar olarak sunulmakta, varolan yaşantının sürekliliği vurgulanmaktadır. Görseller yalnızca ürünlerin sergilendiği sahneler olmaktan öte, devam eden yaşantının dondurulmuş bir anını sunmaktadır. Yaşantının devam ettiği ancak dağılmayan, kirlenmeyen mekânlar yaratılmaktadır. Ele alınan görsellerde, herkesin mutlu ve keyifli olduğu bu mekanların kullanıcısı baba ve çocuklar, şekillendireni ise “işlevsellik, sağlamlık, düzen getirmek” gibi iddialar ile mekana dahil olan İkea’dır. Kadın karakterin ise, sorumluluğun asıl sahibi olarak evsel alanın çalışanı konumunda yer alacağı düşünülmektedir. Böylelikle dişil kodlar ile anılan ve kadın ile eşleştirilen evsel alanın şekillendireni değil, yalnızca çalışanı ve kullanıcısı kadın karakter haline gelmektedir. İkea taşıdığı eril sıfatlar ile birlikte mekânı konforlu ve yaşanır kılarken, önerdiği yaşam biçimi ile erkek karakterin evsel alanda görünürlüğünü arttırmaktadır. Eril karakter ile eşleştirilen ailevi ve evsel sorumluluklar ve İkea ile mekana dahil olan eril sıfatlar ile birlikte evsel alanın da XY kodları edindiği söylenebilmektedir.

Değerlendirme

Reklam iletilerinin tüm toplumsal yargılar gibi toplumsal cinsiyet özellikleri ile de göz ardı edilemez bir ilişkisi bulunmaktadır. Reklam iletileri, sundukları rol-modeller ve onlar için tarifledikleri etkinlik alanları ile toplumsal değerlerin işleyişine, yaygınlaşmasına ve yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır. Kadın ve erkeklerin toplumsal yapıda edindiği statü, reklamlarda yer alan sunumları şekillendirirken, reklam iletilerinde sergilenen imajlar da günlük yaşamın biçimlenişinde rol oynamaktadır. Böylelikle, reklam iletilerinin toplum üzerindeki şekillendirici gücü ile gerçek dünyadaki mekânsal kabullerin ve beğenilerin oluşmasında etkili olduğu söylenebilmektedir.

Bu çerçevede, çalışma kapsamında gerçek yaşamın izdüşümü olan reklam iletileri üzerinden, İkea firması özelinde evsel alanın cinsiyet kodları sorgulanmaktadır. Evsel alanı bir bütün olarak ele alan İkea firması, tanıtım iletilerini de bu anlayışla hazırlamakta, ürün katalogları üzerinden kullanıcı ve mekân ile birlikte kurgulanan "İkea evi"nin canlandırmalarını sunmaktadır. Ele alınan 2010, 2011 ve 2012 yıllarına ait kataloglarda yaratılan kurgusal evlerde, "ebeveyn erkek" karakterinin de yardımıyla cinsler arası eşitlikçi yaşama biçiminin ve "aile" olgusunun vurgulandığı görülmektedir. Kataloglarda tariflenen yaşama biçiminin parçası ebeveyn erkek figürü, erkek karakterin evsel alandaki görünürlüğü artırılmakta ve aile ile kurduğu bağ üzerinden bu duruma meşruluk kazandırmaktadır. Toplumsal kabullerde daha çok dışıl kodlarla ilinti olan mekânlarda görüntülenen erkek, sergilenen eşitlikçi yaşama biçiminin yanında mekânsal anlamlar da taşımaktadır.

Kullanıcının değişimi mekânın şekillenmesinde tek belirleyici etmen değildir, ancak etkili olduğu da göz ardı edilemez. Benzer biçimde kullanıcının XX ile XY arasında gidip gelen cinsiyet kodları da mekâna ekledikleri ve çıkardıkları ile belirleyici olmaktadır. İkea erkeği, "ebeveyn" sıfatı ile evsel alanda (geçici olarak da olsa) kullanıcı rolünü üstlenmektedir. Çocukları ile ilgilenen baba, "herşeye yetebilen" konumunda yer almaktadır. Böylelikle, ele alınan görsel sunumlar da, evsel alanda gerçekleşen günlük pratiklerin, yer yer muğlaklaşan cinsiyet kodlarının, yeni eril nitelikler kazanmaya başladığı söylenebilmektedir. Günlük yaşam pratikleri üzerinden şekillenen ve cinsiyetlenen mekân da kullanıcısı ve şekillendireni ile ilintili yeni eril kodlar edinmektedir. İkea erkeği, iyi ebeveyn rolü ile birlikte, firmaya ait "iyi, sağlam, düzen" gibi belirleyici sıfatları, onu temsilen taşımakta ve aynı zamanda evsel alanı şekillendiren karakter haline de gelmektedir. İkea, evsel alanı şekillendirme yetkinliğini, irdelenen sunumlarda İkea erkeğine devretmektedir.

Özel kamusal ayırımının ikincil üyesi olan ev, İkea ürün kataloglarda ilk sıraya yükselirken, onunla eşleştirilen XX kodları muğlaklaşmakta hatta kimi zaman yerlerini XY kodlarına bırakmaktadır. Eysel alana düzen ve işlevsellik getiren İkea'nın, beraberinde taşıdığı eril sıfatlar ile birlikte mekânı da erilleştirdiği görülmektedir. Kataloglarda işlenen kurgusal yaşam ve mekân bir bütün olarak sunulmakta; canlandırılan an, karakterler, satılan ürünler ve mekân ile birlikte tanımlanmaktadır. Böylelikle, hazırlanan İkea kataloglarının tanımladıkları yaşam ile birlikte eril kodlar yüklenmiş yeni "ev"ler önerdikleri söylenebilmektedir.

Notlar

¹ Bakınız İKEA Web sayfası, <http://www.ikea.com.tr/hakkimizda/tarihce.aspx>. Erişim: 06.11.2011.

² Bakınız İKEA Web sayfası, <http://franchisor.ikea.com>. Erişim: 10.11.2011.

³ SWEDEN.SE (The official gateway to Sweden). Gender equality: The Swedish approach to fairness. Erişim: 21.10.2011. <http://www.sweden.se/eng/Home/Quick-facts/?content=Facts>.

⁴ Bakınız İkea Türkiye. <http://www.ikea.com.tr/>.

⁵ Brandchannel Global: Google Tops Ranking. <http://www.brandchannel.com/features_effect.asp?pf_id=298. Erişim: 21.10.2011.

⁶ Bakınız İKEA Web sayfası, <http://franchisor.ikea.com>.

Ek

Tablo 1. İkea Ürün Kataloglarında İncelenen Görsellerin İnsan Figürü Kullanımına Göre Gruplandırılması (2010-2012)

Eysel Alan Görselleri Ürün Kataloğu	İnsan Figürü Kullanılan Görsel Sayısı	İnsan Figürü Kullanılmayan Görsel Sayısı	Toplam İncelenen Görsel Sayısı
2010	47	191	238
2011	40	129	169
2012	28	242	270

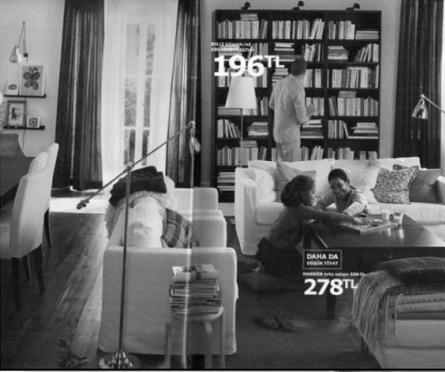
Kaynak: İkea Kataloğu, 2010: 6-341; 2011: 6-339; 2012: 4-349

Tablo. 2010, 2011 ve 2012 Yıllarına Ait İkea Ürün Kataloglarında İncelenen Görsellerin Kullanılan Figürlerin Cinsiyete Göre Gruplandırılması

	Kadın + Kadın + Erkek + Kadın+ Erkek							Belirsiz
	Kadın	Erkek	Çocuk	Erkek	Çocuk	Çocuk	+ Çocuk	
2010	8	5	22	3	5	2	2	0
2011	15	2	10	5	3	2	1	2
2012	5	2	8	3	5	2	0	3

Kaynak: İkea Kataloğu, 2010: 6-341; 2011: 6-339; 2012: 4-349

Tablo 3. Erkek ve Çocuk Görselleri

Mekân: Oturma Odası

Etkinlik: Oyun oynayan çocuklar ile birlikte sunulan erkek karakter, çocuklar ile aktif olarak ilgilenmemektedir.

(İkea Ürün Kataloğu, 2010: 10-11)

Mekân: Oturma Odası

Etkinlik: Çocuklar ile birlikte sunulan erkek karakter, bir yandan çalışırken bir yandan da çocuklarla ilgilenmektedir.

(İkea Ürün Kataloğu, 2010:18-19)

Mekân: Yatak Odası

Etkinlik: Erkek karakter, çocuğunu uyutmaktadır.

(İkea Ürün Kataloğu, 2011:148-149)

Mekân: Oturma odası

Etkinlik: Ebeveyn erkek, bir çocuğuna yemek yedirirken, diğerine ise göz kulak olurken sunulmaktadır.

(İkea Ürün Kataloğu, 2011: 88-89)

Mekân: Oturma ve çocuk odası

Etkinlik: Erkek karakter, yaşama ve uyku alanı olarak kullanılan mekânda, çocukları ile oyun oynarken sunulmaktadır.

(İkea Ürün Kataloğu, 2012: 8-9)

Mekân: Oturma odası

Etkinlik: Çocuklar ile birlikte sunulan erkek karakter yemek için masayı hazırlamaktadır.

(İkea Ürün Kataloğu, 2012:28-29)

Kaynakça

Agrest D., Conway P. & Weisman L. (1996). *The Sex of Architecture*. New York: Harry N. Abrams Inc.

Akbulut E. (2006). *Türk Toplumunun Batılaşması Ekseninde Tüketim Kültürünün Gelişimi ve Reklamlar*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alkan-Korkmaz S. (2011). *Medya, Cinsiyet ve Mimarlık: Televizyon Reklamlarında Mutfak Temsil Biçimlerinin Cinsiyet Bağlamında Okunması*

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ardener S. (1981). Ground Rules and Social Maps for Women. İçinde Ardener S. (Ed.), *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. London: Oxford University: 11-34.

Batı U. (2010). *Reklamın Dili*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Baudrillard J. (2008). *Tüketim Toplumu* (Çev. Deliceçaylı H. & Keskin F.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cıbroğlu Y. (2004). Kadın ve Yapı ilişkisi. *Mimarist*, 4(14): 67-72.

Çakar Mengü S. (2004). *Televizyon Reklamlarında Kadına Yönelik Oluşturulan Toplumsal Kimlik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Çolakoğlu B. & Doğaner M. (2008). Televizyon Reklamlarına Toplumsal Cinsiyetin Yansımaları: Erkek Analizi. *Fırat Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2): 333-342.

Davidoff L. & Hall C. (2002). *Family Fortunes*. London: Hutchinson Press.

Dökmen Z. (2010). *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Eroğlu Ş. (2000). Mutfağın Modernizasyonu: Mutfak Tasarımında Kadınlar ve Kadın Mimarlar. *Arredamento Mimarlık*, 100(23): 86-96.

Featherstone M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü* (Çev. Küçük M..). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Güney Y. (2010). Konutta Mekânsal Organizasyon ve Toplumsal Cinsiyet: Yirminci Yüzyıl Ankara Apartmanları. İçinde Alkan A. (Ed.), *Cins Cins Mekân*. İstanbul: Turkuvaaz Kitapçılık: 102-135.

Gür Ş. & Aşık Ö. (2004). Diotima ya da Kadınlar. *Mimarist*, 4(14): 47-53.

Hausmann R., Tyson L. D. & Zahidi S. (2011). The Global Gender Gap Report. World Economic Forum. Erişim: 06.11.2011. İnternet adresi: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-2011>.

- İkea (2012, 2011, 2010). Türkçe İkea Ürün Kataloğu. <http://www.ikea.com.tr>.
- Kamprad I. (2007). *Bir Mobilya Satıcısının Vasiyeti*. Küçük İkea Sözlüğü. Inter IKEA Systems B.V.
- Kayasü S. (2002). *Kadın ve Mekân Etkileşimi. Çağdaş Mimarlık Sorunları Dizisi: Mimarlık ve Kadın Kimliği*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu: 101-105.
- Kılıçkırın D. (2010). "Gitmeli mi, Kalmalı mı?": Feminizmde Ev Üzerine Çeşitlemeler. Dosya, 19: 43-51.
- Massey D. (1994). *Space, Place And Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Oakley A. (2005). *The Ann Oakley Reader: Gender, Women and Social Science*. Briston: The Policy Press.
- Özgüder E. (2010). Mobilya Cinsiyeti Üzerine Düşünmek. *Evim Dergisi*, 52: 150.
- Reichert T. (2004). *Reklamcılığın Erotik Tarihi* (Çev. L.Yazmacıyan ve V. Bora.). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Rendell J., Penner B. & Borden I. (2000). *Gender Space Architecture: An Interdisciplinary Introduction*. London: Routledge.
- Sabuncuoğlu A. (2008). Televizyon ve Televizyon Reklamlarında Aktarılan Toplumsal Cinsiyet Mesajları. A. B. Göksel ve B. Gültekin (Ed.), *Medya Analizleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım: 81-108.
- Segal E. (2003). Cultural Constructions of Gender. C. Ember ve M. Ember (Ed.), *Encyclopedia of Sex and Gender – Men and Woman in The World's Culture*. New York: Kluwer Academic Plenum Publishers: 1, 3-10.
- Sennet R. (2008). *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir* (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Spain D. (1992). *Gendered Space*. London: The University of North Carolina Press.
- Sungur E. (2007). Ülke Orijininin Kurumsal Kültüre Yansıması, Kurum İçi İletişim ve İnsan Kaynakları Uygulamaları, IKEA Örneği. Sempozyum Bildirisi, 2007 Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu, Kocaeli Üniversitesi, İzmit, 27-28 Nisan. Erişim: 01.10.2011.

- User İ. (2010). Biyoteknolojiler ve Kadın Bedeni. İçinde İnceoğlu Y. & Kar A. (Ed.), *Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları: 133-169.
- Verschaffel B. (2002). The Meaning of Domesticity. *The Journal of Architecture*, 7: 287-296.
- Vitruvius (2005). *Mimarlık Üzerine On Kitap* (Çev. Güven S.). İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.
- Watson J. & Newby R. (2005). Biological Sex, Stereotypical Sex-Roles and SME Owner Characteristics. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 11(2): 129-143.
- Weisman L. (1994). *Discrimination by Design: A Feminist Critique of The Man-Made Environment*. Chicago: University of Illinois Press.
- Wigley M. (1992). Untitled: The Housing of Gerder. İçinde Colomina B. (Ed), *Sexuality & Space*. New York: Princeton Architectural Press: 327-377.
- Wulf K. & Oderkerken-Schröder G. (2003). Is Gender Stereotyping in Advertising More Prevalent in Masculine Countries? A Cross-National Analysis. Vlerick Leuven, Gent: Working Paper Series, 15.
- Yılmaz M. (2007). *Marka Kişiliğinin Boyutları ve İkea Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

The DNA of Space: An Investigation of Spatial Templates of Gender

Sevinç Alkan Korkmaz
Yaşar University

Açalya Allmer
Dokuz Eylül University

Abstract

The relationship between space, which is the primary subject of architecture, and gender defines a large area of interest and includes many different perspectives. The gender phenomenon formalizes a basic distinction of human beings and divides the population into two different groups: female and male. According to this distinction, society attributes different roles and responsibilities to women and men. The gender difference brings forward a spatial differentiation as well.

The advertising industry is one of the key areas where the relationship between gender and space closely mirrors social assumptions. Advertisements are in direct relation to socio-cultural structure of the society and its consumption culture. The borders between femininity and masculinity can be re-presented, not only in the socio-cultural field, but also in the spatial organization of an advertisement through the role models and their stereotypical behaviours. Through commercials space can be attributed with the gender codes XX – XY which in turn can acquire new meaning. Furthermore, new representations of gendered spaces can be demonstrated. In this study, through the selected representations of domestic – albeit constructed or fictional – spaces in the IKEA Catalogues, the relationship between gendered stereotypes and these commercialized spaces are analysed. Images which appeared in 2010, 2011, and 2012 IKEA Catalogues have been studied with respect to the relationship of gender-space and gender codes possessed by domestic spaces.

Keywords: *gender, advertisement, domestic space, Ikea, gender of space.*

An Analysis of the Workspaces of Turkish Cypriot Women Artists

Kıbrıs Türk Kadın Sanatçıların Çalışma Mekanları Üzerine Bir Araştırma

Devrim Yücel Besim^{*}

Cyprus International University

Hacer Başarır^{**}

Easter Mediterranean University

Abstract

This paper gives an overview of a selection of Turkish Cypriot women artists and their workspaces. It presents a comparative analysis of the relationship (artist-workspace) and tries to understand the tangible and intangible qualities of their workspace. The complex relationships between their individual identities, occupations, age and the artwork they produce are also discussed in the paper. All the selected artists are recognized internationally. The selection process for these artists was initiated with an interior design studio project and continued with snowball effect. It was based on semi-structured interviews, which allowed for in-depth discussion. Based on the data collected, the paper aims to shed some light on the relationship between the women artists, their artwork, and their workspaces.

Keywords: woman, space, workspace/atelier, interior design, art, Cypriot artists, North Cyprus.

^{*} Assist.Prof. Dr. Devrim Yücel Besim, Department of Interior Design, Faculty of Fine Arts, Cyprus International University, Nicosia-North Cyprus. E-mail: dbesim@ciu.edu.tr; devrimyb@yahoo.com.

^{**}Dr. Hacer Başarır, Department of Interior Architecture, Faculty of Architecture, Eastern Mediterranean University, Famagusta-North Cyprus. E-mail: haker.basarir@emu.edu.tr.

Acknowledgements: Authors would like to thank Ayhatun Ateşin, Emel Samioğlu, İnci Kansu, İsmet Tatar, Nilgün Güney, Özden Selenge, Simge Uygur, Sevcan Çerkez, and Zehra Şonya who opened their ateliers and shared their memories with us. Special thanks to Mr. Hikmet Uluçam whose efforts have been invaluable in reaching the interviewees.

Introduction: The Meaning of Being a Woman (in art)

The presence of women in the world cannot be denied. Female characters, such as goddesses, queens or leaders, have always played an important role in history, and, of course, especially in the history of matriarchal communities. The importance of women relies on the fact that if the female gender did not exist, natural creation and reforming would not exist either. On the other hand, different cultures define "being a woman" differently, based on the role assigned to women by the particular society or culture in question. Not only religious customs and traditions but also political and economical dynamics affect this role (Oral, 1996).

Furthermore, women have always played an important role in the evolution of art (Colins & Linder, 1993). Their role in art can be divided into two groups: 'the female as an inspiration' and 'the female as a creator'. In the first group, woman can be observed as the figure in an art product, as a symbol of beauty and divinity. Artists can express themselves better by using the female body, which is anatomically simpler with curved lines compared to the more angular male form. The power that is often attributed to the female body, can also be associated with concepts such as the female as a mother, as a threat, as purity, as temptation and as pleasure (Papadopoulos, 2006). In the second group women artists were studied and research was carried out in respect of the history of women's art which is believed that it begins with survival needs of human life. The women artists were reflecting the connection between them and the domestic art of their mothers in their artwork. Their work was not permanent, such as the food which is cooked in order to be eaten. Women have always been constricted to see themselves as helpers rather than as independent beings (Hedges & Wendt, 1980).

The influence of women in art and the topic of, "gender in art" are as important as the existence of art itself. However, it is believed that the recognition of the women influence in art was initiated by the end of the nineteenth century, when more women had become professional artists (Hedges & Wendt, 1980). Prior to this time, both the producer and the consumer (artist – spectator) in art were always men. There are two main reasons that there are fewer women artists than men. The first reason is education. Men were privileged to be educated in art, which was considered inappropriate for women due to the issue of working with nudity. In addition, women were not accepted for study in art academies in Europe. The second reason is connected with the domestic duties of women. Such duties, which take time and effort, have negatively affected their career (Yaman, 2006).

The discussion in respect of the position of women in art became more of an open issue with the advent of the Feminist philosophy, ideology and debate

during the 1960's (Yaman, 2006). Nowadays, there are two main (feminist) arguments in art. The first one deals with the issue of 'women as an artist' and the other deals with 'women as a topic' in art.

The first argument refers to the development of the presence of women in the artistic environment. It is believed that both the quantity and quality of the different forms of artwork done by women has increased. Specifically, women painters found it possible to devote more quality time to the production of their art works, as opposed to snatched fragmentary moments in between their daily tasks. Women have always created, and continue to create, using their kitchens and bedrooms as their work spaces, and sometimes even the tops of their washing machine as their desk (Hedges & Wendt, 1980).

The second argument refers to the fact that, despite women existing in large numbers, their presence in the art world has been hidden, overlooked, ignored, and often neglected. According to this argument, *"being born as a woman means being born in a specially framed, men-owned place"* so it is not easy to learn, work and earn in world of such limitations and -conditions (Hedges & Wendt, 1980: 20). On the other hand this statement enforces women to develop their social identities. So the second argument states that because of this development, women have formulated different perceptions to men, which could be an advantage in art.

It can be seen that the terms "male" and "female" have become quite polarized. However, being a woman artist should not be about "gender" but only about the quality of the artwork produced.

The problems of becoming an artist are the problems of selfhood. The reason of a woman has greater problems than becoming an artist is because she has greater problems becoming a self... She cannot believe her own voice. She cannot see herself as a grown-up human being ... an artist takes orders only from her inner voice and is accountable only to her for finishing things... (Hedges & Wendt, 1980: 116).

Scope of the Paper

This study focuses on 'the Turkish Cypriot woman artists and their workspaces; it is based on the relationships between art and architectural design and between the artist and her space. It investigates the triple relation of the artist as the user of the space, the artwork as a product of the activity and the workspace where the product is created. The focus of this study is to examine and identify the tangible and intangible qualities of workspaces and to deal with the issues associated with "being a female artist and her workspace", and not to deal with the issue of, "being a woman in art", as aforementioned. For the purposes

of this paper the analysis focuses on how the women work within their space rather than what they produce in terms of artwork.

In addition this study also aims to specifically document Turkish Cypriot women artists. There is documentation on art in Cyprus explaining the backgrounds and the works of the artists (Oberling, 2007); but not many specific studies on Cypriot women artists¹. It aims to fill the gap in academic work in respect of the issues regarding the spatial qualities of the workspaces of the Turkish Cypriot female woman artists. It will form part of a reference for further studies concerning the topics of gender, art and architecture in North Cyprus (Berkeley, 1989; Rüedi, Wigglesworth & McCorquodale, 1996; Friedman, 1998). The analysis includes the identity of the women, occupation, age, their produced works of art and the techniques they prefer to use. It demonstrates the difficulties and limits of being a woman in the art world whilst explaining the relationship between women's art and the conditions of women lives in Northern Cyprus.

The reason to focus on women artists in this study is not based on a feminist approach (of the women researchers) but it focuses on the interior spaces since the researchers are (women) architects who are educated and providing education about the design of space for all kinds of users. The subject of the study is women but the main focus is the space where she lives, works and displays. In addition the study deals with the artistic characters of the women artists and the evolution of their art works even though the researchers are not either art critics or historians. The aim here is not to criticize the art works and research the evolution of art in Cyprus, but to relate them to and integrate them with the physical workspace (ateliers) of the women artists. On the other hand, it is anticipated that the conclusions drawn in this study will shed some light on this subject, which could lead to further research such as a comparative study with Turkish Cypriot male artists.

The study is based on two main methods: primarily using original data gathered from semi-structured/face-to-face interviews, and secondly using the observations of the researchers obtained by visiting the workspaces of the selected artists. The study was initiated as a studio project², entitled, "a house for a Cypriot artist." The students were asked to select and conduct interviews with the artists before developing any conceptual ideas. This preliminary work³ provided a kind of experience for the researchers, which supported and directed them with the selection process of the artists. During the selection process, in addition to being a Turkish Cypriot woman artist, three other main criteria were required: her participation in international organizations related to the field of study; being mentioned in the two main sources used for this paper (Trautmann, 2010; Yıldız, 2009); and being listed in art catalogues (Art Collection

Catalogue, 1998; Painting, Sculpture, Ceramic and Original Printing Collection 1934-2000, 2000; EMAA, 2006; Open Studios, 2011).

The study was developed using a 'snowball effect' during the semi-structured interviews. The researchers photographed the workspaces, and recorded the interviews. These interviews, which have contributed greatly to the originality of the study, supported the understanding of the different artist's personalities and the way they perceive architectural space. In addition, questions about childhood⁴ and other memories of the women artists were asked during the face-to-face interviews. Their unforgettable spaces that indicate the spatial experiences and preferences of the artists were explored. The answers also discussed and explained their artwork and the effects of their spaces on their art product.

The (Common) Characteristics of the Selected Women Artists

The nine artists⁵ were selected from two main fields of the visual arts - painting and sculpture. They are recognized by international art platforms. The selected women are as follows: Emel Samioğlu, İnci Kansu, İsmet Tatar, Özden Selenge, Nilgün Güney, Simge Uygur, Ayhatun Ateşin, Sevcan Çerkez and Zehra Şonya (EMAA, 2005; EMAA 2010; Trautmann, 2010).

Tatar, Kansu and Samioğlu are painters who work specifically on paper work. Selenge is a painter and also a famous writer. Güney is a graphic designer and also a painter. Uygur, Ateşin, Çerkez and Şonya are sculptors who use a variety of methods and materials. Uygur, belonging to a younger generation, is a mixed media artist. Ateşin works with ceramics and creates installations. Currently Çerkez, works on creating ceramic human figures on a one to one scale. Şonya worked previously on abstract sculptures with natural materials and is currently focusing on installations⁶ and land art.

Although the women artists included in the study have different artistic identities they also have common characteristics in terms of their profession, education, social and economic status. The most distinctive common characteristic is that they do not have a problem with "being a woman and/or living as a woman" in Northern Cyprus. They are proud of being women as they mentioned in the interviews. Participating in several art platforms and becoming well known also demonstrates that they are accepted by society. On the other hand most of the selected women artists are concerned with the problems of women in Cyprus whilst paying attention to gender issues as subjects in their art works.

With one exception, all the women artists discussed in this study are mothers (or even grandmothers) who live together with their family. The ones who are divorced or single are living alone or with their children. Another important

common characteristic is that they are working women who have economic independency. Five of them (Kansu, Tatar, Samioğlu, Selenge and Güney) are retired art teachers. "Being an artist" became their main act and concentration after retirement. Two of the women artists in the study (Şonya and Uygur) are still working in a job related to art education. Güney has an art café and teaches courses there; Ateşin is working as a civil servant in the hospital in a totally different arena. Only Çerkez deals solely with art. All of them have an accepted strong status in society with their family background and their secondary job. They are regarded as part of the "elite" in Northern Cyprus with their socio-economic and cultural positions.

The selected artists also share similarities in their art education life. Apart from Ateşin and Çerkez, they all completed their art training in academic environments in Turkey. Although they live in a state that is not recognized internationally, they still continue to participate in international art activities as part of their personal development. They are revolutionary in both character and in their art works. For example Kansu and Selenge did not hesitate to take part in the exhibition of erotic art in 1990 in Cyprus (Yıldız, 2003). Şonya and Uygur are experimenting with new art trends and bringing new dimensions to the art world in Cyprus. They all deal with the political developments in Cyprus and reflect their own ideas about this in their art (Yıldız, 2003).

An Analysis on the Workspaces of Turkish Cypriot Women Artists

Being a 'Woman' in Turkish Society

Women have two contradictive roles in Turkish society. The first one is being a 'good' woman who gives birth. The other is 'bad' woman who meets the sexual needs of a man (Oral, 1996). These contradictory positions of the woman can be felt in many statements that are still commonly used and are strict facts in the culture and society. Moreover, there are stronger and more religious (Islamic) statements that define the status of women. Whilst some statements improve the status of a woman, they also actually emphasize that the place of a woman is in the "house" and the position of a woman is to be a part of a "family." Most housework is seen as the natural responsibility of women in Turkish society. "Cooking and serving" are tasks considered as the most artistic of the housework, and which represent love and good relationships in the family (Bora, 2005). It is very hard for a Turkish woman to avoid these duties so they are continuously in conflict between their private life (house) and their work life. In

this regard, women artists are left behind their husbands because of the priority of the male in their profession⁷ (Günçikan, 2008).

The family role (nest and bird) and the social roles (moral necessities) have slowed down the pace of Turkish woman in terms of keeping pace with new and rapid developments. Nowadays women have a new responsibility in respect of sustaining traditions in society. It is expected of her to build bridges between the past and the present (Oral, 1996).

The position of Turkish Cypriot woman seems better than that of women in Turkey, but the above-mentioned roles and issues also apply to them (Şonya 2006). Family life is the stronghold of Turkish Cypriots, which is similar to the life style in Turkey. Parents are particularly keen to find the best way to educate their children and mothers naturally assume responsibility for this task (Cahit, 1990; Nesim, 2001; Trautmann, 2010).

Although it is believed that there is still a gender disparate in the world (Oral, 1996), the circumstances in Cyprus seem more positive. Compared to the few numbers of famous women artists in Turkey (Asena, 2009) and in the world (Papadopoulos, 2006), it should be underlined that the number of women artists in North Cyprus is relatively high (Şonya, 2006; Yıldız, 2003).

Due to the political leverage of the region, there were few women artists on the island until the first half of the 20th century. Their numbers increased in parallel with the struggle of Cypriot women after the modernization trend that began in Cyprus in the 1930's. They started to have an equal share in the cultural life of society as both creators and spectators during the British Colonial period. It could initially be seen as one of the results of Western civilization introduced to the island as a consequence of British colonial rule, but it was, in fact, the result of a close follow up of cultural improvements implemented in Turkey with the establishment of the Turkish Republic in 1923. Another significant factor was the appointment of art teachers to the island from Turkey (Yıldız, 2009).

After the first Turkish Cypriot artists' exhibitions in 1960, women artists who were the symbols of modernity took part in following exhibitions. The 1990's were the most active times for all artists. The periodical *Kadın/Woman2000* played an important role in the development of female Turkish Cypriot artists. Women artists improved their art works, and the content of their cultural production has evolved, as has their role in society (Yıldız, 2009).

In contrast to the belief that there is no difference between the artistic creativity of women and men (Yıldız, 2003), the position of women in art in Cyprus is only quantitative data. The issues related to the "fertility" of women and the expectations of the society's compassionate female image force the women artists into a position where their major responsibilities are their families.

That is why most of the Turkish Cypriot women artists choose fine art as their medium or are directed towards it by their families to become teachers rather than artists (which is also observed among the artists selected for this paper). Accordingly, it is believed that they then can achieve having an ideal profession, which enables them to deal with their art ambitions or desires without neglecting their house. They must continue to deal with, maintain and manage the familial and societal relations instead of focusing primarily on their profession in a way which enables them to create and go beyond their limits. It is not easy for them to put their artistic identities forward as there is a centuries-long domination by men in this context (Şonya, 2006).

On the other hand Cyprus has been affected slowly by the developments in artistic environments all around the world. More women are actively participating in a variety of art platforms activities and many young women artists get involved with the world of art in greater percentages than young males do. They show that women are struggling to free themselves from the image of the average woman, by excelling in posts that were previously thought as only suitable for men (Hadjipavlou, 2004; Papadopoulos, 2006).

Cypriot Women Artists: Their Art Works and Their Understanding of Space

Each selected female artist and her workspace will be explained (in alphabetic order) under two main headings: The first one deals with their artistic approaches which includes the methods and the themes they use in their art works. The second heading focuses on the workspace, or atelier, including its location, architectural qualities and furnishing. This part is connected with their unforgettable memories about their space experiences. It is believed that both subjects (the art and the work space) relate to and are affected by each other.

Ayhatun Ateşin⁸

Ayhatun Ateşin is a ceramic artist who is a member of the International Women artists' association. She does not have an academic art education but has developed her career by doing art courses (Yıldız, 2003). She also works as a civil servant in the government hospital in Nicosia.

Ateşin worked on individual art products first, and then started to design projects dealing with time and place. She created installations using natural light, architectural features and symbolic objects. She believes that there is strong

relationship between ceramic art and space. This insight can be observed in most of her projects which are related to the spaces of the city; shoes walking on the streets, the labyrinth of the map of Nicosia, and the fountains in the city are some of them. She also believes that women are generally always peacemakers and reflects this idea in her projects.

Ateşin uses the *selamlık*⁹ part of an old house of a Pasha as her atelier which is close to the *Derviş Paşa Konağı*¹⁰ in the Arap Ahmet district of the old walled city of Nicosia. It is constructed of sand stone¹¹ which creates a contrast with its green shutters. It presents an extraordinary initial visual image with a big cactus and a colorful ceramic wall framing the entrance.

This house has a special personal meaning for her as her family started living there when she was 14 years old. She rearranged it in 1985 according to its new function. Her studio with its antique local furniture and photos of her travels has an authentic atmosphere. The rectangular hall with a high ceiling is also big enough to offer art courses. It is luminous with large windows facing west and south, with shutters which are generally closed. The atelier is introverted although the building has a large courtyard at the back which was run as an art café by her for a while (Fig. 1).

Figure 1. Interior View of Ateşin's Studio (Yücel Besim, 2011)

The room next to the main hall in the atelier is used as a storage space, which is full of ceramic materials on shelves up to the ceiling. She also adapted this part

as a living space. She partially divided it into two and put a computer desk and a bed in between the art works. She arranged her atelier to make it suitable for her children since she is a working mother of twins.

The old building has some constructional and functional problems as it was designed for another function and is now used for both producing and education. In spite of all the problems, she continues to use this building since it holds a special meaning for her as her childhood family home, with all its memories. She believes that it is not so difficult to adapt to the conditions of an old building if you accept the demands of its existence. In addition, Ateşin is dedicated to educating people living in this part of the city. Although she has another atelier, which is a restored stone house in Doğanköy, she insists in working in Nicosia and undertakes her responsibility in society as an artist.

Emel Samioğlu¹²

Emel Samioğlu is a retired art teacher who continued her art career in painting more actively after her retirement. She is an impressionist and she is inspired by the primitive art of Cyprus (Yıldız, 2003). She symbolizes her family background and themes of old Cypriot traditions and represents freedom in her art works. She wants to keep a record before this knowledge vanishes altogether. She usually paints on canvas, but also uses handmade paper and a specific printing technique. Nowadays, she uses mixed materials and methods to create the impression of strongly inviting touch (Trautmann, 2010).

Samioğlu has her atelier on the ground floor of her private house which is a modern building with a nice garden located in the Kermia district of Nicosia. The atelier was specially designed as a part of the total design by a Turkish Cypriot architect, Oğuz Feridun. The atelier can be reached from the interior by a staircase on the right side of the main entrance hall. The service spaces are located on both sides of this staircase. The atelier has also direct access from the garage. The location, the size and especially the orientation of the workspace were decided according to the artist's requirements during the design process of the house. It has an opening to the east in order to receive a controlled natural light from the garage and also to the north, which overlooks a narrow area of greenery. The window to the northwest is partially blocked because of newly planted trees in the neighborhood.

The atelier is in a rectangular form, large and full of light. It has a normal ceiling height, close to three meters. As Samioğlu stated, *"it is not a large space but it is enough for my needs."* On the other hand she complains that there are not enough places for storing the necessary materials even though there is a niche in the atelier. She has a big canvas, an in-process work standing in front

of the window although nowadays she also works with different methods and materials. There is an L-shaped working counter with storage units under it and a big office table (Fig. 2). There is not much movable furniture in the atelier, as she prefers to use only traditional Cypriot chairs¹³ for her guests which was an object in her previous works. The walls and even the floor are full of her artworks. The artist said that she likes to have them in view so that she can compare them for the purposes of formulating a self critique.

Samioğlu stated that there are advantages and disadvantages to having an atelier at home. On a positive note she found it very practical and economic in terms of time and energy. On a less positive note she stated that it is not easy to adapt the space and to maintain concentration on her art.

Figure 2. Interior view of Samioğlu's atelier (Yücel Besim, 2011)

İnci Kansu¹⁴

İnci Kansu is a retired art teacher. She previously used to work with oil color on canvas is a well known paper artist now. She continues to try new techniques of producing handmade papers and painting on them. She shares these developed techniques of papermaking by organizing workshops and giving conferences about the methods. The elements of her early paintings were more functional, whilst later, they became more individual, isolated and simple (Yıldız, 2003). Kansu's philosophy of art focuses on experimentation because she believes that it is necessary to struggle in order to achieve beauty. This belief keeps her continuously searching (Trautmann, 2010). She mentioned that the space is an important factor in her new art works. For example, in a workshop in Egypt in 2008, she changed the project she had in mind after sensing the atmosphere of the city. In addition to her dedicated family

life¹⁵ she usually offers comment in her artwork, which is related to environmental and social issues.

Kansu lives in one of the oldest neighborhoods in Nicosia, Köşklü Çiftlik a high income class district. She has arranged one room of the flat in the apartment as her atelier which looks like a laboratory with different tools and materials. She also keeps her archives, documents for workshops and books in the atelier. She mentioned that the space looks small to work in but is enough for the equipment necessary for paper work since it is well organized. She needs natural plant fibers, high quality papers and plenty of water to make the pulp and uses a mechanical shredder and blender to mix them. She used to use her kitchen mixer for this before but it was too time consuming.

The atelier receives natural light from the balcony to the east which connects to the garden. The walls are full of her art works from previous exhibitions. Because of storage problems, all the packages are placed in the narrow corridor leading to the room used as the atelier. The main element in the workspace is the table in the middle of the room which has a boiler concealed underneath it for mixing the materials. One wall is full of bookshelves and the other has an L-shaped working counter. There is a sofa, which gives the space a homely effect since Kansu is very hospitable and shares her experiences with others whilst sitting in her workspace.

İsmet Tatar¹⁶

İsmet Tatar is an artist who had held many thematic exhibitions which have been based mainly on women and the symbols of life. She reflects the sensitivity of a woman towards the neglect of nature, and asks questions about women's identity (Şonya, 2006). On the other hand, she describes herself as a humanist, not a feminist: *"I m not only a mother, but also a woman and a human being with my own individual dreams and expectations. We cannot escape our duties as women but we do it willingly"* (Trautmann, 2010: 186).

Some of her paintings are done in acrylic and some later work is done in paper collages, and pulled together using watercolor. She gives importance to the search for themes, first in depth and then by expressing her feelings using mixed materials. She works on paper art and currently experiences new dimensions in painting techniques. Tatar describes the meaning of space thus: *"we all live in our own individual rooms alone with our problems."* She has strong spatial memories of her childhood. She remembers the old house in İnönü (Sinde) village where she was born, and the details of her father's grocery shop as well as the street where the children played all together. She talked about their family house, where they all listened to old legends in winter times, whilst sitting around the charcoal oven in the middle of the room.

İsmet Tatar lives in a house on the outskirts of Kyrenia. The house, which has a big and well-landscaped garden, overlooks over the sea to the north and the mountains in south. It is a large house with spacious rooms which accommodate her paintings. She works on the third floor which was constructed as an attic. Some traditional furniture, inherited from her family, is used in the main hall. The atelier, which is organized as a single space, can be reached by a staircase inside the house. The stair walls display her private collection. The workspace faces west and south and is quite luminous with large windows. The attic room, however, was not easy to work in during summer time, on account of the heat, but this problem was later resolved with the installation of heat insulation (Fig. 3).

She finds her atelier big enough to give her freedom to work with big projects, to develop new ideas and to experience new media. The atelier appears quite spacious with an angled roof construction. The lower parts of the space are arranged as storage areas. There is a counter as a working surface for her materials and tools, a table on which she produces her initial ideas and a couch for resting. Tatar is happy to be at home and to have a separate floor in which to do her artwork. She stated that as a woman she has some responsibilities at home so she finds it practical.

Figure 3. Interior view of Tatar's attic studio (Yücel Besim, 2011)

Nilgün Güney¹⁷

Nilgün Güney who is the daughter of İsmet Güney, one of the first Cypriot painters, was educated in graphic design. She is a retired art teacher. She uses mixed media and materials of various textures but more importantly she has a feminist manifest¹⁸ in her art works. She thinks that: 'a woman's identity is not important; since she is a

mother's daughter, a child's mother and a husband's wife but with no awareness of her own self.'

Güney uses feminine figures and symbolic images to reflect the lives of women in her paintings. She believes that beauty and the attractiveness of the body are not particularly restricted to women (Yıldız, 2003). The main reason behind her feminist attitude may be her protected family life style (Trautmann, 2010).

Güney loves living in the historic city of Nicosia to which she has a deep personal attachment. She remembers the *Konak*¹⁹ with ten rooms where she was born and had a happy childhood. She grew up surrounded by documents on art and spaces full of references to her artist father. Another important space for her is the house close to the Green line,²⁰ where she gave birth to her daughter and lived during the hard times of the struggles on the island.

Figure 4. Interior view of Güney's art café and studio (Yücel Besim, 2011)

Her atelier is on the second floor of an old traditional house in the Arap Ahmet district of Nicosia. It was restored and started to be used as an art café and studio where exhibitions and related activities could be held. The house has a backyard and an outdoor sofa²¹ on the upper floor. The atelier is quite luminous with large windows to the east and the west. It has a high ceiling with a traditional roof construction. Güney also uses this area for giving art courses. There is a big table in the middle of the room where five students can work together simultaneously in the studio. The walls are very colorful with displays of both her work and that of her students (Fig. 4). Even though the building has various functions, it has the cozy and comfortable atmosphere of a home as the interior, original features have been retained.

Özden Selenge²²

Özden Selenge is a painter who is also a well known writer. Her work focuses mainly on miniature style paintings but she also uses other mixed techniques. As an author she also combines her novels with the miniatures reflecting especially the traditional Cypriot life style. In addition, female themes are represented in her paintings (Yıldız, 2003). They are full of details which symbolize the feelings of being at home and loneliness (Trautmann, 2010).

Selenge is a nostalgic person who has a yearning for the life-style which she used to have in the village. She remembers it very clearly with her traditional family house close to the school where her father was a teacher and situated between the mountains and the sea and she misses the pure village life where there was no electricity or running water but many stories. She still yearns to live in a modest village house like the one she was used to live when she was a child.

Selenge lives in a house in the Kumsal district in Nicosia and uses it as her atelier. The house was designed by the Turkish Cypriot architect, Yücel Erönen, and is built in the Modernist style although some changes were made later. She divided the front of the living room for a small shop. She mostly uses the entrance hall and the kitchen since she lives alone. There is a terrace like a backyard connected to the kitchen, but not used frequently. She usually prefers to work in the entrance hall which is big enough for miniature works. It is the part of the house that is most connected with the outside and has natural light from the entrance door to the west. There is further room, which overlooks the street to the west with a working table and bookshelves which she uses as a study room.

The house has very colorful interior with bright yellow walls. It is decorated with antiques, different accessories and interior landscape elements. It is also quite full with art work hanging on the walls and on the floor. The living room, which was used for art exhibitions for a while, is the largest space in the house. It has a traditional, authentic atmosphere with a fireplace, a sofa and an old copper tray in the centre of the room with cushions placed around it. Every corner of the house is filled with her personal stuff and artistic works reflecting many details of her personality.

Sevcan Çerkez²³

Sevcan Çerkez is a ceramic artist who creates one to one scaled human figures using her knowledge of anatomy. She reflects the special body language of different personalities through her art. She combines her sense of humour with sculpting (Trautmann, 2010).

She has unforgettable memories related to the spaces in her childhood especially her childhood home. She remembers that she and her twin sister used pieces of charred wood to draw on walls and used any natural material in the garden as a toy during the hard days of the struggle in Cyprus.

Çerkez's workspace is in her private house in a forest area in *Boğaz*. It has two floors with a gallery which gives a three dimensional effect. The house was designed by a Turkish Cypriot architect, Ekrem Bodamyalızade. It has a nice view of Nicosia city to the south and a view of the mountains to the north. The kitchen, living room and the hall on the second floor are used for displaying her artwork. Having several plants especially in the gallery are other important characteristics of the house. The interior landscape elements of having several plants in the gallery provide a background for the life size clay sculptures (Fig. 5).

Figure 5. Interior view of Çerkez's house (Yücel Besim 2011)

Çerkez uses the kitchen area of the house as her main workspace. It is a large open kitchen, located close to the house entrance. It receives natural light from the north and the west through the large windows which overlook the garden. A long u-shaped counter and a separate eating counter also provide working surfaces. Another important workspace is the most luminous room overlooking the view to the south and the *Mesaria* plain. This room with its large panoramic window is also used for displaying.

Çerkez previously had a showroom in *Büyükhan*²⁴, which she also used as her workspace whilst she was working on village people figures in small sizes. When

she began to work with larger figures a bigger kiln was required and more space was needed for drying out the figures. In order to meet this requirement she and her husband built a separate workshop in the garden, which has not yet been completed. She feels more comfortable working from home and she also finds that working in her kitchen is more practical.

Simge Uygur²⁵

Simge Uygur who works as a painter, graphic designer and a sculptor is a mixed media artist of a relatively younger generation. She works with different natural materials such as paper, sand, wood, coffee, resin, textiles or plastic. Uygur, who is currently working as an art teacher, creates very dynamic and third dimensional effects in her art work. She prefers to use unusual installation techniques in her treatment of forms, color and subject material (Yıldız, 2003). Uygur also deals very clearly with women's issues and reflects her feminist attitude by using the female form in her art work. She aims to introduce a critique to the concept of eroticism, which is often used to identify the female personality merely through her sexuality (Yıldız, 2003). Uygur has a workshop on the ground floor of an apartment in a busy street in the *Kumsal* district of Nicosia. She emphasized that having a workshop separate from her home is very important for her as the work is very demanding and she often needs isolation while creating her art work.

The workshop is of a reasonable size with a small service area towards the rear of the apartment. It looks spacious and receives natural light from a large front window facing south. It has a high ceiling with a suspended floor which is used to accommodate a work desk and to provide a space for books, and CDs. The walls and the staircase are covered with her art work.

Zehra Şonya²⁶

Zehra Şonya is a sculptor also of a younger generation. She used metal and natural stone in her earlier work. Light and space are important compositional components of her art (Trautmann, 2010). Nowadays, she uses a variety of mediums and creates art installations. She creates interesting forms connected to reality, space and time (Yıldız, 2003).

The workspace is not so important to her now especially in her new art works because she either creates her own working space or uses a prepared space for her installations. A display area is more important than a workspace since she incorporates atmosphere, light and space into her projects. On the other hand, concentration is very important for her. She isolates herself whilst working.

When she reaches this isolated and concentrated place she loses herself in space to find the truth and then starts to bring it into a form (Trautmann, 2010).

Şonya used her family house in *Karaoğlanoğlu* as workshop for a while. Now she shares a rented place with a Turkish Cypriot photographer, Özgül Ezgin²⁷. The accommodation constitutes former service buildings and is located in the backyard of an old house in the *Çağlayan* district of Nicosia.

It has two parts, a room and a prefabricated garage. She uses the garage to do the initial dirty work and to store equipment and material. The garage is a small space with a low ceiling and has no natural light. There is an L-shaped work counter with a sink. The wall on the counter is used for hanging the tools. The other room is larger but full of art works. There are also storage units and a large work table. All the walls and even the windows are covered with preliminary sketches. The room is dark and gives the impression of being closed. Although it has an opening to west, it does not get enough light because the house at the front is blocking the light. The kitchenette divided by a partition and is used as dark room by the photographer, who shares the space.

Conclusion

The workspaces of nine Turkish Cypriot women artists were analyzed in this study (Table 1). Two main groups were observed in terms of the nature of their workspaces. The first group refers to the workspaces that formed part of the artist's house/living space. Kansu, Tatar, Samioğlu, Selenge and Çerkez have workshops within their houses. They adapted a part of their house as a workspace. Although the artists mentioned the difficulty with concentration, they defined working from their houses as practical and comfortable. Accordingly, many of them stated that they could control the domestic issues whilst working on their art works. This clearly demonstrates that the family still plays an important role in their lives. Deciding to have a workshop within the house and its adaptation to the organization of domestic life can be viewed as the consequences of being a 'woman'. However, in this study it should be stated that none of the interviewed artists have expressed any problems with being a woman. They stated that they experienced the world from a different perspective as a woman artist.

Table 1. Showing the workspaces of Turkish Cypriot women artists

Type of atelier & Location	General View	Interior Space
Emel Samioğlu Home atelier Nicosia		
İnci Kansu Home-atelier Nicosia		
İsmet Tatar Home- atelier Kyrenia		
Nilgün Güney. Separate- atelier Nicosia		
Özden Selenge Home atelier Nicosia		

<p>Simge Uygur</p> <p>Separate atelier</p> <p>Nicosia</p>		
<p>Ayahatun Ateşin</p> <p>Separate atelier</p> <p>Nicosia</p>		
<p>Sevcan Çerkez Kyrenia. Home</p>		
<p>Zehra Şonya</p> <p>Separate atelier</p> <p>Nicosia</p>		

The second group had their workspaces in separate buildings, and not as part of their houses. Ateşin, Uygur, Şonya and Güney's workshops are in this category. Except Güney, they are sculptors whose work has requirements compared to those of painters. Ateşin and Güney use their workshops as a multi-functional space. They also give courses to groups that require larger spaces, so that the workshop is also used to provide a source of income for the artist. In addition Güney, as a painter, has her workshop on the second floor of her art café. Therefore, having an atelier as a separate building might be related to privacy reasons. Moreover, younger generations prefer to rent workshops outside their houses and share them with other artists. For instance Şonya/sculptor is currently sharing her workshop with a woman photographer. One of the reasons for this arrangement is financial but a more important reason is that they prefer to separate themselves from the family

environment and to concentrate on their artwork without possible interruption. What emerged from the interviews was that the works of younger artists need more interdisciplinary relationships to meet the different requirements of contemporary art, hence the need for shared working space. Therefore, although home-workshops are preferred for practical reasons²⁸, these spaces are observed as more isolated spaces compared to the separate ateliers.

Most of the workshops were not initially purpose built but converted into one after the design stages of the buildings were completed. Only Samioğlu's and Tatar's workshops were designed for use as a workshop by the architects. During the interviews, all the artists expressed that they have problems keeping their artwork safe since they do not have enough space to store them.²⁹ The safe storage issue is even more difficult when dealing with large art works, as Çerkez mentioned. In order to deal with this problem many artists display the artwork as a part of the workspace. Çerkez is the only exception in this matter since she requested that her house was designed in such a way that her sculptures could be displayed all around the house, and especially integrated into the gallery space. However this requires better organization of the interiors. It has been observed that some of the workspaces are better organized than others especially when the artist was originally educated and worked as a teacher.

Within their workshops, the artists have tried to provide all the necessary equipment in line with their functional and technical requirements. However, they mentioned that it is hard to organize and provide all the functional and technical requirements of a workshop. The paper artists, in particular, find it hard to employ the latest technologies. They, for example, identified the press machine for the paper work as being expensive. Their preference, therefore, to use manual techniques in the production of their artwork might be a generational issue and also a financial issue.

A further observation about the use of space is that the artists generally prefer to work inside rather than outside even though their workshops have the possibility to be expanded towards terraces and courtyards. However they also employ nature as a source of inspiration and material in their artwork to create awareness of environmental issues; for instance İnci Kansu and İsmet Tatar have both produced artwork that was inspired by the nature in Cyprus³⁰.

It has been observed in all of the selected artists that, there is a total dedication to the traditions and memories of the region they live in. This involves the protection of every element of the culture the artist has been brought up with. Authenticity has been observed as one of the key elements of their lives. During the interviews they were also asked if there is any space that is unforgettable for them. The answers offered insights about the relationship between their real interior spaces and the imaginary spaces in their minds. Most of them remembered memorials of their past lives and mentioned the spaces of the

memory of their childhood homes. For example, although currently living and working in a modern-styled building, Selenge and Çerkez mentioned that they would prefer to live and work in a traditional mud-brick Cypriot house. Moreover, although the general architectural style of Selenge's house is Modern, the interior spaces are highly decorated with traditional furnishings. Similarly, Samioğlu, also preferred to use traditional furniture within a Modern-styled building. Güney and Ateşin intentionally choose old buildings located within a historical urban texture of the city for their workspace. In addition, Ateşin owns a newly built workshop in *Doğanköy* as an alternative, but she still prefers to work within a traditional building, which might be related to the aforementioned childhood memories.

It has been observed that the selected women artists are sensitive about the Cyprus Issue. Being a Turkish Cypriot affects their work and is reflected in their artwork. Tatar's work on 'title deeds' or Çerkez's work on the well-known Cypriot People are some examples. They stated that being a Turkish Cypriot means thinking and working with politics and the effects of migration and struggle. In addition, all of them talked about the problems related to the isolation of Turkish Cypriots, especially in terms of the transportation of their artwork to another country, selling the work abroad and in terms of funding. This reality is another reason of having storage problem in their workspaces.

In fact all the above-mentioned realities demonstrate the distinction of being a woman in terms of how their artwork is produced and how they perceive life. Despite all the problems Turkish Cypriot women artists are facing, they are very enthusiastic about continuing to create art works that are at an international level and are still rooted in the issues and realities of the region in which they live. It seems that their efforts to sustain the memories and the character of the Turkish Cypriot culture and lifestyle will endure and no matter how demanding or difficult the situation becomes, they will continue to create art works even in the modest spaces available.

Notes

¹Except the articles of Yıldız and Şonya.

²The project was given to interior design students in 2010 (in Northern Cyprus).

³Extended readings related to the studio project (Benitez, 2007: 92-99; 230-232; Beaver, 2005: 206-209; 230-232; Gilbert, 2003:36-38; 88-89; Kaurel, 2005: 82-85; Zelinsky, 2004:72-74).

⁴Initially every woman and man is a child (Oral 1996: 13).

⁵The detailed biographies can be found in their web sites.

⁶Zehra Şonya; Lotus Flowers, installation, sound and mixed media, 1999-2003.

⁷Nasip İyem, for instance, is a female ceramic artist who is married to a famous painter, Nuri İyem. She stated that she is first a woman, a mother in the family and then an artist. Another example is the woman artist Saynur Güzelson, the wife of the famous poet, Halim Şefik, who stated that an artist should not be married because these two things -marriage and art- are impossible to combine together (Günçakan, 2008).

⁸She was born in Nicosia Cyprus in 1961.

⁹Selamlık is the portion of a traditional Turkish house reserved only for men.

¹⁰Derviş Paşa Konağı is a large traditional old house currently functioning as an ethnography museum.

- ¹¹ Sandstone or yellow stone is a kind of natural stone which is readily available and is commonly used in Cyprus.
- ¹² She was born in Balaban village in Cyprus in 1946 and graduated (1967) from Gazi University Teacher College, Painting Department in Ankara, Turkey.
- ¹³ Traditional Cypriot chair is a handmade chair which has a knitted seat and a wooden frame. It is seen as a symbol of the traditional social life of Turkish Cypriots.
- ¹⁴ She was born in Nicosia in Cyprus in 1936 and graduated from Gazi University Education Institution Painting Department in Ankara, Turkey in 1960.
- ¹⁵ She has never used male models apart from family members. The reason for this was her dedicated family life (Yıldız, 2003).
- ¹⁶ She was born in İnönü (Sinde) village in Cyprus in 1947 and graduated from Fine Arts Department of K.T.Ö.O. in Ankara, Turkey in 1969.
- ¹⁷ She was born in Nicosia-Cyprus in 1952 and graduated from Istanbul Academy of Fine Arts- Department of Graphics in Istanbul, Turkey in 1976.
- ⁵ She did not hesitate to use nude male figures and improved her art in new trends for her portrait and anatomical studies on human body (Yıldız, 2003).
- ¹⁹ Konak is a large type of traditional Turkish house.
- ²⁰ It is the borderline between the Turkish and the Greek sides of the Cyprus.
- ²¹ Sofa is a kind of hall in traditional Turkish houses into which rooms open and it is a place for social gatherings.
- ²² She was born in Altınova village in Cyprus in 1947 and graduated from Ankara Gazi Institution Fine Art Department Ankara, Turkey in 1968.
- ²³ She was born in Nicosia Cyprus in 1961.
- ²⁴ Büyükhan (the Great Inn) is the largest caravanserai on the island of Cyprus which was built by the Ottomans in 1572,
- ²⁵ She was born in Nicosia Cyprus in 1977 and graduated from Marmara University Fine Arts Faculty Painting Department in İstanbul – Turkey in 1998.
- ²⁶ She was born in Limasol Cyprus in 1972 and graduated from Hacettepe University Fine Arts Faculty Sculpture Department in Ankara, Turkey in 2001.
- ²⁷ Özgül Ezgin is a Cypriot woman photographer who was born in 1965. She does photographic work on female nudity (Şonya 2006).
- ²⁸ And not for financial reasons as stated under the ‘common characteristics’ section.
- ²⁹ There is no system or organization to help them with that problem (Trautmann, 2010).
- ³⁰ İnci Kansu; ‘Tulipa Cypria series’ 90x70cm, paper pulp on wire mesh, 2007. İsmet Tatar; ‘My name is olive tree’, 130x110cm, acrylic on canvas, 2000 (Trautmann, 2010).

References

- Art Collection Catalogue* (1998). Nicosia: The Parliament of Turkish Republic of Northern Cyprus.
- Asena İ. (2009). Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok (Why are not There Famous Women Artists). *Milliyet Sanat Dergisi*, 3: 96-97.
- Beaver R. (Ed.) (2005). Live Oak Residence. *In 100 More of the World's Best Houses*. Sidney: Image Publishing: 206-209.

- Beaver R. (Ed.) (2005). Nelson Residence. *In 100 More of the World's Best Houses*. Sidney: Image Publishing: 230-232.
- Benitez P.C. (Ed.) (2007). Artist's Loft. *150 Best Loft Ideas*. Barcelona: Loft Publication: 92-99.
- Berkeley E. P. (Ed.) (1989). *Architecture, A Place for Women* London: Smithsonian Institution Press.
- Bora A. (2005). *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadının Öznelliğinin İnşaatı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cahit N. (1990). *Konu: Kadın (Subject: Woman)*. Lefkoşa: KTÖS Söz Gazetesi Basımevi.
- Colins J., Linder E. (Ed.) (1993). *Writing on the Wall: Women Writers on Women Artists*. London: Weidenfeld & Nichols.
- EMAA & Panayi N. (2005). *Art Aware*. Ankara: Öncü Basımevi: 44-47; 68-75; 96-99.
- EMAA (2006). *May Exhibitions*. Ankara: Öncü Basımevi: 60-89; 96-100.
- EMAA (2010). *Art in Nicosia*. Ankara: Öncü Basımevi: 8-15; 33-39; 56-87.
- Friedman A. T. (1998). *Women and the Making of the Modern House: a Social and Architectural History*. New York: Harry N. Abrams Inc.
- Gilbert L. (Ed.) (2003). 5400sq.ft. of Conviviality. *XX Living*. Berlin: Feierabend: 36-38.
- Gilbert L. (Ed.) (2003). *Living in Art, XX Living*. Berlin: Feierabend: 88-89.
- Günçikan B. (2008). *Gölgenin Kadınları (The Women of Shadow)*. İstanbul: Agora Yayınları: 53-61; 106-113.
- Hadjipavlou M. (2004). *Women in the Cypriot Communities: Interpreting Women's Live*. Nicosia: The Peace Center.
- Hedges E., Wendt I. (Ed.) (1980). *In Her Own Image: Women Working in the Arts*. New York: The Feminist Press: 1-9; 108-109; 115-120.
- Kaurel J. (Ed.) (2005). *Residence and Studio*. Barcelona: Broto C. *Smart Interiors*: 82-85.
- Nesim A. (2001). *Kıbrıs Türk Kadınının Dünü Bugünü Yarını Sempozyum Bildirileri*. 16-17 Lefkoşa, KKTC Devlet Bakanlığı Kadın ve Aile Sorunları Birimi: 22-27.

- Oberling P. (2007). *The Heart of a Nation, a History of Turkish Cypriot Culture (1571-2001)*. Nicosia: Rustem Yayınevi: 41-78; 81-91.
- Open Studios* (2011). *Open Studios within the Walls of Nicosia, Exhibition Catalogue*. Nicosia: Nicosia Municipality Publishing.
- Oral Z. (1996). *Kadın Olmak (Being a Woman)*. Istanbul: Milliyet Yayınları.
- Painting, Sculpture, Ceramic and Original Printing Collection 1934-2000* (2000). Nicosia: Education and Culture Ministry of Turkish Republic of Northern Cyprus.
- Papadopoulos P. (2006). The Female Role in Art. *EMAA Art Journal*, 6: 120-123.
- Rüedi K., Wigglesworth S., McCorquodale D. (Ed.) (1996). *Desiring Practices: Architecture, Gender and the Interdisciplinary*. London: Black Dog Publishing.
- Şonya Z. (2006). Subject of the Observed Women within the Feminist Ideas and Expressions. *EMAA Art Journal*, 6: 130-147.
- Trautmann H. (2010). *Art and Creativity in North Cyprus* (Vol. I). Nicosia: EMEA Press: 32-36; 59-63; 86-89; 114-120; 166-170; 171-175; 176-181; 182-187.
- Yaman Z. Y. (2006). Alternatives for the Modernism Art in 1979s. *EMAA Art Journal*, No: 6 December: 104-119.
- Yıldız N. (2003). A Mark of Modernity: The Role of Turkish Cypriot Women Artists in the Evolution of Modern Art. *Kadın/Woman 2000*, 4(2): 1-36.
- Yıldız N. (2009). Turkish Cypriot Women Artists & Their Role in Society. *Middle East Institute Viewpoints*, the State of the Arts in the Middle East Special Edition, V. II: 81-84.
- Zelinsky M. (2004). Do not disturb: Artist's Retreat. In *The Inspired Workspace: Designs for Creativity and Productivity*, Massachusetts: Rockport Publisher: 72-74.

Kıbrıs Türk Kadın Sanatçıların Çalışma Mekanları Üzerine Bir Araştırma

Devrim Yücel Besim

Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi

Hacer Başarır

Doğu Akdeniz Üniversitesi

Öz

Bu çalışma, uluslararası sanat platformlarında tanınmış Kıbrıslı Türk kadın sanatçılar arasından seçilen dokuz sanatçının çalışma mekanları üzerine yapılan bir analiz çalışmasıdır. Çalışmada, sanatçıların kadın kimlikleri, ilgi alanları, meslekleri, yaşları, sanat ürünleri ve üretim biçimleri gibi konulardaki ortaklık ve farklılıklarının karşılaştırılmalarıyla birlikte özellikle çalışma alanlarındaki ölçülebilen ve ölçülemeyen mekansal kaliteler üzerinde durulmuştur. Yürütülen bir iç mimarlık tasarım atölyesinin ön çalışmasıyla başlayan araştırma, daha sonra kar topu yöntemiyle genişletilmiş ve yarı yapılandırılmış derinlemesine yüzyüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Analizde sanatçılarla yapılan görüşmelerden elde edilen kalitatif veriler ve araştırmacıların birebir gözlemlerine dayanan bilgiler kullanılmıştır. Çalışma, Kıbrıs Türk kadın sanatçılarının kimlikleri, sanat ürünleri ve üretimlerini gerçekleştirdiği mekanlar arasındaki ilişki biçiminin betimsel analizini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kadın, mekan, çalışma alanı/atölye, iç mekan tasarımı, Kıbrıslı sanatçılar, Kuzey Kıbrıs.

Kitap Tanıtımı/Book Review

Serazer Pekerman (2012). *Film Dilinde Mahrem: Ulusötesi Sinemada Kadın ve Mekân Temsili*. İstanbul: Metis (260 sayfa). ISBN-13: 978-975-342-902-3.

Bu yazının kaleme alınmasından yaklaşık iki ay kadar önce kitabevlerinin raflarına yerleşen *Film Dilinde Mahrem* (Serazer Pekerman, 2012 [FDM]), Gilles Deleuze ile Félix Guattari'nin kavramları ve feminist kuram arasında bağlar kurarak farklı ülkelerden filmler arasında ulusötesi diyalog gerçekleştiren bir çalışma. Film kuramının ve eleştirisinin heterojen yoğunluğunda film kuramının "ne olduğu" ya da "neye yaradığı" gibi sorular¹ sorulurken bunların karşısına sinematik bir düşünme pedagojisi çıkarılabilir. Böyle bir pedagoji için Deleuze ile Guattari bazı patikalar oluşturmaktadır. FDM de bu patikalardan gidiyor ve bu patikaları feminist kuram ile keşiftiriyor. Bu keşişimde ulusal ve yerel bağlamı reddederek ve buna iyi bir gerekçe sunarak kendi yolunu açmış gözüküyor. Yazar, sinemada mekâna, mekânın temsillerine ve mekândan çıkan göstergelere yoğunlaşarak, Deleuze ile Guattari'nin sunduğu patikalarda ataerkil mekân kurgusunu bozup yeniden kurgulamanın olanaklarına bakıyor. Mekânda kadının mevcudiyetini bir eyleme dönüştürebilmek için neticelere ya da başlangıçlara dair fikirler çıkararak sadece ulusötesi değil, türler arası ve kuramlar arası köprü kurarak pek çok filmde oluşan bir yelpazede mekân-kadın ilişkisine yoğunlaşıyor. Bu yazı, her ne kadar yer yer Pekerman'ın çalışmasına eleştirel öğeler taşısa da esasta onun tezini destekleyip, hareket noktası olarak alan bir genişletme denemesidir.

FDM'de filmler kendi tarihsel ya da yerel ve ulusal bağlamlarında ele alınmıyor, kitabın girişinde bu bağlamlara karşı *auteur* kuramına başvuru olarak ve ulusötesi unsurların ortaya çıktığı filmler seçilerek tutarlı bir çerçeve çizilmiş. Bu sayede, filmleri ulusötesi ortamda değerlendirilen yönetmenlerin bu ortamla ilişkisi ile filmlerdeki kadın karakterlerin mekânla ilişkisi arasında bir benzerlik olduğu öne sürülmüş. Giriş bölümünde yazarın belirttiği gibi üç ana bölümden oluşan kitabın güzergahını belli bir temaya uygun olarak seçilmiş ve 2000'li yıllarda gösterime girmiş filmler oluşturmuş. Bu filmler, özellikle temsil ettikleri ulusal çerçevelerde ve bu çerçeveler arası kıyaslamaya elverdikleri için seçilmişler. Ulusal çerçevede ulusötesi unsurların ortaya çıktığı öne sürülerek Türk ulusal kimliğinin unsurlarını barındırdıkları ölçüde İran, İspanya, Danimarka'dan filmlerde, kadın-mekân ilişkisinde benzer yöntemler bulunup, bu yöntemler ulusötesi olarak değerlendirilmiş. Kitabın çerçevesinin bu olduğunu söyleyebilirsek eğer, belli ülkelerin *auteur* yönetmenlerinin filmlerinden

yapılan film seçimlerinin, yönetmenlerin *auteur* söylemselliği içine yerleşmeyen ya da sürekliliğini bozan filmlerinin değerlendirmeye alındığını da eklemek gerekir. Yazarın, *auteur* kuramını sorgulayıcı bir mesafeyi koruyarak benimsediği tekil ve deneysel tutumu ona, ataerkilliğin ulusötesi tek ve esas mesele olduğu bir çerçeve sağlamış.

FDM'in bölüm başlıklarını oluşturan *hafıza*, *hareket* ve *sınırlar* içinde her adımda gelişen bir önermeler zinciri yaratılmış: *Hafıza*'da kadın, kendi geleceğini oluşturduğu bellekle baştan yazar; *hareket*'te sokağa çıkar, maceranın burada başladığını anlar; sokaklarda "her an uyanık olmak", "oyuna gelmemek" gibi, pek çok zor durumdan azınlıksallığın gücünü ("sezgilerine ve kendine güvenmek", "güvenilir bir dost edinmek", "yerine göre deli", başkası olabilmeyi) kullanarak çıkabileceğini anlar; *sınırlar*'da organsız bedeninin alanında, mekânla bütünleşen kadın, kendine yaşama olanağı tanıyan bir dünyayı yurt edinir; kamusal alanda kapladığı yer, evi olur. "Yıkıcı olmadan" yurt edindiği kamusal alandaki oluşumu, ataerkil sistemi yurtsuzlaştırır. Sonuçta kadının ulaştığı göçebeliği bir başına değil, "takım ruhu" ile devam ettirebileceği fikriyle yolculuk tamamlanmış olur. Çıkardığı önermelerden bir anlatı üreten yazar için motivasyon, önsözde sorulmuş bir sorudur: "Eğer kadınlar açısından çekilen eziyeti anlatmak saldırganca kabul edilecekse insanlar dertlerini nasıl anlatacak?"(Ş8).

Kurduğu çerçeveye göre seçtiği filmler boyunca Deleuze ile Guattari'nin kavramlarıyla yol alan yazar, Deleuze ile Guattari'nin *Kapitalizm ve Şizofreni* başlıklı iki ciltlik çalışmalarından *Anti-Oedipe* [AO]² (1972), ve *Mille Plateaux* (1980)³ [ATP] olduğu kadar, Deleuze'ün sinema kitaplarından ikincisine (*Cinema II: L'image-temps*, 1985) başvurarak, kaynak dünya (*originary world*) ve yanlışın gücü (*power of the false*); *Anlamın Mantığı* (*Logique du Sense*, 1969) 'ndan ise zaman kavramlarını alıyor. Deleuze ve Guattari'nin *Kapitalizm ve Şizofreni* ciltlerinden gelen yurtsuzlaşma/yerleşikleşme (*deterritorialization/ reterritorialization*), organsız beden (*body without organs*), bölge ya da yurt (*territory*), bileşke, bir araya gelme ya da bütünlük (*assemblage*), oluş (*becoming*), azınlıksal/çoğunluksal (*minoritarian/majoritarian*) kavramlarıyla bir arada değerlendiriyor.

Deleuze, Guattari ile birlikte yazdığı kitaplardan daha önce sinematik imge tasnifini yapmaya başlamıştır. Guattari'nin sinemaya olan ilgisi, bu ortamın azınlıksal gücü ortaya çıktığı ve anti-psikiyatrinin sosyal ve politik amaçlarına yönelik olduğu ölçüdedir (Genosko, 2009). Çok sayıda filmi kapsayan sinematik bir tasnif yapmış olan ise Deleuze'dür. Bu imge tasnifi önce *Proust* ve *Göstergeler* (2004,1964), *The Logic of Sense* (1990, 1969) ve *Kapitalizm ve Şizofreni* ciltlerinde taslaklar halindedir. FDM'de kullanılan şizoanaliz kavramı ise AO'da sunulmuştur ve bu kitaptaki kavramların çoğu gibi Guattari'nin ürettiği bir kavramdır.

AO'da sunulan şizoanalizde, aynı anda yürütülecek olan biri yıkıcı, ikisi yapıcı üç işlem önerilmektedir. Yıkıcı olan ilki, *oedipal* yapıların ve kurumlarının yıkımı, sorunsallaştırmasıdır. Yapıcı işlemlerden ilki bir öznenin arzu makinelerinin ortaya çıkarılması, keşfedilmesi; ikincisi ise molar ve moleküler, faşizan ve devrimci, paranoyak ve şizofren yönelimlerin ya da yeniden yerleşikleşmeler ve yurtsuzlaşmaların iç içeliğinin çözümlenmesidir, bu zordur çünkü ayrı ayrı bulunmazlar, ayrılmış ama birbirine içerilmiş haldedirler. Örneğin bilinçli bir devrimci yatırımla bilinçdışı faşizan bir yatırım içiçe bulunabilir (AO:105)⁴. Bu işlemlerin aynı anda gerçekleştirilmesine bağlı olarak şizoanaliz, bir olayın ya da yapının eleştirilmesinde gerçekleştirilebileceği gibi, bir yapıta işlerlik halinde bulunabilir. Sinemada şizoanaliz, imgeyi biçim-içerik ya da yaşam ve yaşamın temsili olarak ayırmadan düşünmeyi olanaklı hale getirebilir. Şizoanalizde mekân ya da mekânsal öğeler, sadece biçimsel ya da nihâi bir mevcudiyet alanı değildir⁵. AO'da ve ATP'de biçim-içerik ilişkisi en baştan reddedilmiştir⁶. Buchanan'a göre şizoanaliz, bileşimindeki üçlü (soyut makine, organsız beden ve *assemblage*) yapı sebebiyle sinema imgesine içkindir (2006: 119). ATP'de şizoanaliz, "pragmatik, mikropolitika, rizomatik, göçebebilim" terimleriyle eş olarak anılmakla beraber (ATP: 64), ilk ciltte ortaya konulan problem ikinci ciltte geçerliliğini yitirmemiştir. Zira arzunun kendi kendini bastırmayı arzulamaya (Deleuze & Parnet, 1987: 133) dönüşmesi ve arzu makinelerinin faşizan bir arzu ürettiği her zaman mümkündür: İnsanların "üzerlerinde baskı kuran (sosyal, teknik ve politik) makinelere karşı, menfaate dahi dayalı olmayan bir sevgi beslemeleri" mümkün olabileceği sürece geçerliliğini koruyacağı da düşünülebilir.

Kısaca söylemek gerekirse, şizoanalizin etkinliği fiziksel hareketlilik ya da ulusal, ataerkil, çoğunluksal olanın ayrıştırılmasıyla sonlanmaz. Deleuze ve Guattari, ayrıştırmanın olumlu (meşru) ve olumsuz (gayrimeşru) kullanımlarını anlatırlar. Örneğin AO'un ikinci bölümünde yazarların gösterdiği üzere psikanaliz, bilinçdışının sentezlerinin olumsuz kullanımını yapmaktadır. Şizoanalizin, psikanalizden farklarından biri de budur: bilinçdışının sentezlerinin olumlu kullanımları⁷. Gerçekte molar ve moleküler oluşlar hiç ayrı ayrı bulunamayacaktır. Heryerde moleküler olan molar olanın içindedir (AO: 340), bu yüzden ayrıştırıcı sentezin olumlu kullanımları denenmelidir. AO'da söz edilen kapitalizmin mutlak ve göreceli sınırları, arzu makineleri, bilinçdışının bir fabrika oluşu, metafor ve analogi değildir. Bunlar yapısal ve işleyiş biçimlerine göre gerçek anlamıyla kullanılmaktadırlar. Arzu makineleriyle ilgili asıl mesele, psikanalizin tiyatral ve ailevi bilinçdışı modeline karşı fabrika olarak bilinçdışını oluşturmaktır⁸. Arzu, bu kavramsallaştırmada üretken ve etkin olmakla beraber mutlaka özgürleştirici değildir. Deleuze, bir söyleşisinde, arzunun üstyapısal değil altyapısal olduğunu söylemiş (Deleuze, 2009a: 407-408); ideolojinin, arzunun altyapıya yatırımlarını

gizleyen bir kavram olduğuna değinerek, asıl meselenin iktidar örgütlenmeleri olduğuna dikkat çekmiştir.

FDM'de bu kavramların çoğunlukla (doğrudan) metafor olarak kabul edilmesi bazen de olduğu gibi alınması ve mekânsal özelliklere atfedilip işleyişlerinin ikincil bırakılması bazı açmazlar yaratmış. Örneğin fiziksel hareketliliğe verilen önem, FDM'de hem kavramların hem de filmlerdeki göstergelerin değerlendirilmesinde karşımıza çıkıyor. Kadın karakterin ve kameranın devinimine verilen önem, hareketli kamera ve sıçramalı kurgudan yana bir tutum olarak ortaya çıkıyor. Sıçramalı ve hızlı kurgulama biçimi ve hareketli kadın karakterin bakış açısına odaklanan kamera, özgürleşme olasılıklarının belirlediği bir mekânın ifadesi olarak değerlendirilirken, sabit kamera da ataerkil bakış olarak okunuyor. Bu değerlendirme daha çok ATP'de yer alan mekânsal, geometrik, ve coğrafi kavramlardan, bölge (*territory*), yurtsuzlaşma/ yerleşikleşme (*deterritorialization / reterritorialization*) gibi kavramlardan⁹. ATP'de bu kavramlarla anlatılan ise mekân değil, mekânsal ve hıza dayalı ilişkilere dayalı bir özgürleşme çizgisinin olanaklarıdır, mekân aracılığıyla yakalanmak istenen de tarihselleşmeden önceki bir durumdur. Birinci cilde göre ikinci ciltte yazarlar, karşıt ikilikler yerine (Deleuze, 2009a: 430) mekâna ve daha da fazla coğrafyaya ayrıcalık tanıırken heterojen elemanlar arasındaki ilişkileri tasavvur ettirmeye çalışmaktadırlar. İkinci ciltte çizgiler, diğer geometrik tanımlara tercih edilmekte, mekânın özel bir türü üzerinde durulmaktadır. Tarihsellik, onlara göre, ancak bu tür mekân, devlet aygıtıyla ilişkiye geçtiği anda ortaya çıkmaktadır (Deleuze, 2006: 39) ve çoğunluksal (*majoritarian*) olan bunun sonucudur. *Assemblage*, ATP'de üç çizgi türünden özgürleştirici olanıdır ve tarihsel olmadan önceki mekânsal durum olarak azınlıksaldır.

Şizoanalizin ve feminizmin ataerkil bir dünya teşhisinde hemfikir olduğundan yola çıkan FDM, şizoanalizin kadınlara hareket etme kabiliyetini nasıl iade edeceğini filmlerle açıklıyor, mekânı ve mekânsal öğeleri, filmlerdeki kadın karakterlerle oluşturdukları "bütünlük" açısından değerlendiriyor. Bunun için de ATP ile sunulan *assemblage* kavramına başvuruyor. *Assemblage*, FDM'in tezini oluşturucu bir kavram ve "oluşmak" ve "organsız beden" kavramlarıyla bağlantılı olarak ele alınmakla beraber, "bütünlük" olarak tercüme edilmiş. Böylece kadın-mekân bütünlüğünü düşünmek mümkün olmuş. ATP'de arzu makinelerinin yerine geçen *assemblage* (Deleuze, 2009a: 177; Massumi, 1992: 82) hakkında Deleuze bir söyleşisinde, doğa ve kültür kopuşunu geçersiz hale getirebilecek bir potansiyel olarak konuşur. Buna göre doğa ve kültür arasındaki kopuşu ortadan kaldırmamanın ya da etkisini azaltmanın iki biçemi vardır. Önemli olan, davranış yerine *assemblage* kavramıyla düşünmekten yana olan ikincisidir¹⁰ (Deleuze, 2009a: 185). ATP'den alarak özetlenecek olursa *assemblage*, heterojen elemanların bir bütün olarak bir arada tutulmasını sağlayan bir araya geliştir: bir ses, bir renk, bir jest, bir

pozisyon böylelikle bir araya gelebilir ve bir bütün gibi dayanıklı olabilir. Dayanıklılık, davranışı önceleyen fiziğe göre bir ilişkidir. Son derece farklı şeyler arasında çok yoğun bir devamlılık olabilir. Bir bütün olacak şekilde bir araya toplanmanın kısıtları ise bu bütünü nitelemeye olanak tanıyan bileşenlerdir. Bu bakımdan FDM'de *assemblage*'ın bütünlük olarak tercüme edilmesinin, tanımının içinde bir özelliğe ağırlık vermesine rağmen bu ilişkiye görünürlük kazandırması açısından çok yararlı, kadın-mekân lehine isabetli olduğu anlaşılıyor. Bu ona sinemada/hayatta hem çevreyi farklı okuma olanakları getiriyor hem de mekân ve kadın arasında doğa-kültür kopuşunun etkisini azaltan farklı ilişkiler aranabileceğini gösteriyor.

Bununla beraber ATP 'de geçen ve şizoanalizin rejiminde belirlenen dört göstergeden FDM'de söz edilmiyor. Oysa bu rejimin oluşturucu (*generative*), dönüştürücü (*transformative*), diyagramatik ve makinik göstergelerinden ilk ikisi minör sinema tartışmasında yer bulmuştur (Genosko, 2009). Bununla birlikte *assemblage* ile hareket ve durağanlık arasındaki ilişkiler yakalanabilir: belirsizlik/kararsızlık/ortaklık/ayrıştırılmazlık/yakınlık bölgesi. *Assemblage* şöyle özetlenebilir: bir şeyi "taklit etmek yerine, organizmanı diğeriyle öyle bir kompozisyonda" buluştur ki "ortaya çıkan agregadan salınan partiküller bir hareket ve durağanlık ilişkisine bağlı" kalsın (Deleuze and Guattari, 1996: 274). Buna karşılık FDM'de film analizlerinde hız ve yavaşlık ilişkilerine bağlı olarak değerlendirme yapılmıyor¹¹.

Bir başka kavram olarak göçebelik, FDM'de yer almış. Göçebelik, konu edilen filmlerde hem göçmen (*migrant*), hem de göçebe (*nomad*) anlamında kullanılmış. Örneğin *Gemide*'deki isimsiz kadın karakter, sözün gerçek anlamında göçmendir. Bundan başka kitabın giriş bölümünde yurtsuzlaşmanın çeşitli yazarlar tarafından olumsuz değerlendirilmesi eleştirilirken (§41-45), yine göçebeliliğin göçmenlikle eş tutulduğu görülüyor. Göçmen ve göçebenin birbirinde eritilmesine eleştiriler yapılmıştır (Raunig, 2002). Bu iki kaçış çizgisinin birbirine denk olmadığını, Deleuze bir söyleşisinde de açıklamıştır (Deleuze ve Parnet, 1987: 136). Bununla birlikte Deleuze, durduğu yerde göçebeleşmekten söz ederken (2009a: 395, 402-403)¹² moleküler bir kadın oluşu molar bir kadın kimliğine karşıt ya da alternatif olarak sunmamaktadır, ikisinin bir arada olabileceğini de akla getirmektedir¹³. Önemli olan molar kalabalıkları ve özleri de kadın oluşa sürükleyecek bir akışın partiküllerini yaratmaktır. Daha önce de sözü edildiği gibi FDM, fiziksel hareketi öne çıkararak kadın-mekân ilişkisini incelemektedir. Oysa bir bütünlük (*assemblage*) içinde hareket, bir bilinç hareketi, bir arzulama hareketi, bilinçdışının bir hareketi de, bu anlamda, hareket olarak değerlendirilebilirdi¹⁴. Bunun kitapta not edildiği bir yer bulunmasına rağmen, filmlerde hep karakterin devinimi doğrultusunda ya da karakteri takip eden ve onun ruhsal durumunun ifadesi olan kameranın hareketliliği

ya da hareketsizliği göz önünde tutulmuş. Hatta, "kadınların tek isteği kendi hallerine bırakılmak ve oldukları gibi kabul edilmektir" derken (§132) bilince ya da bilinçdışına bağlı bir hareketlilik olumsuzlanmaktadır. Çeşitli defalar yurtsuzlaşmanın fiziksel bir hareket ifade etmeyebileceği not edilmekle beraber, film analizlerinde hareket, fiziksel evden uzaklaşmaya eşitlenmiş.

Bu durumda FDM'in özellikle *İki Genç Kız*'da gösterdiği gibi, yeni bir ev/yuva arandığı sürece fiili olarak evden uzaklaşmak değildir yurtsuzlaşma ile bağlantılandırılabilen olan. FDM'de iki genç kızdan birinin zorunlu eve dönüşü nispeten olumlu, diğerinin evi terk edişi olumsuz değerlendiriliyor. Burada fiziksel olarak evden ayrılmaya denkleştirilemeyen bu durum çıkmışken hızlara göre çözülebilirdi. Ataerkillik ve paranın insan ilişkilerine etkisi, hem molar hem de moleküler düzeydedir. Filmdeki iki genç kızdan ilkinin paraya ve onun temsilcisi olan para kazananların yetkisine olan öfkesi, moleküler düzeydeki hızına ve bilinçdışının özgürleşmesine aktarılır. Babasının küçük yaşta terkettiği diğeryse, eksikliğinden dolayı ihtiyaç duyduğunu sandığı şeylerin peşindedir: araba, giysiler,vs. Bu 'eksiklikler' ile babasının eksikliği çakışır, annesi de bu kanaati güçlendirecek biçimde ataerkil düzeni ve paranın hâkimiyetini kabullenmiştir. Kızın, annesinin dünyasına tek alternatifi, tanımadığı babasının dilini bilmediği bir ülkedeki evine gitmektir. Kızlardan ilki diğerine, arzu üretmek yerine aslında bütün eksikliklerinin temsilcisi olan babasına karşı merakını nasıl gidereceğini göstermiştir.-Bu anlamda gitme planları, eksikliğe dayalı bir arzulamadır. İkinci kızın ve annesinin ataerkilliğe yönelmesi beklenen öfkelerini bastıran, bütün ekonomik bağımlılıklarına rağmen yumuşaklık üzerine kurulu olan ilişkileridir. Bu, her iki kızın da aynı deneyimden geçmesi gerektiği sonucunu çıkarmaz. Birinin oyalanabileceği bir umut çizgisine, yani sınırlanmaya ihtiyacı vardır. Bu onun düşünebilmesine, bilinçdışını oluşturabilmesine zaman tanıyacak, ancak sonra umudun sınırına tâbi olmaktan çıkacaktır. Oysa hızını öfkesinden alan kız, umuda yaslanmaksızın görebilmek, analiz edebilmek ve sentezler yapabilmek gibi yetenekler edinmiştir, diğerinin de bu sınırı imha etmesinde sakınca görmez. Avustralya'ya bir vektör çizilir, İstanbul ve Avustralya iki eşdeğer gibi anılır. Bir çevre (*habitus*) olarak İstanbul ile bilinmeyen babanın ikâmet ettiği umut dolu bilinmeyen Avustralya. Biri şehir diğeri ülke ve kıta, kızlar için sadece çevreyi temsil ettikleri ölçüde eşdeğerdir. Film bu yüzden İstanbul'u olabildiğince daraltır, Avustralya'nın internetten buldukları haritasıyla karşılaştırılır hale gelecek kadar küçültür ve gittikçe kızlardan birinin evinin içmekânına, bir arabanın içine ve meydanağı havuza sığdırır. Mekân bu derece seyrelip daralınca, saçların rengi ve giysiler, annenin peruğı, bir göz bebeğı, suyun rengi, restoranda anne babasıyla sıkılan kız çocuğunun doğumgünü pastası ve son sahnede yeşil alanda görülebilen kırmızı dikdörtgen alan önem kazanmaya başlar; mekân renklere ve yoğunluklara aktarılır. Hız ve yavaşlık ilişkileri, arzulama hareketi

ve umut çizgisi bu öğeler arasında dağıtılır. İkinci kızın bilinci değişir, ama Deleuze ve Guattari'ci anlamda bir bilinçdışı henüz yoktur, ihtiyaçlarının ne olmadığını anladığında neyi arzulayacağını bilemez. Kesinlik ve mutlaklık ona hız verir, umudun sınırı bu hızdan çıkarılınca da henüz üretmediği bilinçdışının sınırsızlığıyla karşılaşır. İki kızın aynı hıza gelmeleri bu yüzden yıkıcı bir netice verir. Birinin umuda ihtiyaç duymayan ve olumsuzluktan beslenen hızıyla diğerinin eksikliğe dayalı menfaatlerinin biriktirdiği umutla belirlenen hızı farklı farklıdır. Birinden diğerine geçtiğinde hızın yönü de değişir: Birinde moleküler olan hız, diğerinde molar bir hıza dönüşür, yıkıcı yönde artar. Filmin sonunda birinin hızı sıfırlanırken (uyku ilaçlarıyla günlerce uyur) diğerinin hareket etmek için artık yanında birine ihtiyaç duymadığını görürüz. Ama, hızını ayarlayacak bir arzuyu henüz üretmediği için bu hareket etme yeteneği, özgülleştirici değildir. Sonuç olarak bilinç yetmez, bilinçdışı da üretilmelidir. ATP'de Deleuze ve Guattari'nin asıl uğraştığı mesele de budur: Molar ve moleküler işleyişlerin "nasıl birbirine kenetli olduğu [...] ve küçük şizofrenik kaçışların nasıl büyük paranoyak kümeler içinde örgütlendiği" (Deleuze, 2009a: 430). Bu aynı zamanda bir etkilenememe sorunudur: yıkıcılaşan kızın etkilenme yeteneği yoktur. Annesi, arkadaşının etkisinde kaldığından yakınıdır. Oysa kız, olayları görmeyi bilmez, bir bakış açısına yerleşmez, sadece davranışları taklit eder. Burada sorun, henüz arzu ve bilinçdışı oluşmamışken "yaratıcı unutma yeteneği"nin de dışlanmasıdır (ATP: 272-299)¹⁵. Deleuze ve Guattari'nin birkaç yerde yinelediği yaban arısı ve orkide çifti örneğine, FDM'de genel çerçeveyi desteklemek dışında (§35) yer verilmiyor. Yaratıcı unutma yeteneği, yaban arısı ve orkidenin oluşturduğu çiftte, yönsüzleşme ve yeniden yönelme halinde bir özdeşleşmenin geçmişi unutturan ve yerinden oynattığı organizmayı başkası olmaya açan etkisiyle ortaya çıkar (Flieger, 2000: 55). Oluşmak tam da bu anlamda aynı zamanda bir karşı-bellektir ve azınlıksal olarak oluşmak, taklit etmekten başka¹⁶ bir şeyi öne çıkarır: çoğunluksal olana da bulaşarak geçen bir parçacıklar kompozisyonu yaratmak. *İki Genç Kız*'da kızların birbirlerine eklenen hızları, olayları değiştirecek moleküler bir güce erişemez, sadece olayların gelişimini hızlandırır, geçmişe ve geleceğin kesinliğine bağımlı kalmaya devam ederler, sonuç hüsrandır .

FDM'in giriş bölümünde Rosemary Marangoly-George'dan "kendine ait bir oda yeterli değildir, sokakta bir yer edinmelidir" önermesi alıntılanmış (§58). Yine burada da oluşmak, "kendine ait bir oda", odaya "sahip olmak" olarak değil, (Virginia Woolf açısından) karşı-belleğin mekânı ve kamusal alana geçiş yeri olarak görülebilir. "Virginia Woolf, 'kendine ait oda'yı sanki geçici bir edebî konfor olasılığı olarak, daha da önemlisi 'henüz elde edilmemiş', yani imal edilmesi gerekli bir çevre olarak düşünüyordu" (Baker, 2009). Burada oda, "kendine ait" olmasıyla değil, geçici bir *assemblage* olabilmesiyle önemlidir: kendini dünyaya kapatmak için değil,

açmak ve oluşmak için kamusal alana yayılacak partiküllere dönüşmenin mekânı. Oda'da her ne kadar fiziksel devinim olmasa da buradaki oluş, bakış açıları arasında ve partiküller ölçeğinde devinimdir. Marangoly-George'un önermesi, kamusal alanın kurulu olduğunu kabul eden çoğunlukçu bir önermeye dönüşebilir her an. Kamusal alanı katı ve oluşmuş kabul ederek ona erişmeye çalışmak yerine öncelikle kişinin parçasını oluşturduğu değil, kişinin parçası olan toplum ve dolayısıyla bunun kurumsallaşması bir sınır olarak ortadadır. İlk akla gelen kurum da (bazı toplumlarda daha da fazla) yüceltildiği ölçüde ve biçimde aile ve ailenin yapısının eleştirisi, hatta yıkımıdır. Burada sözü edilen şizoanalizin yıkıcılığı da bu türden, kurumlara yöneliktir. Bu yüzden FDM'in pek çok kez yıkıcılığı dışlayarak (§132) mekânla bütünleşmeye attığı gücü, yıkıcılığın tümünden dışlanmadığı bir biçimde, yerleşik kurumlara (özellikle ailenin rolüne) yönelik olarak yeniden düşünmeye değer.

Gemide'de ise kadının gemideki mevcudiyetiyle cisimleşenin aslında "suç"un kendisi olduğu, yani ataerkil yasanın hâkimiyet kazandığı söylenebilir. Gemidekileri de zaten asıl rahatsız eden tecavüz değil, kazara işledikleri cinayettir. Ataerkil düzenin yasası, kendi sebep olduğu şiddeti (Kaptan'ın anlatıp durduğu hikâye, tayfanın yaptıklarına onlar açısından meşruiyet kazandırır) suç ilan ederek, kapitalizmin yerini değiştirip içsel bir sınıra çevirdiği *oedipus* gibi işlemekte, adlandırıp yetersiz cezalandırmakla tecavüze teşvik etmektedir. Burada ataerkil işleyiş, sürekli yeniden ürettiği hiyerarşisi ile molar, kadını bir nesneye çevirmesiyle de moleküler bir işleyiştir. FDM, bu metnin kadın düşmanı olmadığını gösteriyor. Buna ek olarak gemi, ataerkil yasanın organsız bedenidir. Para, kapitalizm için neyse kadını bir kuklaya dönüştürmek isteyen yasa da ataerki için odur. Kaptan, kadını değil yasayı korumasına alır.

FDM, her film ile ortaya çıkan kadın-mekân *assemblage* olanaklarını inceleyerek kendisi de bir *assemblage* yarattığının farkında bir kitap. *Assemblage*'ların özgürleşme yerine çöküşe götürmemesi için başlangıç önerileri ortaya çıkarıyor. Bazı bütünlükler içinde ve arasında birbirine bağımlı olan molar ve moleküler düzeyleri çözümlüyor, ancak birbirine kenetli olan yurtsuzlaşma ve yerleşikleşme döngüleriyle özgürlükçü bir deneyselliğin nasıl ataerkil/faşizan bir uygulamaya ya da tam tersi şekilde içerimleri olabileceğini ya da bunların birbirine dönüşebileceğini göstermiyor. FDM'de şizoanalizin yıkıcı ve olumsuz işlemi ataerkilliğin etkisinin azaltılmasıdır; ilk yapıcı işlem olan ayırıştırma, yani ayırıcı sentezin birimleri olan molar birimler gösteriliyor; ikinci yapıcı işlem olan birbiriyle iççeliklerinin analizi ise yapılmıyor, bu birimlerin iççe işleyişi gösterilmiyor. Yurtsuzlaşma ve yeniden yerleşikleşme arasında bir ayırımın yapılamayacağı durumlar olduğunu söyler Deleuze ile Guattari (AO, 2012: 343), çoğunluksal dışına çıkmak da (AO, 2012: 41) kolay değildir. "Söz konusu olan, metni bir yapışöküm ya da başka yöntemlerle

yorumlamak değil, metni devam ettiren metin ötesi pratikte onun neye yaradığını görmektir" (Deleuze, 2009a: 403). FDM'in farklı filmler arasında bulunduğu ipuçları ve onları birbirine bağlayan iplikçikler, bu filmler hakkında daha önceden akılda kalan itham edici "yorum"lardan bizi radikal olarak kopartıyor. Bize daha korkusuz davranabileceğimiz görme ve okuma yollarını açıyor. Sadece itham edilmiş metinleri değil, bu metinlere mesafe koymuş seyirciyi, işlerin görüldüğü gibi olmadığı konusunda gözünü açmaya davet ediyor.

Kitabın başlığındaki "film dili" ve "kadın ve mekân temsili" Deleuze ve Guattari'ci olmadıkları için¹⁷ ya da *assemblage* ile birlikte değerlendirilmesi çelişkili görüldüğü için eleştirilebilir. Yine de temsil ve *assemblage* çelişkisi, verimli bir tartışma konusu olabilir. Bu ikisinin birbiriyle nasıl bir ilişki içinde olduğu, bir ittifak halinde mi, paradoks mu ya da mücadele halinde mi olduklarına dair bir tartışma ise kitabın başlığıyla teşvik edilmekle kalıyor. Sinema çalışmalarındaki belli handikaplardan kaçınmak için kuramı eğip bükülebilen bağlantı ya da haritalama tekniği olarak düşünmeyi öneren Gill Branston (2009:74) 'a kulak vererek bu başlık seçimini, muhatabının sinema anabilim dalları olduğunu ifade etmek istemesine yormak da mümkün.¹⁸ Sonuç olarak, FDM, Deleuze'ün ve Deleuze ile Guattari'nin eserleri boyunca değişen kavramlardan ne beklediğini girişteki *Gemide* ile iyi anlatıyor. Yine de parantez içinde kavramların İngilizce ya da Fransızcasının belirtilmesi, kitabın bir solukta okunmasına destek olabilir. Dizinin olmayışı ise, son yayınlanan kitaplar için sürekli yinelenen bir eleştiri. Sonuçta kitap, bir yandan Deleuze ve Deleuze ile Guattari'ye yapılan atıfların da okunmasını istiyor bir yandan da önce kendini okutacak derecede anlaşılır bir dille atıf yapılan çalışmaların okunmasının da yolunu açıyor.

Sinemanın kurumsallaşmasına yön veren film kuramında spekülative ve epistemolojik eğilimler arasında kabul edilen ayrımlara bağımlı kalmamak için iyi bir fırsattır Deleuze ile Guattari'nin eseri. Ancak bu ayrımlar sebebiyle Deleuze ve Guattari'nin gösterdiği patikaların da psikanalitik film kuramında olduğu gibi belli bir doyuma ulaşmış otomatikleşmesi, bir yorum makinesine dönüşmesi olasılığını da gözardı etmemek gerekir. AO, kendi bağlamında¹⁹ değerlendirilirse okur için iyi bir enstrümandır (Bogue, 2002: 138). Bağlamından kopartılırsa, Foucault'nun kitaba yazdığı önsözde uyardığı gibi AO'un, "yeni teorik referans olarak, kesin bir biçimde herşeyi kuşatan, bütünleşiren, güven perçinleyen ve çok vurgulanan teori" olduğu gibi bir yanılgıya düşme tehlikesi de var (Deleuze and Guattari, 2012; Foucault, 2005: 55).²⁰ Bu türden bir konformizm, düşünceye bir engeldir. Bu uyarıya Foucault'nun "[...] ve belki bir gün bu yüzyıl Deleuze'cü bir yüzyıl olarak bilinecek" deyişini²¹ ekleyecek olursak -ki Deleuze'e yönelik bir övgü değil, felsefesinin gayrimeşru yanlış anlamalarına yönelik bir öngörü olabilir ancak.²² Türkiye'de sinema anabilim dallarında yakın bir döneme kadar ihmal edilmiş olan Deleuze ve

Guattari'nin kapitalizm ve şizofreni bağlamının, bir süredir her alanda sonuçlar çıkarılarak yeniden tartışmaya açılmasına iyimser bakmak zorlaşıyor. Bununla birlikte önce ülke dışında yaygınlaşması beklenen kuramlar tercüme edilmediği gerekçesiyle akademide dikkate alınmazken gün gelip de artık kaçınılmayacak hale geldiklerinde ise bu kez de çok geç kalınmış olunacağı akla geliyor. Bu bakımdan yazı boyunca değerlendirilmeye çalışılan kitap, böyle bir gecikmeyi sinema eleştirisinde gidermek için iyi bir fırsattır.

Notlar

¹ Richard Rushton ve Gerry Bettinson'un 'Introduction: What is Film Theory' içinde *What is Film Theory* (Berkshire: Open University Press, 2010), Gill Branston'un 'Why Theory', içinde *Reinventing Film Studies* (Londra: Arnold Press, 2000) makalelerinde mevcut.

² AO, hem genel olarak Anti-Oedipus'a gönderme yapmak üzere kullanıldı. Türkçe baskıya referans, yanında basım yılı olan 2012 ile birlikte yapıldı. ATP ise ikinci cildin İngilizcesine referanstır.

³ *Anti-Oedipus* (1977, *Anti-Oedipus* (2012) *A Thousand Plateaus* (1987) *Bin Yayla* (1990).

⁴ Bu yüzden de arzunun bilinçdışı yatırımları ve menfaatin önbilinçli yatırımları birbirine dolanır, arzu yatırımlarıyla menfaate dayalı yatırımları birbirine karıştırmak mümkündür. Bilinçdışı yatırımlar arzu ve sentezle ilişkilidir, önbilinç ise sınıfların karşıt menfaatlerine göre oluşur (AO:104).

⁵ Örneğin Barok mimari, *Kıvrım: Leibniz ve Barok* (Deleuze, 2006)'da biçimsel bir sonuç değil, bir düşünce sisteminin zorunlu parçaları olarak işler. Barok'ta olduğu gibi, şizoanalizde de mekânın, bir kavramın sonucu aldığı biçim (tezahürü) ya da biçimsel bir üslup arayışı değil, bizzat felsefenin işlerlik halinde olan bileşeni olduğu fikri öne çıkmaktadır.

⁶ Deleuze ve Guattari'nin *Kapitalizm ve Şizofreni* ciltlerinde Hjelmslev'in dil modelini Saussure'ün (biçim-içerik) modeline tercih ettiklerini görürüz (AO: 242-246; ATP:43-44, 108): içeriğin biçimi ve tözü; ifadenin biçimi ve içeriği. Buna göre içerik ve ifade uyuşmaz ve örtüşmez; biçim ve töz ise tam olarak ayrışmaz.

⁷ Buna örnek olarak verdikleri Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* ile ilgili homoseksüellik meselesine ve "suçluluk hissi"ne dair yorumlardır. Bu yorumlar, Deleuze ve Guattari'nin anlattığı gibi bilinçdışının sentezlerinin olumsuz kullanımını yapmaktadırlar. Olumlu kullanılan sentez, burada ayrıştırıcı sentezin dışlayıcı kullanımı yerine, dahili kullanımıdır. Bunun için Proust'un eserindeki moleküler hareketin işleyişi çözümlenmelidir. Molar göstergelerin hâkimiyetinden kurtulduğumuz anda ortaya çıkan kısmî nesnelere çoğulluğudur. Proust'ta anlatıcının işlevi, *organsız beden* olmaktır (AO:88).

⁸ Marx'ın ve Freud'un kapitalizm tarafından yeniden yerleşikleştirilen emek ve libido kavramlarına karşıt ve kapitalizmin üstikodlamadığı Nietzsche'ci bir yurtsuzlaşma önerilmektedir. Wilhelm Reich'ın (Deleuze ve Guattari'nin yeterince ilerletemediğini söylediği) toplumsal arzu yatırımları tespitini ideoloji kategorisinden çıkarma denemesidir.

⁹ Bunlar dışında pek çok kavram daha mevcut: kaygan/pürtüklü/ delikli mekân ("*smooth/striated/holey space*"), kartografi/haritaçılık, diyagramatizm, vd.

¹⁰ İlki insan ve hayvan davranışını birbirine yaklaştırmaktan geçer (185).

¹¹ Bu türden hız ilişkileriyle bir değerlendirme için bkz. P. Patton (2005). 'Godard/Deleuze: Rizomatik Sinema'. (Zeynep Cem, Çev.), *Siyahi*, 6, 20-23.

¹² Önemli olan düşünceyi dışarıyla dolaysız ve doğrudan ilişkiye sokmaktır ve bunun için açık havadan ve dışarıdan söz etmek yetmez" ve "[toplumumuzun] oldukları yerde göçebilecek hangi göçebelere kâdir olduğu[dur]". Dışsallık, bir hareketin, gülüşün ya da durumun özünde faşist ya da devrimci olup olmadığı sorusunun nesnesi değil, faşist ve devrimci güçlerin çatıştığı bir alandır. Deleuze, dışsallıkla hareket kazanan göçebelik düşüncesini göçbeliği yeniden kodlamayan (yerleşikleştirmeyen) Nietzsche'den almaktadır.

¹³ Öte yandan moleküler oluşlar mutlaka özgürleştirici değiller. Faşizmin de moleküler ve mikropolitik bir güç olduğu üzerine bkz. (Deleuze&Guattari, 1996: 215).

¹⁴ Çünkü bir şeyi arzulamak, bir anlamda bir bakış açısından diğerine geçmektir. Burada bir bakış açısı, bakanın bakılanın ve başka bakış açılarının da değişimini gündeme getirir. Leibnizci rölativizm, fiziksel olarak hareketsiz ama hem zamansal he de mekânsal olarak bir hareketi tahayyül ettirir. Bu rölativizm için bkz. Gilles Deleuze, *Kıvrım: Leibniz ve Barok*, Hakan Yücefer (çev.). İstanbul: Bağlam, 2006.

¹⁵ Psikanalizin bellek kültürüne karşı edilgen ve tepkisel bir hareketsizlik ifade eden türde unutmada değil, etkin bir unutmada kuvveti, "böyle gelmiş böyle gider" gibi basmakalıp bir geçmiş anlayışından kendini kopartır(428).

¹⁶ Bu öneri, "kara panterler"in ("siyah, siyahileşmelidir") sloganını temel alır (ATP:291). Buna göre mesele, siyah olmayı da dönüştürebilen bir akış yaratmaktır. Aynı biçimde kadın olarak oluşmak da kadını olmayı da dönüştürecek bir akıştır.

¹⁷ Deleuze ve Guattari, temsilin eleştirisini, Oedipus eleştirisiyle yapmıştır: psikanaliz aracılığıyla yer değiştirmeye bağlı olarak kapitalizmin içsel sınırına dönüştürüldüğü AO'un üçüncü bölümünde gösterilmiştir.

¹⁸ Sinema alanında en çok rastlanan tez başlığının temsile ilişkin olduğu görülebilir.

¹⁹ AO, 1968 ruhuyla yazıldığı kadar yirmi senelik bir felsefi, psikanalitik ve politik araştırmanın ürünüdür (Bogue, 2002: 1).

²⁰ AO, "tekelci hiyerarşik kurumlar tarafından yutulanlar ve bu kurumları değiştirmek isteyenler" ile "mensup oldukları radikal grubun, savaşmakta oldukları kurumların egemenlik yapılarını sürekli kıldığından endişe edenler" için iyi bir enstrümandır (Bogue, 2002: 138).

²¹ 1970'de bir eleştiri olarak yazdığı *Theatrum Philosophicum* makalesindeki Foucault'nun sözleri hakkında ne düşündüğünü soran R. Maggiori'ye Deleuze'un verdiği cevap için bkz. *Müzakereler*, (çev.) İnci Uysal (İstanbul: Norgunk, 1980), §97-107.

²² Meşru ve gayrimeşru yanlış anlama hakkında bir tartışma için bkz. (Deleuze, 2009a: 397).

Kaynakça

Baker U. (2009). Bir kü-çü-cük aslan-cık varmış... İçinde, Berensel E. (Der.), *Yüzezbilim Fragmanlar*. Ankara: Birikim: 472-476.

Bogue R. (2002). *Deleuze ve Guattari Üzerine Bir İnceleme* (Çev.: Öğretir İ. & Utku A.). İstanbul: Birey. [2001].

Buchanan I. (2006). Is a Schizoanalysis of Cinema Possible? *Cinemas: Journal of Film Studies*, 16 (2-3) :116-145.

Deleuze G. & Parnet C. (1987). *Dialogues*. (Çev.:Thomlinson H. & Habberjam B.). New York: Columbia University [1977].

Deleuze G. & Guattari F. (1994). *What is Philosophy?* (Çev.: Thomlinson H. & Burchill G.). Londra, New York: Verso. [1991]. Türkçesi: *Felsefe Nedir?*. Çev.: Ilgaz T. İstanbul: YKY, 2006.

- Deleuze G. & Guattari F. (1996). *Anti-Oedipus* (6. Baskı. B. Massumi, Çev.). Minneapolis, Londra: Minnesota. [1972]. Türkçesi: *Anti-Oedipus* (1. Baskı) Çev. F. Ege, H. Erdoğan & M. Yiğitalp. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2012.
- Deleuze G. & Guattari F. (1996). *A Thousand Plateaus* (6. Baskı. Çev.: Massumi B.). Minneapolis, Londra: Minnesota. [1980]. Türkçesi: *Bin Yayla*, Çev.: Akay A. İstanbul: Bağlam, 1990.
- Deleuze G. (1997). *Cinema II: The Time-Image* (Çev.: Tomlinson H. & Habberjam B.). Minneapolis, Londra: University of Minnesota Press. [1985].
- Deleuze G. (2009a). *İssız Ada ve Diğer Metinler: Metinler ve Söyleşiler 1953-1974* (Çev.: Taylan F. & Yücefer H.). İstanbul: Bağlam. [2002].
- Deleuze G. (2009b). *İki Delilik Rejimi: Metinler ve Söyleşiler 1975-1995* (M. E. Keskin, Çev). İstanbul: Bağlam. [2003].
- Flieger J. A. (2000). Becoming-Woman: Deleuze, Schreber and Molecular Identification. İçinde, Buchanan I. & Colebrook C. (Der.), *Deleuze and Feminist Thought*, Edinburgh Üniversitesi Yayınları: 38-63.
- Foucault M. (2005). *Anti-Oedipus'a Önsöz* (Çev.: Ergüden I.). İçinde, Defert D. & Ewald F. (Der.), *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (2. Baskı) [1994]. İstanbul: Ayrıntı: 54-58.
- Genosko G. (2009). Félix Guattari. İçinde, Colman F. (Der.), *Film, Theory and Philosophy*. Acumen: Durham: 243-252.
- Holland E.W. (1999). *Deleuze and Guattari's Anti-Oedipus*. Londra, New York: Routledge.
- Massumi B. (1992). *A User's Guide to Capitalism and Schizophrenia: Deviations from Deleuze and Guattari*. Cambridge: MIT.
- Raunig G. (Mayıs 2002). A War-Machine against the Empire: On the precarious nomadism of the Publix Theatre Caravan. *Republicart*. Erişim: Ocak 2013. http://www.republicart.net/disc/hybridresistance/raunig01_en.htm#f7.

Neslihan Ercan

ODTÜ Mimarlık mezunu

Ankara Üniversitesi Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı

Doktora öğrencisi

Ankara-Türkiye

E-posta: neslihan.te@gmail.com

Kadın Çalışmaları ile ilgili Etkinlikler, Notlar ve Raporlar / Activities, Notes, and Reports on Women's Studies

Mekan ve Kültür: 6. Uluslararası Kültür Araştırmaları Sempozyumu'ndan Notlar

Space and Culture: Notes on 6th International Cultural Studies Symposium

8-10 Eylül 2011 tarihleri arasında İstanbul'da Kadir Has Üniversitesi'nde gerçekleşen "Kültür ve Mekan" konulu sempozyumdan aldığım notları ve bazı konu başlıklarını sizlerle paylaşmak için eski not defterlerimi ve konferans bildiri kitapçığını elime aldım. Hiçbir notumu kontrol etmeden de şunu söyleyebilirim ki, "Kültür ve Mekan" Sempozyumu çok farklı alanlardan araştırmacı ve akademisyeni bir araya getiren ve oldukça üretken bir ortam oluşmasına ev sahipliği yapan bir sempozyumdur.

Sempozyumun açılış konuşmasında, Kadir Has Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı, Prof. Dr. Zühal Ulusoy, mekan ve kültür ilişkilerinin farklı akademik alanların dikkatini çeken önemli bir araştırma alanı haline geldiğine vurgu yaptı. Mekanın kimlik, demokrasi, güç, tarih, değişim ve dönüşümle olan karşılıklı ilişkilerinin altını çizdi. Sempozyumla ilgili en önemli vurgulardan birinin mekanın birçok farklı yönden ele alınmasının mümkün olması olduğunu düşünüyorum. Başka bir deyişle mekanın inceleyerek birçok değerli uyanışların yaşanabilmesi ve mekanın yaratım süreçlerinin yaşamı doğrudan nasıl etkileyebileceğinin farkına varılması.

Sempozyum bilim kurulu, sempozyumun amacını bildiri kitapçığında şu satırlarla açıklıyor: Disiplinlerarası bir yaklaşımla, kültür ve mekan kavramlarını çeşitli biçimlerde bir araya getirip yerleşik yargıları sorgulamaya imkan sağlamak ve daha da önemlisi eleştirel bir yaklaşımla yeni tanım ve "gerçekliklerin" ortaya çıkmasına destek olmak.

Sempozyumda yer alan bazı konular şöyle sıralanabilir: İstanbul Beyoğlu'nda yeme-içme mekanları; kitap satış mekanları; kimlik ve sınırlar; taş duvarların tarihçesi; Türk sinema ve edebiyatında mekan kavramları; göçmen konutları; mekan ve direniş; kamusal alan sorgulamaları; yeni teknolojiler, yeni mekanlar; kent, mahalle ve ev kavramları; diasporik mekanlar ve mekânsal dönüşümler.

Bu başlıklar altında yer alan ufuk açıcı bir çok sunumundan bir kaçına kısaca değinmek isterim. Bengisu Bayrak'ın müzeler hakkındaki ilgi çekici çalışması mekanlara verilen işlevler ve adlandırmaları hakkındaydı. Bayrak çalışmasında uluslararası düzeyde başarılı olan müzelerin, müze kelimesini kullanmadığını çünkü bu kelimenin "eskiye ait ve statik" bir imajı olduğunu hatırlatıp, Tate Modern (Londra) gibi müzelerin nasıl dinamik bir kültür mekanı kurduğunu ve izleyicileri ile nasıl ilişkiler kurduğunu inceledi.

Konu mekan olunca elbette kadın ve toplumsal cinsiyet araştırmacılarının da ilgisini çekmişti. Benim de sunum yaptığım oturum kadınların hayatında kamusal-özel mekan geçişkenliği ile ilgiliydi. Oturum başkanlığını Doğu Akdeniz Üniversitesi'nden Doç. Dr. Türkan Ulusu Uraz'ın yaptığı bu oturumda dört sunum yer aldı. Konulardan birisi özel ile kamusal "ara"sında kalmış, ara alan diye tanımladıkları balkon ve kapı önlerini konu alıyordu. Farklı kesimlerden ev kadınlarıyla yapılan yüzyüze görüşmelerin sonucunun paylaşıldığı araştırmada, parasal sıkıntılar, muhafazakarlık, metropol korkusu ve yaşam tarzının dayattığı zorlukların eve kapattığı ataerkil yapıyı az da olsa balkonlar ve kapı önleri ile esneten kadınların deneyimleri aktarıldı. Kadınların balkon komşuluğu yaparak sosyalleşmeleri, ev önünde halı yıkama, yün çırpma gibi işleri ortaklaşa yapabilmeleri irdelendi.

Diğer yandan Sempozyum'a Ankara Üniversitesi'nden katılan Funda Ş. Cankat, Çağla Ü. Ulutaş ve Sermin Çakma kapı önü ve balkonlar dolayısıyla eril otoritenin bir nebze kırıldığına dikkat çekerken balkon ve kapı önünde bulunan kadının bir nebze de kamusal alana temas ettiğini ancak kamusal alanda olmadığını vurguladılar.

Bu noktada sunumlardan sonra gelen bazı yorumları da not düşmek istiyorum: Katılımcılardan bazıları "ara" alanların kadınları kamusal alana yaklaştırdığı için değerli olduğunu, ancak kadını bir ölçüde sosyalleştirdiği için de güçlü bir başkaldırıyı ertelediğini savundu. Hatta kadının kamusal alanda olma isteğini köreltebileceği için ara alanların ve Bhabha'nın (1994) vurgu yaptığı melez mekanların çok dikkatli okunmaları gerektiği yönünde yorumlar yapıldı.

Kadın araştırmalarında geniş yer alan bir konu olan kamusal alanın sınırları ve kamusal alanda tecrübeler konusunu Boğaziçi Üniversitesi'nden doktora öğrencisi Gözde Orhan farklı bir biçimde ele alarak kamusal alanı özelleştiren, özel alanı kamusalılaştıran bir deneyimden söz etti. Türkiye'de çeşitli nedenlerle şiddette maruz kalmış ya da hak ihlaline uğramış olan çocukların annelerinin, anne olmanın verdiği "doğal" meşrutiyete dayanarak daha önce tanımadıkları bir alana, kamusal alana geçip birlikte seslerini duyurma mücadelelerini inceledi. Benzer örneklerin Arjantin, Şili, El Salvador ve Sri Lanka gibi birçok ülkede görüldüğüne dikkat çekip, hak arayış hareketlerinin öznelerinin anneler

olduğunun altını çizdi. Orhan, kadını eve bağlayan ve kimi feministlere göre kadının ezilmesinin bir nedeni olarak gösterilen “annelik” sıfatının, anneler tarafından nasıl farklı şekillerde kullanılıp dezavantajlı gibi gösterilen bu kimliğin tersine çevrilebileceğini ve onları meydanlarda etkili birer hak arayan özneler haline dönüştürebileceğini aktardı.

Benim bildirim doktora tezinden yola çıkarak hazırladığım “ev” kısılacındaki Kıbrıslı Türk kadınlarla ilgiliydi. Çalışmamda Kıbrıslı iş sahibi Türk kadınların Akdeniz kültüründen ve adada yaşanan etnik çatışmalardan, savaş, göçler ve bölünmeler sırasında farklı ataerkil baskıları nasıl tecrübe ettikleri ve nasıl karşı koyduklarını çözümlenmeye çalıştım. 15 girişimci kadınla yapılan yüz yüze görüşmeleri irdelediğim sunuşumda bu kadınların yaşamlarında özel ve kamusal alan ayrımlarının nasıl yıkıldığını aktardım. Öyle ki ev bir yandan özel alanken diğer yandan da müşterilerin kabul edildiği, üretimin yapıldığı bir kamusal alan kazanmaktaydı. Yine benzer bir biçimde kamusal olan küçük ölçekli girişimci kadınların atölye veya dükkanlarında çocuklara bakıldığını, yemeklerin pişirildiğini ve bu mekanların özel alana dönüştüğünü görüyoruz. Bu kadınların tecrübeleri, melez mekanların kadınlara kamusal alana sızmak için imkan yarattığını aktarırken, bir diğer yandan da kamusal ve özel alan ayrımının katılığı/zorluğu üzerine ip uçları veriyor. Bir kez daha melez mekanların avantaj ve dezavantajlarının iyi okuması gerektiği notunu hatırlatarak sempozyumun son gününe geçiyorum.

Üç gün süren sempozyumun kapanış oturumunda Kültür Araştırmaları Derneğinden, Dr. Gönül Pultar, Bilkent Üniversitesinden Dr. Serpil Özaloğlu, Kadir Has Üniversitesinden Doç. Dr. Levent Soysal ve Ege Üniversitesinden yüksek lisans öğrencisi İrfan Kaygalak söz aldılar. Genel değerlendirmelerin ardından sunumlar esnasında düştükleri bazı notları paylaştılar. İlki 2001’de Kemer’de gerçekleşen Sempozyumun iki yılda bir tekrarlandığının altını da çizdiler. Böylesi geniş kapsamlı ve çok disiplinli çalışmaların önemine dikkat çekip, bu sempozyumlarda eleştirel ve çözümleyici çalışmalar ile yeni kuram ve yöntem arayışlarının ortaya çıkmasını amaçladıklarını belirttiler.

Kaynakça

Bhabha H. K. (1994). *The Location of Culture*. Londra: Routledge.

İpek Halim

Doktora Öğrencisi

Doğu Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Gazimağusa- Kuzey Kıbrıs

E posta: ipek_halim@yahoo.com

Bu Sayıya Katkıda Bulunan Yazarlar / Authors in This Issue
(Alfabetik olarak / In alphabetical order)

Makaleler / Articles

Assoc. Prof. Açalya Allmer
Dokuz Eylül University
İzmir- Turkey

Dr. Hacer Başarır
Eastern Mediterranean University
Famagusta-North Cyprus

Assist. Prof. Devrim Yücel Besim
Cyprus International University
Nicosia-North Cyprus

Assist. Prof. Nilay nsal Gülmez
Bahçeşehir University
İstanbul-Turkey

Assist. Prof. Didem Kılıçkırın
Kadir Has University
İstanbul-Turkey

Sevinç Alkan Korkmaz
(Architect)
Yaşar Üniversitesi,
İzmir- Turkey

Burkay Pasin, MSc.
(Instructor)
İzmir University of Economics
İzmir- Turkey

Assist. Prof. Levent Şentürk
Eskişehir Osmangazi University
Eskişehir-Turkey

Eser Tanıtımı/Book Review

Neslihan Tanju Ercan
(Architect, Ph.D. Candidate)
Ankara University
Ankara-Turkey

**Kadın alışmaları ile ilgili
Etkinlikler, Notlar ve Raporlar/
Activities, Notes, and Reports
on Women's Studies**

İpek Halim
PhD Candidate
Eastern Mediterranean University
Famagusta-North Cyprus

Bu Sayıda Hakemlik Yapanlar / Referees in This Issue
(Alfabetik olarak / In alphabetical order)

Assoc.Prof. Elif Ekin Akşit
Ankara University
Ankara-Turkey

Prof. Dr. İlknur Kolay
İstanbul Technical University
İstanbul –Turkey

Assoc. Prof. Yonca Al
Eastern Mediterranean University
Famagusta-North Cyprus

Assoc.Prof. Zeynep Kuban
İstanbul Technical University
İstanbul-Turkey

Assoc.Prof. Ayten Alkan
İstanbul University
İstanbul -Turkey

Prof. Belkıs Kümbetoğlu
Marmara University (retired)
İstanbul -Turkey

Prof. Dr. Gülsüm Baydar
Yaşar University
İzmir- Turkey

Assoc. Prof. Belgin Turan Özkaya
Middle East Technical University
Ankara-Turkey

Assoc. Prof. Aksu Bora
Hacettepe University
Ankara-Turkey

Prof. Dr. Ahsen Özsoy
İstanbul Technical University
İstanbul -Turkey

Assoc.Prof.Dr.Serpil Çakır
İstanbul university
İstanbul -Turkey

Assoc. Prof. Hıfsiye Pulhan
Eastern Mediterranean University
Famagusta-North Cyprus

Assoc. Prof. Hülya Şimğa
Durudoğan
Koç University
İstanbul-Turkey

Assoc. Prof. Asuman Türkün
Yıldız Technical University
İstanbul-Turkey

Assoc. Prof. Özlem Erkaslan
Gediz University
İzmir-Turkey

Assoc. Prof. Berrin Yanıkkaya
Yeditepe University
İstanbul-Turkey

Kadın/Woman 2000 Yayın İlkeleri

Genel İlkeler

- 1) Yazarlar, *Kadın/Woman 2000*'de yayımlanmasını istedikleri bilimsel çalışmalarını aşağıdaki e-posta adresine göndermelidirler:
jws.cws@emu.edu.tr
- 2) *Kadın/Woman 2000*, Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilde yayınlanır.
- 3) *Kadın/Woman 2000*'e gönderilen yazılar, başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır. *Kadın/Woman 2000* Yayın Kurulu tarafından yayımlanmak üzere kabul edilen yazılarda, DAÜ – Yayınevi bütün yayın haklarına sahiptir. Ancak yazarlar yayınlanan bilgileri kısmen *Kadın/Woman 2000*'ne atıfta bulunmak üzere başka yayınlarında kullanabilirler.
- 4) Yazılardaki düşünce, görüş, varsayım, tez ya da savlar yazarlarına aittir. Doğu Akdeniz Üniversitesini veya Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezini bağlamaz.
- 5) Tüm yazılar, yazar(lar)ın kimliği saklı tutularak konu ile ilgili en az iki akademik danışman tarafından incelenir. Yapılan değerlendirme hakem isimleri gizli tutularak yayın kurulu başkanı tarafından yazarların bilgisine sunulur.
- 6) Yayın Kurulu, yayıma gönderilen yazılarda düzeltme yapabilir. Bunlar yayımdan önce yazarın bilgisine sunulur.

Yazım Kuralları

- 1) Yazılar yayına uygun olarak hazırlanmış figür ve tablolar ile birlikte elektronik olarak gönderilmelidir.
- 2) *Kadın/Woman 2000*'e gönderilecek yazılar, tercihen Times New Roman fontu ile 12 punto olarak yazılmalıdır. Yazıların uzunluğu makalelerde 25-30 sayfayı veya 9000 kelimeyi aşmamalı, kitap tanıtımlarında ise 1-7 sayfa veya 500-2500 kelime arasında olmalıdır.
- 3) Türkçe yazılarda Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır. Türkçede pek alışılmamış sözcükler yazıda kullanılırken ilk geçtiği yerde yabancı dildeki karşılığı parantez içinde Türkçe ve İngilizce olarak verilmelidir. İngilizce yazılarda ise *Oxford English Dictionary* veya ekleri örnek alınmalıdır.
- 4) Yazılar başlık sayfası, ana metin, kaynaklar, ekler, tablolar, şekil başlıkları, şekiller, yazar notları ve yazışma adresi ile yazı Türkçe yazılmış ise İngilizce, İngilizce yazılmış ise Türkçe olarak genişletilmiş özet (Abstract) bölümlerini içermelidir. Yazarın makalesini hem Türkçe hem de İngilizce olarak göndermesi halinde yazısı iki dilde de yayımlanabilecektir.
 - a) Başlık sayfası en fazla 10-12 kelimedenden oluşan makale başlığını, (kelimeler arasındaki boşluklar ile beraber en fazla 50 karakter), yazarların adı ve soyadı, ünvanı ve çalıştığı kurumu içermelidir.
 - b) Türkçe ve İngilizce olmak üzere 'Özet' ve 'Abstract' başlıkları altında her iki dilde de 300 kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetin her biri yeni bir sayfadan başlamalıdır. Bunların altında ayrıca 'Anahtar Kelimeler' ve 'Key Words' başlıkları ile makale ile ilgili önemli anahtar kelimeler (en fazla 10 kelime) yazılmalıdır.
 - c) Ana metin yeni bir sayfadan başlamalıdır.
 - d) Metin içinde atıfta bulunulan kaynak ve şahıslar (Yazar soyadı, Yayın yılı, ve atıfta bulunulan sayfa numarası, (Brown, 2003: 23) şeklinde verilmelidir. Metinle ilgili ek bilgiler üst numaralarla verilmeli, metin sonundaki Notlar kısmında aynı numara ile eklenmelidir.

- e) Şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo ve figürlerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ve figürlerle ilgili notlar ise alta yazılmalıdır.
- f) Tablolar metin içine konmayıp, her biri ayrı bir sayfaya yazılmalı, metin içindeki yeri marjın içinde belirtilmelidir.
- g) Makalede yer alması istenen resimler veya çizimler yayıma hazır şekilde gönderilmelidir. Resimler makalede yer alışı sıralarına göre numaralandırılmalı, metin içindeki yerleri Resim 1, Resim 2 şeklinde parantez içinde gösterilmeli, resimlerin arkalarına ise resim numaraları, yazarın soyadı ve kısaca makale ismi yazılmalıdır. Ayrıca bunlara ait açıklamalar ayrı bir sayfada sıra ile belirtilmelidir. Resimler disket veya CD üzerinde TIFF formatında gönderilebilir.
- h) Denklemle sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın sağ tarafında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi kısa olarak gösteriliyorsa, hakemlere verilmek üzere türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada gösterilmelidir.
- i) Metinde yararlanılan tüm kaynaklar ayrı bir sayfadan başlayarak alfabetik sırada Kaynaklar başlığı altında şu sıraya göre verilmelidir: Yazar Soyadı Adı (Yayın yılı). *Kitap ismi* (italik harflerle) veya makale ismi, *Dergi adı* (italik harflerle) Basım yeri: Basımevi, dergide yer aldığı sayfa numaraları. Kitap isimleri *Italik* harflerle, makale isimleri normal harflerle, dergi adı *Italik* olarak yazılmalıdır. Ayrıca yayımlanmamış kaynaklardan yapılan alıntılar da tam olarak anlaşılacak şekilde kullanılmalıdır.

Örnekler:

Foucault M. (1979). *Discipline and Punishment: The Birth of the Prison*. Harmondsworth: Penguin Books.

Van Dijk T. A. (2006). Discourse and Manipulation, *Discourse and Society*, 17 (2):359-383.

5) Burada değinilmeyen konular için APA yazım şartlarına başvurulabilir. Kaynak: Hacker, D. (2004) "APA" *A Pocket Style Manual*. Boston, New York: Bedford/St. Martin's:155-182.

6) Bu duyuruda belirtilen kurallara uymayan yazılar, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarlarına geri gönderilir. Yayın Kurulu tarafından yayımı uygun bulunmayan yazılar bir nüsha olarak varsa orijinal tablo ve figürleriyle birlikte yazara iade edilir.

İletişim Adresi

Kadın / Woman 2000
Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi
Doğu Akdeniz Üniversitesi
İşletme ve Ekonomi Fakültesi- Ek Binası, BE280
Gazimağusa – Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Tel: (392) 630 2269

Fax: (392) 392 365 1017

E-posta: jws.cws@emu.edu.tr

İnternet adresi: <http://kwj2000.journal.emu.edu.tr>

Kadın / Woman 2000- Journal for Women' Studies Notes for Contributors

General Principles

- 1) Essays should be sent to the following e-mail address. jws.cws@emu.edu.tr
- 2) *Kadın / Woman 2000* publish in Turkish and English.
- 3) Manuscripts submitted to *KADIN / WOMAN 2000* is expected to contain original work and should not have been published in an abridged or other form elsewhere. Acceptance of a paper will imply assignment of copyright by its author to *KADIN / WOMAN 2000* and EMU Press; but the author will be free to use the material in subsequent publications written or edited by the author provided that acknowledgment is made of *KADIN / WOMAN 2000* as the place of the original publication.
- 4) All ideas, views, hypothesis or theories published in *KADIN / WOMAN 2000* are the sole responsibility of the authors and they do not reflect the ideas, views or policies of Eastern Mediterranean University or Center for the Women's Studies.
- 5) All manuscripts are assessed by at least two academic referees without any sign of the author(s)' identity and the evaluation of referees without their names are sent to the author by the chief editor.
- 6) The publisher and editors reserve the right to copyedit and proofread all the articles accepted for the publication. Copy of edited manuscripts will be sent to authors prior to publication.

Instructions to Authors

- 1) Contributors must submit their manuscripts electronically including the original figures and tables to the editor.
- 2) Manuscripts must be typed in double-spaced, with Times New Roman 12 font. The length of the articles should not exceed 9000 words and the book reviews may be around 500-2500 words.
- 3) The spelling guidelines of The Foundation of Turkish Language for the Turkish manuscripts must be taken as standard for the spelling of loan words in Turkish. Loanwords accepted in English usage should be spelled in accordance with the *Oxford English Dictionary* and its supplements. Other foreign words must be written in Italics and explained in parenthesis or at deep notes if necessary.
- 4) Manuscripts must consist of the title page, the abstract pages, both in Turkish and in English, the main article, appendix, tables, figure captions, figures, end notes, the correspondence address of the author. All these must be written on separate pages. Articles sent in both languages Turkish and English will be published together.
 - a. A title page should be prepared carrying the article title consisting of not more than 10-12 words (maximum 50 characters including the spaces), author's full name (in the form preferred for publication), and author's affiliation including mailing address.
 - b. Abstracts, not exceeding 300 words both in Turkish and English must begin from new pages. Below these the 'Key Words' and 'Anahtar Kelimeler' (not more than 10 words) must be added.
 - c. The article must begin from a fresh page.
 - d. References should be given in the text in this format: (Surname of the Author, Year of publication and page(s) quoted), (Brown, 2003: 23). Other additional information may be numbered consecutively and appear as footnotes.

- e. Quoted unpublished material should have full location reference.
- f. Tables and figures should have captions and numbers. The captions of the tables and figures must be written on the top, and references and explanations related to the figures must be written below the table.
- g. Original drawings or pictures must be submitted in a form ready for the printer. Each illustration should bear a number. Captions should be presented separately on a sheet at the end of the manuscript and should be identified by number.
- h. Equations should be numbered consequently. Equation numbers should appear in parentheses at the right margin. In cases where the derivation of formulae has been abbreviated, it is of great help to the referees if the full derivation can be presented on a separate sheet (not to be published).
- i. The references quoted or referred in the text must be listed alphabetically in the 'References' in this format: Surname initial of the name of the author (date of publication). *Full title of the book* (in italic) or full title of the article/chapter (in regular font) and *The name of the journal/book* (in italic), the place of publication: publisher, pages of the article published in the journal. Quoted unpublished material should have full location reference.

Foucault M. (1979). *Discipline and Punishment: The Birth of the Prison* . Harmondsworth: Penguin Books.

Van Dijk T. A. (2006). Discourse and Manipulation, *Discourse and Society*, 17 (2):359-383.

- 5) The points not mentioned here please consult APA style or Hacker, D. (2004) "APA" *A Pocket Style Manual*. Boston, New York: Bedford/St. Martin's:155-182.
- 6) Articles that do not obey these rules will be returned to the author for the necessary changes. Papers not accepted by the editorial board will be sent back to the author together with the original figures and tables.

Correspondence Address

Kadın / Woman 2000
Center for Women's Studies
Eastern Mediterranean University
Faculty of Business and Economics- Annex Building BE280

Gazimağusa – Turkish Republic of Northern Cyprus
(Via Mersin 10 - Turkey)

Tel: (+90 392) 630 2269

Fax: (+90 392) 392 365 1017

E-mail: jws.cws@emu.edu.tr

Web adress: <http://kwj2000journal.emu.edu.tr>